

Rudolf Steiner University College

Master Programme in Waldorf Education

Master Thesis

Att göra en dygd av nödvändigheten

En jämförande studie av pedagogiska idéer och metoder hos Emanuel
Swedenborg och Rudolf Steiner

Av Anita Hjelte-Björklund

Oslo den 17 juni 2016

Rudolf Steiner University College

Master Programme in Waldorf Education

Oslo, Norway

Abstract

This Master Thesis is based on studies of all the speeches that Rudolf Steiner held about the Swedish scientist and visionary Emanuel Swedenborg, as well as other texts about children and pedagogy written by Steiner and Swedenborg. Fundamental elements in Rudolf Steiner schools and Swedenborg New Church schools have been compared. At first sight they could be regarded as completely different, but at the same time connected by a request of pedagogy also on a spiritual level. Swedenborg made inquiry into the interior of earth with its minerals and mines, he looked upon the planetary system and stars in the vault of heaven, and from that further on to the human being as the foremost created by God. Swedenborg believed in the spirit of nature, but was also seeking for the human soul. He focused from the beginning increasingly on the human body and brain, attempting to locate the soul through scientific observation, in the later part of his life he realized that he could not reach the soul through study of the material world because the soul is on an entirely different level - a spiritual level. In his great interest of the human being he also paid attention to the little child. Steiner found out that Goethe was inspired by Swedenborgs experience of the spiritual world, an inspiration that made Goethe research the development of plants from seed to perfect beauty, not only from a physical form but also in a spiritual manner. Something Goethe used to call *Växternas metamorfos*. Goethes idea about the metamorphos became very important for Steiners thinking about pedagogy and the development of the child, and also one of the fundamental thoughts in Steiners book *Allmän Människokunskap*. A book originally written for the education of the teachers in the first Rudolf Steiner school. This Master Thesis display the connection between Emanuel Swedenborg and Rudolf Steiner, Steiners affection for Swedenborg, and the need for a future pedagogy based on a spiritual level.

I Swedenborgs trädgård (Dikt av Carl Snoilsky 1894).

I södra bergen svärma barnen små
Kring plank och stugor
I kapp med vita fjärlar, två och två
Och sommarflugor.

Och det är oskuld, lek och fröjdesprång
Uti det fria,
Tills klockan börjar ringa aftonsång
Uti Maria.

Den lilla Anna nickar glatt god kväll
Till lekkamraten
Och går sen lydigt hemåt, rar och snäll,
Till mor och maten.

Hon vandrar hem och undrar bäst hon går,
Om natten, som stundar,
Skall återskänka drömmen från igår,
När snart hon blundar:

En dröm om vackra barn med guldgul lock,
Som frukter bära,
En vänligt leende och luftig flock
I dräkter skära.

”Jag undrar just, om änglar se så ut”,

Hon frågar stilla

Och hinner så till hemmets låga knut,

Den kära lilla.

Vid porten stannar hon... en plötslig lust

Får makt med tanken:

I hörnet syns en liten byggnad just

Bland trädgårdsplanken.

Det är ju där, som han assesorn, bor,

Om vilken spordes

Att han ser andar... ja, så säger mor...

Tänk, om jag tordes!

En egen gubbe, full med rynkor små

Kring ögonbrynen,

Som ingen elak... folket säger så...

Kan se i synen.

Igår jag mötte`n. Han såg vänlig ut

Som ingen annan

Och gav mig sockerkandi ur en strut

Och kyss på pannan.

”Jag tror, jag vågar”. Nu assessorns grund

Hon skyggt beträder

Och rör vid lusthuslåset i en lund

Av rönn och fläder.

Hur kunde hon i hast få sådant mod?

På tröskelns tilja

Hon står som supplikant: ”Ack, var så god...”

”jag skulle vilja...”

Så gärna se en ängel”...Det är sagt,

Det stora ordet.

Den gamle herrn, som har sådan makt,

Ser upp från bordet.

Han ler hans blick av sällsam klarhet full!

Han drar på munden:

”En ängel hon vill se, mitt söta gull?”

Skall ske på stunden.

”Kom i min köksträdgård!”... Uti aftonsol

Hon förs vid handen

Emot en gång med tak av kaprifol

Bland jordgubbslanden.

Uti en ram av grönt vid gångens slut

Vill ögat stanna

Framför ett fönster...lagom till tittut

För lilla Anna.

”Till fönstret där, mitt rara hjärtegryn,

Jag henne leder.

I glaset får hon skåda då den syn,

Varom hon beder.”

Den lilla lyder, bävande och snar.

Vad kan det vara?

Hon ser ett barnansikte. Fönstret var

En spegel bara!

Vid trädgårdsgrind en kyss av Swedenborg

Till avsked får hon,

Och snart på gatan med en jordgubbskorg

Fundersam står hon.

Detta är dikten om Emanuel Swedenborgs möte med flickan Anna som diktaren och ledamoten av Svenska Akademin Carl Snoilsky (1841-1903) gav ut 1894 i ett nationalepos med titeln *Svenska Bilder*. Boken illustrerades av den finske konstnären Albert Edelfelt (1854-1905).

Dikten översattes till engelska och började direkt att användas i de lägre årskurserna inom *New Church School* i USA. William H. Benade som skapat Swedenborgkyrkans skolrörelse införde ett firande av Swedenborgs födelsedag den 29 januari varje år, där den översatta dikten *Swedenborgs Garden* avslutade födelsedagsfesten.

Dikten bygger på en verklig händelse som hölls föredrag om i Svenska Akademin år 1859. Den verkliga flickan hette inte Anna utan Sara Greta Askbom, hennes familj var vänner och grannar med Emanuel Swedenborg på Söder, nära Maria kyrka i Stockholm. Hon var också något äldre än flickan på Edelfeldts teckning, snarare i 15-årsåldern. Hon berättade själv om händelsen i ett brev för sitt barnbarn Anders Fryxell (1795-1881), svensk präst, historiker och ledamot av Svenska akademien. Han vidarebefordrade berättelsen till Bernhard von Beskow, mångårig sekreterare i Svenska Akademin vilken genom sitt föredrag inspirerade Carl Snoilsky att skriva dikten.

Innehållsförteckning:

1. Inledning	1
1.1 Swedenborg och Steiner	1
1.2 Katedralen i Bryn Athyn och Goetheanum i Dornach	4
1.3 En värld i förvandling	4
1.4 Syfte eller problemställning	5
2. Metod	7
2.1 Primära och sekundära källor	8
2.2 Källkritik	9
2.2.1 Undersökningens tolkningsmöjligheter	10
3. Litteratur	12
4. Pedagogisk historik	16
4.1 Reformationen	16
4.2 1600-talet	18
4.3 1700-talet	19
4.4 1800-talet	21
4.5 1900-talet och Reformpedagogiken	23
4.5.1 Ellen Key och waldorfpedagogiken	25
5. Emanuel Swedenborg	26
5.1 Emanuel Swedenborgs barndom	26
5.2 Ungdomen	27
5.2.1 Bildningsresan	28
5.2.2 Swedenborg och barnen i den fysiska världen	29
5.3 Arbete i vetenskapens tjänst	29
5.4 Funderingar kring själen	31
5.5 Om återhållen andning	33
6. Spiritualitet och Andlighet	35
6.1 Meditation	36
6.2 Emanuel Swedenborgs andliga kris	37
6.3 Emanuel Swedenborgs andevärld	38
6.3.1 Barnet i Emanuel Swedenborgs andevärld	40
7. Rudolf Steiner	44
7.1 Den tidiga barndomen	44
7.2 Skolgången	44
7.3 Intresset för andliga upplevelser	46
7.4 Upptäckten av Immanuel Kant	46
7.5 Goethe som länk till pedagogiken	47

8. Waldorfskolan	50
8.1 Tidiga tankar kring waldorfskolan.....	51
8.2 Rudolf Steiners anförande den 7 sept 1919.....	51
8.3 Rudolf Steiner talar till barnen den 11 juni 1921	53
8.4 Emil Molt betraktelse av första sjuårsperioden	54
9. Steiners förhållande till Swedenborg	57
9.1 Inspiration från Swedenborg via Goethe till Steiner	58
9.1.1 Schema över Rudolf Steiners föredrag om Emanuel Swedenborg.....	60
9.2 Steiners inledande föredrag om Swedenborg.....	64
9.3 Åren 1903-1914.....	64
9.4 Åren 1915-1920.....	65
9.5 År 1921.....	69
9.6 År 1923.....	70
9.7 År 1924.....	73
9.7.1 Sista föredraget	76
10. Likheter och olikheter	78
11. Albert Steffens syn på Swedenborg	81
12. William Henry Benade	83
12.1 Skola för barn	83
12.2 Akademin	84
12.3 Till Egypten	84
13. New Church Education.....	86
13.1 Skolans historia.....	86
13.2 Skolans undervisning	87
13.3 Skolans spirituella mål	87
13.4 Lärarnas tankar	88
14. Jämförande kursplaner.....	91
15. Textanalys och slutsatser	95
15.1 Emanuel Swedenborgs pedagogiska idé.....	95
15.1.1 Barnets kunskapande.....	96
15.1.2 Kunskapens andar	97
15.2 Rudolf Steiners pedagogiska idé	98
15.2.1 Framtidens pedagogik	98
15.2.2 Barnets roll.....	99
15.2.3 Förebilden och geometrins betydelse	100
15.2.4 Skolans organisation	101
16. Diskussion.....	102
16.1 Barnet	103
16.2 Föredragen.....	103

16.2.1 Filosoferna	104
16.2.2 Amos Comenius	105
16.2.3 Ignatius av Loyola.....	106
16.3 Själ och ande	107
16.4 Förebilderna.....	109
16.5 Verkliga människor.....	110
16.6 Mikael och Mikaelihögtiden.....	111
16.7 Framtiden.....	112

1. Inledning

En höstdag för några år sedan kom jag för första gången körande till en plats jag under många år hört talas om, nämligen samhället Bryn Athyn i Pennsylvania, Nordamerika. Platsen kändes ganska avlägsen och inte lätt att hitta till i den ändlösa bebyggelsen med karaktär av relativt exklusiv villaförort på USA:s östkust. Mellan hus och tomter böljade den kuperade terrängen med dungar och skogsavsnitt med lövträd, och obefintliga vägskyltar som kunde leda mig på rätt spår, men strax därpå såg jag den gigantiska nygotiska katedralen med sina höga torn sticka upp bortom de gulnande höstträden, och förstod att jag var framme i den by som en gång byggts med inspiration av den svenske vetenskapsmannen och visionären Emanuel Swedenborg (Glenn s. 20). Jag närmade mig med samma andäktiga nyfikenhet som då jag först gången kom till Rudolf Steiners skapelse, det antroposofiska centrat Dornach utanför Basel i Schweiz. Jag anade ett idémässigt och möjligen också ett andligt samband mellan två platser grundade ungefär samtidigt men på var sin kontinent. Att söka sambandet på ett djupare plan än rent känslomässigt, kittlade min nyfikenhet.

I Bryn Athyn som betyder *den orubbliga kullen* bor idag ungefär 1.500 människor av vilka de flesta tillhör vit medelklass med goda inkomster, majoriteten tillhör också *General New Church*, i Sverige kallad *Swedenborgskyrkan*. Andelen unga är hög och 90% av barnen och ungdomarna går i privata skolor, främst de som är knutna till kyrkan och går under det gemensamma namnet *New Church Education*.

1.1 Swedenborg och Steiner

Jag har ända sedan ungdomen varit intresserad av personen Emanuel Swedenborg (1688-1772) och lite senare då jag gick en vanlig statlig lärarutbildning där det ingick att fördjupa sig i olika typer av pedagogik, blev jag också intresserad av Rudolf Steiner (1861-1925), vilket ledde mig vidare mot en waldorfläro-utbildning. Det som gjorde mig intresserad av båda dessa män var något som de hade gemensamt, dels engagemanget för det andliga och översinnliga området då andliga frågor alltid har intresserat mig. Men också för att de framstod som förebilder, de föreföll ovanligt intresserade, engagerade, och nyfikna på de mest skiftande områden, samt tycktes ha en större kunskap inom fler områden än vad som var

vanligt hos en enskild person i deras egen samtid. På de porträtt jag såg av dem hade de samma fasta och genomträngande blick, jag tyckte att de talade till just mig, men med en blick som också såg vidare in i en värld som låg bortom min egen. Genom min waldorfläro utbildning lärde jag känna Rudolf Steiner som skapare av en intressant och världsomspännande pedagogik, men genom det jag läste av och om Emanuel Swedenborg anade jag också ett samband mellan dessa båda män, och uppfattade även Swedenborg som en inspiratör till pedagogik.

Min undran över hur en människa och själ som kunde omfatta så mycket var konstruerad sysselsatte min egen tankevärld i hög grad. Jag upplevde att Steiner som levt närmast min egen tid och därför var lättare att relatera till, tycktes ha haft hela den västerländska idétraditionen levande inom sig, en rad verksamheter inspirerades och uppstod ur Rudolf Steiners antroposofiska humanism under 1900-talets första årtionden. Förutom det Antroposofiska Sällskapet och Kristensamfundet också rörelser för biodynamisk odling, läkekonst, specialpedagogiska institutioner, socialterapeutiska behandlingshem, waldorfskolan med flera. (Lejon, 1997, s. 1)

Att jag så småningom upptäckte alla de föredrag Steiner hållit om Swedenborg, ökade mitt intresse ännu mer för att ta reda på hur bandet mellan dem verkligen såg ut, och jag såg då att även om föredragen inte handlade direkt om pedagogik, så tog de upp frågor som var viktiga för waldorfpedagogiken. Skulle jag kanske möjligen finna en väg som inte bara kopplade samman Steiner och Swedenborg, utan också något i föredragen som var väsentligt för pedagogiken, och ett samband mellan Swedenborg och pedagogik?

Steiners föredrag som hölls för att utbilda de blivande lärarna inför starten av den första waldorfskolan i Stuttgart 1919, gavs så småningom ut i boken *Allmän Människokunskap*. Dessa föredrag hölls varje morgon i två veckor i direkt anslutning till skolans invigning, och de förutsatte att lärarna redan hade förkunskap om grunddragen i antroposofin. Boken gavs ut först gången flera år efter Rudolf Steiners död, och bygger på föredragen så som de stenograferades.

Steiner talar i *Allmän Människokunskap* om det andliga i förhållande till pedagogiken. Steiner säger att undervisningen inte bara är en intellektuell- sinnlig uppgift utan också en moraliska-andlig fråga, och att vi som lärare måste vara medvetna om att vi inte arbetar bara som människor som lever i det fysiska planet. (Steiner, GA 293, 1981, s. 27)

Som en angelägenhet i det rent fysiska planet har man i allmänhet betraktat pedagogiken under de senaste århundradena. Steiner skriver:

Därför ska vi nu i början av vårt förberedelsearbete fråga oss hur vi i varje enskilt fall upprättar förbindelsen med de andliga makter, i vilkas tjänst och mandat var och en av oss på sätt och vis kommer att behöva arbeta. Jag ber er således att uppfatta dessa inledningsord som en sorts bön till de makter, som i imagination, inspiration och intuition ska stå bakom oss, när vi tar oss an denna uppgift (Steiner, ibid s. 15).

Citatet har otvetydigt en religiös anstrykning, trots att Steiner påpekade att skolan för barnen inte fick göras till en världsåskådningsskola, eleverna skulle utvecklas till fria människor i sitt möte med omvärlden. Men de blivande lärarna som kom ur den antroposofiska kretsen uppmuntrades att fördjupa sina kunskaper inom det antroposofiska området, och förutsattes också att hämta sin kraft för undervisningen ur det själsliga-andliga område som utgörs av intuitionen, det omedelbart uppfattade, via inspirationens hänförelse till imaginationens själsligt skapade bilder. Steiner uppmanade lärarna att se sin undervisning som en helig, religiös förpliktelse där de vårdade det gudomligt andliga som barnet fått med sig vid födelsen till ett nytt jordeliv (Steiner,1981, ibid s. 215).

Steiner förefaller att ha haft ett stort intresse för Swedenborg, då han nämnt honom i ett tjugotal av sina föredrag under en lång period av drygt 20 år, från år 1903 fram till det allra sista föredraget vid Mikaelitiden 1924, av dessa föredrag kan man också ana att Steiner var väl inläst på Swedenborgs liv och skrifter (Register zur Rudolf Steiners Gesamtausgabe, 1988, s. 489).

Om Emanuel Swedenborg som är en välkänd person både inom, men framför allt utanför Sveriges gränser, har det skrivits mängder av böcker, främst sådant som anknyter till hans andliga uppenbarelser och skrifter, men även om den naturvetenskapliga sidan som upptog första halvan av hans liv. Dessa två författarskap står förövrigt inte fria från varandra, utan att Swedenborg först utforskat naturvetenskapen skulle han sannolikt ej kommit fram till det mer spirituella och andliga. Emanuel Swedenborg är en person som inte bara inspirerat Steiner utan också mängder av andra kulturpersonligheter, framför allt författare och konstnärer för att nämna några: Immanuel Kant, William Blake, Honoré de Balzac, Ralph Waldo Emerson, August Strindberg och Helen Keller. Dock har ingen studerat Swedenborg ur en pedagogisk aspekt tidigare vad jag vet, och inte heller tittat på sambandet mellan Steiner och Swedenborg.

1.2 Katedralen i Bryn Athyn och Goetheanum i Dornach

Att komma till Bryn Athyn i USA påminde mycket om mina besök i både Järna i Sverige och Dornach i Schweiz, de senare en typ av idealsamhällen som byggts upp av antroposofier, inte kring en katedral som i Bryn Athyn men likväl kring en stor byggnad med samlingshall för uppförande av de olika konstarterna. Både runt olika antroposofiska centra liksom kring de kyrkor som byggts för spridningen av Swedenborgs religiösa lära finns skolor för barn och ungdomar, i båda dessa rörelser har man sin egen kursplan för de skolor man skapat. Att först och främst undersöka den idéhistoriska bakgrunden till dessa skolor och göra en jämförelse intresserade mig. Trots att katedralen i Bryn Athyn i Pennsylvania, USA skapades på ett liknande sätt, och vid ungefär samma tid som Goetheanum i Dornach, Schweiz är de ändå så totalt olika i sitt arkitektoniska formspråk. Goetheanum är en expressionistisk byggnad skapad av det då relativt nya materialet betong medan katedralen i Bryn Athyn är en nygotisk skapelse i kalksten utförd med samma hantverksmässiga precision som medeltidens byggnader. Swedenborgrörelsen kan i sitt arkitektoniska formspråk på ett sätt sägas blicka bakåt i historien medan den antroposofiska arkitekturen blickar framåt. Trots Rudolf Steiners intresse för Emanuel Swedenborg, och trots att det samtidigt byggdes idealsamhällen kring dessa personers läror är det osäkert om Rudolf Steiner kände till vad man skapade i Bryn Athyn på andra sidan Atlanten, då han själv ledde arbetet i Dornach.

1.3 En värld i förvandling

Att världen står i ständig förvandling kan nog var och en känna av, ibland förefaller denna förvandling att gå lite långsammare och ibland tas enorma språng. Under det tidiga 1900-talet då Rudolf Steiner var delaktig i uppbyggnaden av Goetheanum och grundade den första waldorfskolan i Stuttgart (1919), samtidigt som katedralen och de övriga stora byggnaderna i Bryn Athyn byggdes, skedde några av dessa stora språng. Det var den tid då jordbrukssamhället på allvar var på väg att övergå i industrisamhället, inflyttningen till städerna var stor, det var en tid då människor i allmänhet började få en högre levnadsstandard, med modernare bostäder, och kortare arbetsdagar vilket med tiden gav ett visst mått av fritid. Mycket av samhällsdebatten under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet handlade om kvinnan och barnet, uppfostran och utbildning, utopin om ett framtida och för människan bättre samhälle (Ambjörnsson, 2012, s. 20).

Ett nytt levnadssätt ställde högre krav på skolgång och yrkesutbildning. Både *waldorfskolan* skapad av Rudolf Steiner och *New Church Education* som skapades av William H. Benade utifrån Swedenborgs religiösa lära, erbjöd en skola som var mycket annorlunda för sin tid, en skola som byggde på människokärlek istället för åga och bestraffning, och där man skulle lära sig att vara nyttig för sin egen utveckling och genom detta också bli nyttig för samhället. En jämlik skola där alla barn läste samma ämnen, oavsett hur deras framtid var tänkt, och oavsett om de var flickor eller pojkar, samt där sådana ämnen som tilltalade människans andliga och estetiska sinne var lika viktiga som naturvetenskap och matematik.

1.4 Syfte eller problemställning

Rudolf Steiner var den pedagogiska praktikern som skapade en skola utifrån sina tankar om barnets och den unga människans utveckling, en skola som redan under hans egen livstid hann växa sig relativt stor, och som därefter lagt de flesta av världens länder under sig. Medan Emanuel Swedenborg på det pedagogiska planet var en barnälskande tänkare, utan några som helst egna planer på att utforma en pedagogik som skulle ligga till grund för en skolrörelse. Likväl har en sådan växt fram runt de församlingar som bygger på Swedenborgs religiösa skrifter och tolkning av Bibeln. Pedagogiken i Swedenborg kyrkans skolrörelse *New Church Education* bygger visserligen på Swedenborgs tankar kring barns uppfostran och utbildning i andevärlden, men har tolkats om till jordiska förhållanden främst genom prästen och Swedenborganhängaren William Henry Benade (1816-1905). Det är därför nödvändigt i belysningen av *New Church Education* att även titta på Benades liv och arbete.

Det här arbetet som är en Masteruppsats i Pedagogik kommer främst att bestå av historia om pedagogik. Waldorfskolan så väl som den skola som bygger på Emanuel Swedenborgs tankar och skrifter verkar idag, men har i vårt moderna och rationellt vetenskapligt tänkande samhälle sannolikt vissa problem att fungera efter den delvis andliga intention man hade då skolorna först startade. Åtminstone har waldorfskolan i Sverige fått göra en viss anpassning efter de av Skolverkets kursplaner och bestämmelser som ska gälla samtliga landets skolor.

Waldorfskolan som deklarerat att man vill vara en skola för alla, fri från åskådningar har växt och blivit en stor skolrörelse, trots detta finns enligt min egen erfarenhet fortfarande en misstänksamhet från allmänheten mot att skolan inte skulle stå helt fri från den antroposofiska

rörelsens andliga budskap. Den underliggande andliga hållning som förespråkas hos lärarna kan verka som ett ”rött skynke” för människor i ett samhälle som tycks bli allt mindre intresserat av andliga frågor. För en skola som New Church Education som skapats som en del av en andlig rörelse, av, och främst för dess medlemmar, för å andra sidan en ganska tynande tillvaro, med få skolor i några få länder. Det är inget problem i sig vara en liten skolrörelse, om det inte är så att man önskar nå fler anhängare och utöka skolornas antal, i så fall har även dessa skolor en svårighet i dagens samhälle.

För att ta reda vad som förde fram till dessa skolrörelser behöver man studera det historiska material som står att finna kring de tankar Emanuel Swedenborg respektive Rudolf Steiner hade kring pedagogik, belysa dem historiskt, jämföra dem och söka efter gemensamma eller särskiljande idéer. Jag har även valt att titta på alla de föredrag som Steiner höll om Swedenborg, runt tjugo stycken, eftersom jag tror att det är möjligt att också finna något som är centralt för pedagogiken i dessa föredrag.

Jag ställde mig följande frågor kring förhållandet mellan Emanuel Swedenborg, Rudolf Steiner och pedagogiken:

1. Hur såg Emanuel Swedenborg och Rudolf Steiner på behovet av kunskap ur ett andligt perspektiv?
2. Vilka likheter och skillnader finns mellan Waldorfskolan och New Church School?
3. Vad kan vi lära av oss av Swedenborg och Steiner för dagens pedagogik?

2. Metod

Historievetenskapen var ursprungligen ett oreflekterat förhållande till teori, man skulle förutsättningslöst närma sig källorna, samla fler och fler fakta, lägga samman vad man fann och rekonstruera en ny verklighet. 1800-talets tyska skola för historieforskning kom att kallas *impressionistisk empirism*. Från delarna byggde man upp helheten och från empirin härledde man teorier, de bekräftade sambanden till fenomenen. Man forskade fram en bild av det som empiriskt kunde iakttas och bevisas, men teoretisk förståelse var inte så viktig (Kjellstadli, 2008, s. 133-134). Idag är teorier inte bara en slutprodukt utan också en utgångspunkt i själva historieforskningen, en teori om hur delar i ett fenomen hänger ihop, kan ge ledtrådar till forskningen om detsamma. (ibid., 2008, s. 135).

I historieforskning undersöks i allmänhet redan ett befintligt material eftersom det handlar om redan skedda händelser, det vanliga i pedagogisk forskning är nog annars att forskaren själv skapar data för undersökningen t ex genom intervjuer, aktionsforskning, klassrumsobservationer eller liknande.

Det förefaller som om det finns några olika metoder att närma sig historieskrivning, dels en komparativ metod där man från insamlat material jämför olika källor, en kvantitativ metod där man enkelt uttryckt arbetar med statistik och undersöker t ex hur många människor som i ett visst historiskt skede gjorde något, och slutligen den kvalitativa hypotetiskt-deduktiva metoden där man utgår från teorier eller hypoteser och därifrån logiskt undersöker om hypotesen stämmer eller inte.

Den komparativa metoden förefaller lämpligast för den här uppsatsen, och att söka sig tillbaka till källorna i ett historiskt material måste vara att försöka finna så många ursprungliga texter eller primära källor som möjligt att jämföra. Det som en gång var finns inte längre, det är nu historia och Swedenborg och Steiner är sedan länge döda, deras röster finns kvar som avtryck i de många anförandena och skrifterna de lämnat efter sig. Den första waldorfskolan på Uhlandshöhe i Stuttgart finns kvar, i en ny och annorlunda tid, och med andra lärare och elever än vad den hade då, men det enda som egentligen är ursprungligt är den geografiska platsen och en pedagogisk idé. Den skola som skapats utifrån Swedenborgs tankar och texter *New Church Education* blev verklighet först ett århundrade efter Swedenborgs död.

Att forska i gamla texter och uppgifter och göra en jämförande analys av texter handlar om att försöka komma fram till något nytt ur det som redan är känt, att fylla i sådana luckor i historien som jag upptäckt och saknat då jag läst Swedenborg och Steiner var för sig.

Swedenborg och Steiner levde i olika tider, det hann gå nästan ett århundrade från Swedenborgs död till Steiners födelse, och ungefär lika lång tid från Steiners verksamma liv fram till idag. Swedenborg levde i en tid då världen delades in i olika kategorier, där man hade andra mentala intryck och där man fokuserade på metaforer (Dunér, 2013, s. 14), olikheterna i tanke och uttryck hann ändras till Steiners egen tid, och sannolikt ännu mycket mer till vår egen samtid.

Det handlar om två personer med ett släktskap mellan livsåskådning och synsätt, och de pedagogiska idéer som kommit ur detta, men med den skillnaden att det handlar om personer som levde i olika tider och samhällslik kontext. Där själva grunden till skolrörelserna de och deras läror gett upphov till, vilka är målet för undersökningen uppstod ungefär samtidigt runt sekelskiftet 1900.

Jag har försökt att lära känna personerna genom sammanhangen, att tolka personer är mycket svårare än att tolka händelseförlopp. Frågan är om och hur det överhuvudtaget är möjligt att verkligen förstå en person som Swedenborg idag, då det är över 300 år sedan han levde (Sandén, 2014 s. 8). Jag hoppas klara det då jag genom många år av person- och hembygdsvetenskap på amatörnivå är mycket van vid den tidens originaltexter och har en god inblick i levnadssättet. I tolkningen används fantasi och inlevelseförmåga. Hur man än försöker att sätta sig in i personen och tidsandan, så kan man ändå inte vara helt säker på att man verkligen har förstått rätt, det blir som jag skulle vilja benämna det, en slags *Hypotetisk förståelse*, en individuellt antagen förståelse.

2.1 Primära och sekundära källor

De primära källorna består av ett så ursprungligt material som möjligt, oftast från den aktuella tidsperioden. Material som inte redan har genomgått någon tolkning eller utvärdering. Det kan vara text från den första publiceringen, ofta innehållande någon ny information eller upptäckt.

Den primära källan kan också bestå av t ex brev, dagboksanteckningar, kyrkoarkivalier, domstolsprotokoll, tidningsartiklar, tal, inspelningar, intervjuer, bibliografier, statistiska mätningar och olika typer av artefakter eller relikier (Gall & Borg, 2007, s. 536).

En del av Rudolf Steiners föredrag brukar också räknas dit, så vida de inte är nedkortade eller skrivna långt i efterhand. Adekvata artiklar (skrivna av andra personer) ur tidskriften *Das Goetheanum* räknar jag också som primära källor.

Sekundära källor är sådant som bygger vidare på de primära källorna, det vill säga händelser beskrivna av personer som inte var närvarande. Sålunda räknar jag de biografier dit som inte är självbiografier, och biografier skrivna av personer som inte levde samtidigt och var väl bekanta med den omskrivna personen (ibid, 2007).

Att finna primära källor som går att förstå kring Emanuel Swedenborg som levde för trehundra år sedan är av naturliga skäl mycket svårare, än att finna primära källor kring Rudolf Steiner. Språket har förändrats ganska mycket under en tidsrymd av flera århundraden samtidigt som Swedenborg också skrev många av sina arbeten på latin. Jag har inga som helst problem att läsa och förstå svenska texter från Swedenborgs tid, men de är svåra att tillgå, och mycket av det han skrev i synnerhet av de andliga verken har getts ut på svenska vid senare tillfällen. De Swedenborgstexter jag använt mig är därför översättningar till svenska, men som så långt det är möjligt överensstämmer med originalet. Kyrkoarkivalier som använts kring uppgifter i Swedenborgs biografi är dock originalböckerna.

Som författare av ett historiskt arbete måste man hitta ett tolkningsmönster, och utifrån förbindelsen mellan data och den historiska processen med hjälp av en teori redogöra för innehållet i källorna så att det ger något mer utöver vad källorna säger i sig självt.

2.2 Källkritik

Källkritik är en central vetenskaplig metod som utvecklats för att värdera och säkra uppgifter i historiska dokument och andliga texter, då det är ett område där sakliga fakta ofta blandats med myter genom en muntlig berättartradition. För varje del av källmaterialet finns många frågor att ställa som i vilket syfte och när källan skapats, hur aktuell informationen är, och om den är faktagranskad. Vidare vem som är författare, är det akademiska forskare, eller andra

oberoende experter. Man bör eftersträva en bedömning av trovärdigheten i påståenden för att säkra att slutsatser i texten verkligen bygger på tillförlitliga fakta.

Att arbeta med källkritik är inte någon enkel väg, utan ställer stora krav på detaljkännedom, en god grundkunskap i historisk kronologi och historiska händelser, liksom det mänskliga beteendet, samt kanske också ett visst mått av logik och sunt förnuft.

Källkritiken innehåller en rad kriterier att beakta:

Identifikationkriteriet – Är källan äkta? Vem är författare? Hur kom källan till? Varför kom den till? Är det något som är tänkt som ett framtida historiskt dokument eller något som är skrivet i stunden utan tanke på framtida användning?

Samtidighetskriteriet – Upphovsmannen närhet i tid och rum till källans information. Är det en ögonvittnesskildring, eller har tiden och en muntlig tradition förändrat händelseförloppet? Eller är hela källan ett falsarium som hävdar sin äkthet? Är källan stenograferad (vilket är fallet med en del av Steiners föredrag), finns det då i så fall flera och olika kopior? Hur såg omständigheterna ut då källan författades?

Tendenskriteriet – Är källan skapad för att påverka opinioner i en bestämd riktning?

Beroendekriteriet – Samstämmiga källors interna beroende av varandra.

Urvalskriteriet – Upphovsmannens val av källor, och vilka källor som saknas och skulle kunna förändra utsagan (Ekman, Thullberg & Åmark, 1993, s. 34-37).

Om huvuddelen av ovanstående kriterier är en typ av externa kriterier då historieforskaren tittar på källan utifrån, så behövs också en mer intern hållning som är mer komplicerad då det handlar om att se den egna rollen i förhållande till undersökningsobjektet. I

Identifikationskriteriet och Samtidighetskriteriet ingår historikerns egen uppfattning av personen som skrivit källan och bedömningen av dess sanningshalt (Gall & Borg, 2007, s. 542).

2.2.1 Undersökningens tolkningsmöjligheter

I tolkningen av den historiska undersökningen ingår också att definiera termer för att läsaren verkligen ska förstå deras innebörd. Det är inget lätt område i just den här undersökningen, både för att många av de begrepp som Swedenborg använde under 1700-talet idag inte längre är i bruk, eller för att de har en helt annan betydelse. Men kanske allra mest därför att både

Swedenborg och Steiner när de skriver om det andliga och den översinnliga världen, använder sig av andra begrepp än vad vi andra vanliga dödliga använder oss av i vår fysiska tillvaro här på jorden. Till och med ett så vanligt och allmänt, men svårgripbart begrepp som *själen* är nog något som den moderna nutidsmänniskan snarare väljer att tala om idag som mer lättförståelig och tillgänglig *medvetenhet*. Medvetenhet har blivit något av den moderna människans signum som kan omfatta allt ifrån ytlig kunskap till djupa inre tankar, eller något högre mål vilket hon gärna vill knyta till sin egen individualitet.

En svårighet eller möjlighet med den här uppsatsen är att försöka hitta en väg mellan olika discipliner, en avvägning mellan pedagogik och historia. Att arbeta mellan olika discipliner kan också betyda att det är svårt att finna de rätta begreppen, i synnerhet om det skulle röra sig om vitt skilda områden som till exempel konst och vetenskap, där det nog förmodligen skulle saknas en vokabulär som känns tillfredställande. Pedagogik och historia förefaller dock att ha många spännande paralleller att belysa.

3. Litteratur

Rudolf Steiner nämnde Emanuel Swedenborg i drygt tjugo av sina föredrag under perioden 1903 till 1924. Steiner intresserade sig i synnerhet för sådana frågor hos Swedenborg som hade med själen och den fria tanken att göra, frågor som också är mycket centrala för pedagogiken. Däremot förekommer inte så mycket som är direkt pedagogik i själva föredragen, utan kan ses mer som en nödvändig grund för det som senare kommer till uttryck i pedagogiken. Som jag nämnt tidigare var heller inte Swedenborg själv en skapare av praktisk pedagogik på samma sätt som Steiner. Han var mer en tänkare kring barnets behov och utveckling, som via sina skrifter överlämnade åt sina efterföljare att skapa pedagogiken.

De föredrag om Swedenborg som jag refererar till återfinns i GA 34 *Lucifer-Gnosis 1903-08* (1987), GA52 *Spirituellen Seelenlehre und Weltbetrachtung* (1986), GA 266c (1913), GA 253 *Probleme des Zusammenlebens in der Anthroposophischen Gesellschaft – Mit Streiflichtern auf Swedenborgs Hellsehergabe* (1989), GA 175 *Bausteine zu einer Erkenntnis des Mysterium von Golgatha* (1982), GA 78 *Anthroposophie, ihre Erkenntniswurzel und Lebensfruchte* (1986), GA 227 *Initiations-Erkenntnis. Die geistige und physische Welt- und Menschheitsentwicklung in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft, vom Gesichtspunkt der Anthroposophie* (1982) GA 228 *Initiationswissenschaft und Sternenerkenntnis – Der Mensch in Vergangenheit, gegenwart und Zukunft vom Gesichtspunkt der Bewusstseinsentwicklung.* (1985), GA 225 *Kulturphänomene-drei perspektive der Anthroposophie.* (1961), GA 238 *Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge, Vierter Band.* Och slutligen GA 240 *Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge, Sechster Band.*(1986).

Om Himlen och Helvetet ursprungligen utgiven i London år 1758, innehåller de texter där Swedenborg främst talar om barns uppfostran och utbildning, men ur ett andligt perspektiv, det vill säga de barn som avlidit och som befinner sig i andevärlden. Swedenborg var inte en pedagogisk föregångsman i samma mening som Steiner, men han hade ett omvittnat och stort intresse för barn och den pedagogiska situationen. I utgåvan av Drömboken från 1995 skriver förordets författare Per-Erik Wahlund att ”Swedenborgs förtjusning i barn är bestyrkt i samtida vittnesbörd” (Swedenborg, 1995, s. 5). I det jag läst om Steiner uppfattar jag Swedenborg som en inspiratör även för Steiners idéer om pedagogik. Emanuel Swedenborg gav ut den allra första svenska läroboken i ämnet Algebra år 1718, *Regelkonsten*, denna bok

har relativt nyligen kommit ut i en nytugåva kommenterad och bildsatt av Staffan Rodhe, Matematiska institutionen vid Uppsala Universitet. Regelkonsten är intressant därför att den är ett praktiskt exempel på Swedenborgs pedagogiska tänkande, och i nytugåvan mer begriplig. Mycket intressanta och relevanta för den här uppsatsen är Daniel Dunérs båda omfattande verk om Swedenborg som naturvetenskapsman *Världsmaskinen* (2004) och *The Natural Philosophy of Emanuel Swedenborg* (2013).

I biografiskrivandet om Swedenborg finns många källor att gå tillbaka till, svenska verk som nytugåvan av Martin Lamms *Swedenborg* (1987) och Lars Bergquists *Swedenborgs hemlighet* (1999). Samt utländska verk som *Emanuel Swedenborg visionary savant in the age of reason* (2002) av Ernst Benz och Jane William-Hogans biografiska text i *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (s.1096 - s.1105), samt *Emanuel Swedenborg den andlige Columbus* (1956) av W. Spears. Därtill kommer alla de kyrkoarkivalier som kan berätta om Swedenborgs födelse, dop, familj, liv och uppehållsorter i Sverige.

Även om Rudolf Steiner har det skrivits ett flertal olika biografier där jag främst använt mig av Steiners egen självbiografi *Mitt liv* (1981) samt Christoph Lindenberg's *Rudolf Steiner 1861-1925 Eine Biographie* (1997). Andra användbara biografier har varit Rudolf Steiners *Erdleben und wirken* (1964) skriven av Guenther Wachsmuth som var sekreterare i det Antroposofiska Sällskapet under Steiners sista år i Dornach. Samt *En forskare på nya vägar – Rudolf Steiner och Antroposofin* (1958) av A. P Shepard. Agnes Nobels *Filosofens knapp – Om konst och kunskap och waldorfpedagogikens okända bakgrund* tar upp Steiners liv och förhållande till Goethe, och Goethe som förmedlare mellan vetenskapen, konsten och det andliga. Frågor som är centrala i den här uppsatsen.

För att få ett perspektiv på även hur någon annan antroposof än Steiner såg på Swedenborg så har jag läst några artiklar ur *Das Goetheanum – Wochenschrift für Anthroposophie und Dreigliederung* (1925) där redaktören Albert Steffen skriver om Emanuel Swedenborg ur ett antroposofiskt perspektiv. Den första artikeln handlar om Swedenborg som vetenskapsman och hans inspiration på andra kulturpersonligheter, främst författare. Den andra artikeln handlar i huvudsak om Swedenborgs uppenbarelser och övergången från att verka inom det naturvetenskapliga området till att använda de vetenskapliga metoderna för att utforska det översinnliga.

För att få en bakgrund till de ursprungliga tankarna kring waldorfpedagogiken har jag tittat på det tal som Rudolf Steiner höll i samband med öppnandet av den först Waldorfskolan i Stuttgart den 7 september 1919. Detta tal finns översatt till svenska och återgivet i boken *Allmän Människokunskap*, men är där ganska förvanskat jämfört med den ursprungliga tyska texten jag använt. Tillsammans med nyss nämnda tal har jag också tittat på ett tal Steiner höll till barnen i klass 2 inför sommaravslutningen 1921, liksom en återblick på skolans grundande av Emil Molt. Dessa texter gavs ut på tyska 1927, med beteckningen att de är fullständigt och korrekt återgivna (Heydebrandt, 1927).

Mycket användbara nyare vetenskapliga texter om Rudolf Steiner och antroposofin har varit Håkan Lejons *Historien om den antroposofiska humanismen* (1997), och om Swedenborg David Dunérs båda redan nämnda böcker.

Jag har inte funnit någon nyare vetenskaplig litteratur alls som talar om *sambandet* mellan Swedenborg och Steiner, eller om Steiners fascination för Swedenborg. Däremot har Gary Lachman den forne basgitarristen i rockgruppen Blondie skrivit en essä om Emanuel Swedenborg, och en mer populärvetenskaplig bok var, om såväl Swedenborg som Steiner: *Into the interior: Discovering Swedenborg*(2009) och *Rudolf Steiner: An Introduction to His Life and Work*.(2007). Dessa båda biografier är intressanta eftersom de är skrivna av en person som är väl bevandrad i det esoteriska och ockulta, men också samtidigt står utanför såväl den antroposofiska rörelsen som Swedenborgs New Church. Det Lachman har skrivit om Swedenborg har dock granskats och getts ut i samarbete Swedenborg Society i London. Det har skrivits många olika biografier om både Swedenborg och Steiner, men åtminstone om Steiner är det mesta som skrivits tidigare skrivet i ett inifrånperspektiv av antroposofer. Lachmans bok om Rudolf Steiner har inte getts ut i samarbete med den antroposofiska rörelsen på motsvarande sätt som biografien och essän om Swedenborg.

Emanuel Swedenborg har inspirerat till en skolrörelse *New Church Education* vars pedagogik bygger på hans texter. Eftersom det inte är lika lätt att hitta texter av Swedenborg om barn och pedagogik som det är att finna detsamma av Rudolf Steiner har jag utöver Swedenborgs egna texter ur *Himmel och Helvete* (Swedenborg, 1986) använt material ur *Conversation on Education* (W. H. Benade, 1976) ursprungligen utgiven av William Henry Benade 1888-89 som grundade *The Academy of the New Church*. Och *Education for use* (Pendleton, 1985), de pedagogiska anvisningar som ligger till grund för New Church Education. Jag har funnit

intressanta artiklar, skrivna av lärare i de olika skolorna om dagens undervisning i New Church School i nyhetsbrevet/interntidskriften *New Church Teacher*.

För att anknyta undersökningen till aktuell forskning har jag tittat på olika forskningsartiklar kring utbildning och spiritualitet t ex *Spirituality in children and young people* (2010) av Beverly Ruddock och Seán Cameron, *Evoking the Spirit in Public Education* (1999) av Parker J. Palmer, *Expanding young peoples capacity to learn* (2007) av Guy Claxton och *Enacting the Spiritual Dimension in Physical Education* (2009) av Ken Lodewyk, Lu Chunlei och Jeanne Kentel.

Som bakgrund till de pedagogiska texter som kan knytas till Rudolf Steiner/waldorfskolan och de skolor som inspirerats av Emanuel Swedenborg har jag gått igenom alla de föredrag där Rudolf Steiner på något sätt tar upp Emanuel Swedenborg, jag har använt mig av föredragen på originalspråket tyska. Det är inte helt säkert att föredragen alltid skrivits ned av Rudolf Steiner själv, ibland är de stenograferade av andra personer. Av fördragen framgår inte vilket som är fallet, det framgår inte heller om föredragen är återgivna i sin helhet eller om de är förkortade på något sätt. Rudolf Steiner anger heller aldrig sina egna källor till kunskapen om Swedenborg, men med kännedom om Swedenborgs person och liv går det inte att hitta några direkta felaktigheter i de fakta som Steiner refererar. Man måste nog konstatera att Steiner var väl förtrogen med Swedenborgs tankar och skrifter.

För att få reda på vad Rudolf Steiner själv läst av Emanuel Swedenborg, och t ex Ellen Key som också nämns i den här uppsatsen, har jag haft kontakt med Stephan Widmer vid Rudolf Steiner Archiv i Dornach. Han har kunnat ge utförlig information om vilka böcker Steiner hade i sitt bibliotek, samt redogöra för hur han läst dem genom de markeringar och anteckningar som gjorts i böckernas marginaler. Enligt Stephan Widmer lånade också Steiner ofta böcker i olika bibliotek, men vilka böcker det rörde sig om vet man inte med säkerhet idag.

I slutet av uppsatsen kommer en textanalys, samt ett kapitel där jag diskuterar de olika texterna. Jag försöker besvara de frågor jag ställt, sett till hur de belyser det spirituella i den pedagogiska situationen, och om det finns sådant som är användbart också i vår situation med barn och ungdomar i dagens moderna skola.

4. Pedagogisk historik

För att förstå Emanuel Swedenborgs och Rudolf Steiners pedagogiska tankevärld förefaller det viktigt att ge en kort överblick av pedagogikens historia under de århundraden som föregår dem, såväl som den tid de verkade i. De är båda länkar i den långa kedja historien utgör, och på det sättet sammanhängande med varandra, det intressanta blir att upptäcka vad de eventuellt har påverkats av, och hur de själva påverkat andra i den tid de levde i, och i den tid som kom efter. För att börja med den allra första länken i skolans och pedagogikens historia måste man gå ända tillbaka till Babylonien och skriftspråkets tillblivelse där man började bygga särskilda hus för *lärande*, vilket då frigjorde lärandet från den verksamhet där det skulle tillämpas. Sedan började grekerna under Antiken benämna dessa hus *skola*, till skolan följdes barnen av familjens slav *paidagogen*, vilket betyder barnledare (Stensmo, 2007, s.12). Den historiska överblickens inleds med medeltidens slut och reformationen, en viktig tidpunkt i mänsklighetens utveckling enligt Rudolf Steiner, som menade att mänskligheten då gjorde ett stort utvecklingsprång föranlett av ett behov i människans innersta natur (Steiner, 1981 GA 293 s. 219). I gamla tider upplevde människan att hon fick sina idéer från en andlig-översinnlig värld, men i och med det medvetandesprång Steiner talar om började människan se idéerna som något som snarare kom ur henne själv, via en själslig aktivitet (Steiner, 1978, Antroposofiska ledsatser s.67-68). Ungefär vid tiden för reformationen uppstod en frihetskänsla i människans medvetande, en känsla som Steiner kopplar till myten/bilden av ärkeängeln Mikael's kamp mot, och seger över draken (Steiner, ibid, s. 70). Tiden från 1400-talet med den utveckling människan skapat, fram till modern tid kallar Steiner för Mikael's tidsålder. Varför det är lämpligt att titta på pedagogikens utveckling under samma tidsperiod.

4.1 Reformationen

Med reformationen och klosterväsendets upplösning försvann klostret som utbildningsinstitution i den norra delen av Europa som reformrades, och en av reformationens stora uppgifter blev att utveckla ett nytt undervisningssystem. Kungen och staten blev undervisningssystemets nya huvudman, men lärarna var fortfarande i hög grad präster. Boktryckarkonsten kom att få stor betydelse för möjligheterna till en utökad bildning för folket. Utan Johannes Gutenberg "boktryckarkonstens fader", hade inte Martin Luthers (1483-1546) *Lilla Katekes* med sitt folkbildande innehåll kunnat spridas bland den allmänna befolkningen

under reformationen. Gutenbergs boktryckarkonst fick en avgörande betydelse för en rad händelser under renässansen, reformationen och upplysningstiden som till exempel möjligheten till kunskapsinhämtningen hos större befolkningsgrupper och den kunskapsbaserade samhällskonmin.

Martin Luthers grundval för kraven på en allmän folkundervisning var att varje människa genom kunskap skulle komma till insikt om sin syndiga natur, och därmed kunna arbeta på sin förbättring. Vid sidan av Luther var det främst Erasmus av Rotterdam (1467-1536) och Philipp Melanchthon (1497-1560) som kom att spela avgörande roller för utvecklingen av reformationens utvecklingsväsende.

Martin Luthers Lilla Katekes var allmänt tillgänglig och användes av varje präst och annan undervisare:

Ty man måste med enahanda viss text och form lära de unga och fåkunniga, eljest bliva de lätt förvillade, om man lär dem en tid så och året därefter annorlunda, liksom man skulle vilja förbättra det, och därigenom förspiller man allt sitt omak och arbete.

Utvälj dig därför vilken form du vill och bli alltid stadig därvid. Men när du predikar så må du bevisa din konst och så brokigt krusa ut och mästerligt vända dessa stycken som du kan.
(Sandström, 1997, s.67-68).

Lilla Katekesens pedagogisk metodiska anvisningar byggde mycket på disciplin och utantill lärande, vilket fyllde en funktion i en tid då allmänheten ännu inte var läskunnig, en metod somoreflekterat kom att hänga kvar långt in i senare tiders undervisning.

I Sverige innebar 1500-talet ett försämrat klimat för undervisning, Universitetet i Uppsala som grundats 1477 hade stängts av Gustav Vasa som ville spara pengar, och samtidigt göra upp med medeltidens bildningstraditioner. Gustav Vasa hade däremot behov av präster för att utöva kontroll över befolkningen, samt ämbetsmän för rikets förvaltning (Larsson, 2000, s.42-44).

4.2 1600-talet

Under 1600-talet utvecklades i Sverige kyrkans kontroll över allmänhetens katekeskunskaper, och kom att kallas *Husförhör* vilka gjordes obligatoriska såväl för barn som för vuxna år 1726. Vad gällde högre utbildning hade det bestämts redan 1593 att Uppsala Universitet åter skulle öppnas, och det skulle finnas fyra fakulteter: juridik, medicin, filosofi och teologi, dock var undervisningen många gånger undermålig och medeltidsmässig, och universiteten hade svårt att rekrytera kunniga lärare (Hagberg, 2008, s.13).

Jesper Swedberg, Emanuel Swedenborgs far utnämndes till professor vid Uppsala Universitet 1692, och senare utnämndes han av kungen till universitetets *Rector Magnificus*. Han blev så småningom biskop i Skara, men strävade också efter att bättra på läsförmågan hos den svenska allmogen. Intresset för det svenska språket ledde till att Swedberg skrev flera böcker i ämnet, bland annat en grammatik och en ordbok.

Under hela den senare delen av 1600-talet rådde stora stridigheter vid universitetet mellan den tidigare förhärskande aristoteliska filosofin och den nya cartesianska filosofin med sin naturvetenskapliga världsbild. Swedberg var i grunden en man av den gamla filosofin, men var ingen stridbar person och utgjorde därmed ett lugnande element i universitetsvärlden. (Hanegraaf, 2006, s.1097)

Swedberg bemödade sig mycket om studenterna och förnyade den rådande pedagogiken. Han ansåg att hur inläringen gick till var viktigare än den teoretiska kunskapen (Hagberg, 2008 s.38).

En skolordning signerad av Johannes Rudbeckius d ä (1581-1646) stadfäste att det också skulle inrättas en fyraårig provinsialskola i de större städerna och en sexårig katedralskola i stiftsstäderna. Klasserna skulle vara tvååriga, med ett repetitions år i varje årskurs vilket i själva verket gjorde utbildningen antingen åttaårig eller tolvårig.

Under 1600-talet blev Sverige en stormakt i Europa och för kung Gustav II Adolf som var drivande i utbildningsfrågor var det viktigt att skapa en europeiskt gångbar ämbetsmannakår (Sandström, 1997, s.77). I en tid då Sverige förde krig ute i Europa tog man också med nya influenser på olika områden hem till fäderneslandet.

En av de främsta internationella företrädarna för 1600-talets pedagogik var den tjeckiske pedagogen John Amos Comenius (1592-1670), som för de flesta andra vid den här tiden

styrdes hans tankevärld av relationen till Gud och Kristus. I sin *Didactica Magna* (1630) – *Den stora undervisningsläran* - ställde han undervisning och inläring mot varandra som komplementära storheter, där de hänger intimt samman och förutsätter varandra. Comenius var intresserad av de nya tekniska och naturvetenskapliga landvinningarna, men olikt andra vetenskapsmän intresserad av att via beräkningar kontrollera naturen, hans främsta intresse var människan, och hur hon skulle nå en större fullkomning genom en förbättrad uppfostran och utbildning (Comenius, 2006, s.14).

Orbis Sensualium Pictus – Den synliga världen (1658) brukar räknas som världens första moderna lärobok, speciellt riktad till barn, liksom ett mikrokosmos i ett makrokosmos visar boken med text och illustrerande träsnitt allt av vikt för människan i världen, stort som smått. Comenius organiserade och presenterade hela världen och dess språk på ett mycket pedagogiskt sätt för att ge barnen en helhetsuppfattning av världen. Emanuel Swedenborg studerade sannolikt *Orbis Sensualium Pictus* som barn, Goethe fascinerades av boken, och på vissa håll användes den ända in på 1800-talet (ibid., s.7, s.15) Även Steiner kommenterade denna lärobok som användes flitigt under ett par århundraden (Steiner, GA 167,1962, s. 125).

Comenius tillbringade även en period i Sverige då han anställdes av Rikskanslern Axel Oxenstierna som skolreformator och läroboksförfattare, sedan han inbjudits till Sverige av holländaren Louis de Geer. Comenius kom till Sverige med en förhoppning om att få stöd för reformationen i Tjeckoslovakien, då Sverige var den starkaste europeiska makten bland de reformerade länderna. Den Westfaliska freden som avslutade det Trettioåriga kriget 1648 grusade dessa förhoppningar, och Comenius lämnade Sverige för en inbjudan till Transylvanien, där han skrev tidigare nämnda verk *Orbis Sensualium Pictus* (Comenius, 1998, s.14-15).

Många av Comenius pedagogiska idéer har följt med in i modern tid som t ex att undervisningen ska utgå från det bekanta och lätta, och gå mot det obekanta och svårare, att lärostoffet ska åldersanpassas, samt att trivsel och god miljö ger ett bättre inlärningsklimat.

4.3 1700-talet

Under Frihetstiden 1720 -1770, uppstod spänningar mellan olika uppfattningar om Gud, människan och världen (Rosborn & Schimanski, 1996, s. 145). I ett samhälle med allt fler dimensioner bildades klyftor mellan det religiösa och sekulära, materialism och idealism,

tradition och förändring, individ och samhälle, mellan kultur och natur. Kyrkan fick mindre inflytande över undervisningen, och allra mest i Frankrike där revolutionen gjorde undervisningen till en statlig angelägenhet som skulle vara kostnadsfri och omfatta alla medborgare, Jean Jacques Rousseau tillhör otvivelaktigt 1700-talets pedagogiska förgrundsgestalter. Inom det pedagogiska området skrev han *Emile* eller *Om uppfostran* (1762). En bok om uppfostran som vidgar sig till en avhandling om människans villkor i samhället (Ambjörnsson i Rousseau, 1977, s. xiii). *Emile* blev en illa sedd bok som kom att brännas på bål, och tvingade Rousseau i landsflykt. *Emile* är den uppbyggda lärjungen som Rousseau skapade för att kunna demonstrera sina pedagogiska idéer. Han ansåg att föräldrarnas stora skyldighet var att uppfostra sina barn, och fadern att vara deras lärare. Rousseau förespråkade en deistisk bekännelsefri naturreligion, en gudsuppfattning som också fanns hos de övriga upplysningsmännen i det revolutionära Frankrike. Gud sågs som upphovet till världen, människan och naturlagarna, allt gott utgick från Gud till människan att förvalta. Eftersom människan ansågs av naturen god skulle hon också återgå till naturen. Uppfostran sågs som en växlande kraft mellan naturen i människan och naturen i omgivningen. Johann Wolfgang von Goethes (1749-1832) och Friedrich Schillers (1759-1805) känslösamma diktning nådde sin höjdpunkt, samtidigt som Immanuel Kants (1724-1804) filosofi företrädde en annan sida av samma århundrade. Emanuel Swedenborg levde hela sitt vuxna liv under 1700-talet, och hela hans livsverk kommer ur denna tidsperiod.

Inte bara i Frankrike utan även i Tyskland gjordes stora insatser för folkundervisningen under 1700-talet, de tyska regenterna Fredrik Wilhelm I och Fredrik II (den store) försökte i en allmän skolplikt att förena en statsnyttig undervisning med pietistiska tankegångar. Föräldrarna ålades att betala för barnens skolgång, och skraddaryrket reserverades för de dåligt betalda lärarnas överlevnad.

Sverige var under första hälften av 1700-talet oerhört fattigt på grund av de långvariga krig Sverige gett sig in i för att bevara och helst utöka stormakten. Det fanns ännu ingen allmän skolplikt, för dem som inte hade reformator i hemmet eller tillgång till stadsskolorna, katedralskolorna eller högre utbildning vid Uppsala Universitet, återstod den bibliska och sedlighetsskapande bildning som kyrkan stod för. Allmänhetens kunskaper kontrollerades sedan vid så kallade Husförhör två gånger per år. 1723 gjordes ett kraftlöst försök att skapa en stadga för allmän skolplikt, men tiden var ännu inte mogen.

Däremot skapades Kungliga Vetenskapsakademien 1739, vars uppgifter var att föra fram praktisk och för samhället användbar kunskap, samt att ge ut publikationer om denna kunskap skrivna på svenska. En av sin tids största vetenskapsmän botanikern Carl von Linné (1707-1778), vilken är mest känd som skaparen av den moderna systematiseringen för gruppering av växter och djur, var den som instiftade Kungliga Vetenskapsakademien. Runt honom fanns även många andra framstående vetenskapsmän och betydelsefulla samhällsmedborgare som biskopen Eric Benzelius (1675-1743), uppfinnaren Christopher Polhem (1661-1751), apotekaren och upptäckaren av syret Carl Wilhelm Schéele (1742-1786), fysikern Anders Celsius (1701-1747), den tidiga industrins pionjär Jonas Alströmer (1685-1761), läkaren Johannes Moraeus (1672-1742), och bergsrådet och landshövdingen Lars Benzelstierna (1680-1755). Bland dessa tog även Emanuel Swedenborg plats som ledamot c:a 1740, vilket inte var förvånande då Swedenborg utöver sin betydelse som vetenskapsman också var såväl släkt som väl bekant med flera av de andra ledamöterna. Swedenborg var sväger till både Eric Benzelius och Lars Benzelstierna, och Johannes Moraeus var Swedenborgs kusin, men förhållandet var närmre då Moraeus levde en del av sin ungdom i Swedenborgs familj, och varit informator för Emanuel och hans syskon. Eftersom Johannes Moraeus var Swedenborgs kusin och samtidigt Carl von Linnés svärfar var således också dessa besläktade med varandra (Tullberg, 2006, s. 9-10).

Linnélärljungen och fysikprofessorn Johan Browallius (1707-1755) gav ut *Oförgräpelig tankar om Undervisningsverket*, där han framhåller naturiakttagelsen och naturalhistoriens stora betydelse, det nya intresset för naturen blev också ett led i att motarbeta vidskepelse. Kungliga Ritarakademien som utbildade arkitekter och konstnärer grundades 1735 och Musikaliska akademien 1771. Mycket av 1700-talets pedagogiska ambition i Sverige handlade annars mest om framåtsyftande diskussioner. Dock tystnade även den diskussionen under 1700-talets sista årtionden då svensk politik efter frihetstiden kom att styras av konservativa krafter.

4.4 1800-talet

1800-talet pedagogiska inflytande började med att Immanuel Kant skrev ett av sina sista verk *Über Pädagogik* (1803) med humaniteten och den moraliska människan som mål, en skrift som fortfarande låg i upplysningstidens anda. Kant hyste ett stort intresse för god pedagogik då han i sin egen ungdom upplevt ångestladdade lektioner i latinskolan, han hade också

skaffat sig praktisk erfarenhet och känsla för barns behov genom att arbeta som informator (Kant, 2008, s. 70-71).

1800-talets pedagogik dominerades annars av Heinrich Pestalozzi (1746-1827) som köpt en gård i Neuhof, i Schweiz för att upprätta ett mönsterjordbruk. Inför åsynen av de fattiga böndernas ömkliga barn inrättade han en skola för att ge dem bättre grunder för det framtida arbetet. Skolan upphörde dock i brist på pengar efter endast några få år, och Pestalozzi började då istället att skriva ned sina pedagogiska principer som byggde på personliga erfarenheter och experimenterande, med åskådningen som ett viktigt moment. Han tog upp Rousseaus idéer och undersökte hur de kunde utvecklas och implementeras i undervisningen. Det som blev ”Pestalozzis metod” kom senare i bruk i den skola han startade 1805 i Yverdon. Om Pestalozzi var praktikern så var filosofen och psykologen Johann Friedrich Herbart (1776-1841) teoretikern också inom pedagogiken, särskilt inflytelserik blev han i sitt arbete om undervisningens upplägg i olika stadier. Herbart blev även orsak till att pedagogik och metodik infördes som studieämnen i lärarutbildningarna.

Friedrich Fröbel (1782-1852) var starkt influerad av både Rousseau och Pestalozzi då han startade den första förskolan år 1840. Han tog del av samtidens biologiska forskning kring växter och djur, och med sin barnträdgård *Kindergarten* ville han ge fröet i det lilla barnet en möjlighet att utveckla sina inre anlag. Fröbel introducerade lekmaterial, bl. a tråklossar i de geometriska grundformerna, vilka skulle uppmuntra barnens spontana sensomotoriska utveckling, men lärarnas förkärlek för att formulera regler kring hur materialet skulle användas fick ibland motsatt verkan (Egidius, 1999, s.28-29).

Med den stora fattigdom som rådde i städerna under den tidiga industrialismen, fick den tyske författaren, nationalekonomen och historikern Karl Marx (1818-1883) filosofi stor betydelse för samhällsreformer som kom att påverka undervisning och utbildning i hela Europa. Också den allt större medelklassen ställde krav på utjämning och bättre utbildningsmöjligheter. Så småningom kom marxistiskt orienterade pedagoger att bygga teorier med den dialektiska materialismen som grund (Myhre, 2009, s.132-133).

Under senare hälften av 1800-talet emigrerade en dryg miljon människor från Sverige framför allt till USA, trots detta fördubblades nästan den kvarvarande befolkningen. Landsbygden kunde inte längre föda den allt större befolkningen och fattigdomen bland städernas arbetare var svår, varför många valde att emigrera. Den stora emigrationen skedde främst under den

senare halvan av 1800-talet, sedan ångfartygen som kunde byggas större och ta fler passagerare kommit.

Men redan i början av 1800-talet hade vi fått nya skolordningar där de moderna språken fick en större betydelse på bekostnad av de tidigare populära naturvetenskaperna, latin fick en mer tillbakadragen roll. Gymnastik blev ett nytt ämne då ett gymnastiksystem utvecklades och blev internationellt känt genom ”den svenska gymnastikens fader” Per Henrik Ling som levde mellan 1776-1839 (Forsström & Gredvall, 2011, s. 2). Författaren och Swedenborganhängaren Carl Johan Love Almqvist (1793-1866) deltog livligt i utbildningsdebatten och utnämndes till rektor för försöksskolan *Nya Elementar* i Stockholm. Författaren och kvinnoaktivistinnan Fredrika Bremer (1801-1865) arbetade för flickors och kvinnors rätt till utbildning, vilket bidrog till att dörrarna i större utsträckning öppnades för dem till högre utbildning, och därmed större möjlighet att delta i samhällslivet.

År 1842 kom folkskolestadgan, men redan innan dess hade man skolor som utbildade genom Lancastermetoden. Växelundervisningen som användes i Lancastermetoden sågs som positiv både ur ekonomisk synvinkel samt att den också skulle fostra till hjälpsamhet och jämlikhet. Folkskolestadgan innebar att inom en femårsplan skulle varje stadsförsamling och varje socken på landet ha en fast skola med en från seminarium godkänd lärare. Femårsplanen blev svår att uppfylla, främst på grund av brist på utbildade lärare (Sandström, 1997, s. 167-168).

År 1864 kom en ny stadga som talade om att klassundervisning skulle ske under lärarledning, vilket gjorde slut på växelundervisningen. Samtidigt gjorde man också en uppdelning i småskola för den första läsinläringen, vilken sedan övergick i folkskola. I slutet av 1800-talet fanns fortfarande många barn i samhällets lägre skikt som fick högst fyra års skolgång.

4.5 1900-talet och Reformpedagogiken

I det tidiga 1900-talets Europa fanns en stor utvecklingsoptimism och en grundläggande förändring i samhället, allt fler människor hade övergivit landsbygden för städerna, med inflyttningen bröts gamla familjeband och traditioner, kvinnorna började ta del i arbete utanför hemmet, politiken präglades av starka motsättningar mellan olika ytterlighetspartier som socialister och kommunister på ena sidan och senare fascister och nazister på den andra. Med första världskrigets fruktansvärda härjningar förbyttes den tidigare optimismen i

pessimism. Det tidiga 1900-talets utveckling ledde fram till *Reformpedagogiken* som en följd av de samhälleliga förändringarna. Reformpedagogiken utgick från ett missnöje med den rådande utbildningspolitiken och förespråkade en helhetsidé om bildningen av hela människan och alla hennes förmågor. Konsten sågs som en väg att utveckla barnets kreativitet (Lejon, 1997, s.100). I den nya tiden låg även krav på den enskildes frihet, och en tro på att skapa bättre förutsättningar för individen liksom ett bättre samhälle för alla, genom uppfostringens och utbildningens enorma möjligheter (Myhre, 2009, s. 156-157).

Barnets Århundrade av Ellen Key (1849-1926) gavs ut precis år 1900. Ellen Key var en stridbar kvinna som engagerade sig i debatten då det gällde såväl pedagogik som kvinnosaksfrågor eller den estetiska smaken. En annan viktig kvinna för pedagogiken vid sekelskiftet var Maria Montessori (1870-1952), som i sitt arbete som läkare i psykiatri intresserat sig för utvecklingsstörda barn, vilka hon ansåg hade lika stor rätt till undervisning som friska barn. Maria Montessori fick sina pedagogiska idéer från olika håll bl a hade hon läst Ellen Keys uppmärksammade bok *Barnets Århundrade*, Johns Deweys *School and Society* (1899) samt studerat flera föreningar för svagbegåvade barns uppfostran och utbildning, vilka startat i slutet av 1800-talet. Med inspiration också från Rousseau och Fröbel skapade hon en egen pedagogisk metod som byggde på att barnen skulle lära sig att samordna sin inre och yttre värld. Motorik och muskelaktivitet var för Montessori lika viktig som att arbeta med huvudet. När sedan Montessori fick leda projektet *Casa dei Bambini* (Barnens Hus) i Roms slumkvarter 1906 fick hon tillfälle att utveckla metoden också för friska barn (Egidius, 1999, s. 30-33).

Andra skolrörelser som växte fram runt sekelskiftet 1900 blev de som den här undersökningen behandlar nämligen Rudolf Steiners *Waldorfskola* i Stuttgart som den 7 september 1919 öppnade för undervisning, och *New Church Education*, som redan i slutet av 1800-talet uppstod ur ett behov inom Swedenborgskyrkan.

4.5.1. Ellen Key och waldorfpedagogiken

I Sverige betraktades Ellen Key främst som en lysande föredragshållare inom områdena kvinnosaksfrågor, pedagogik och estetisk smak, men hon blev också internationellt mycket känd framför allt för sitt pedagogiska engagemang och tidigare nämnda bok. I *Barnets Århundrade* förespråkade Ellen Key en pedagogik där eleverna själva skulle vara aktiva och kreativa, hon gick till storms mot den tidens konventionella skola som hon ansåg mest syftade till att göra barn till lydiga och okritiska undersåtar. Boken som föregicks med en relativ tystnad i Sverige gjorde succé i Tyskland och trycktes där i flera upplagor (Sandström, 2001, s. 24).

Waldorfskolan anses av en del idag vara den skolrörelse som mest medvetet anknyter till Ellen Keys pedagogiska idé (Ambjörnsson, 2012, s.209). En av de svenska waldorfskolorna i Stockholmsområdet heter också Ellen Key skolan. Det finns även vissa band mellan Ellen Key själv och Rudolf Steiner: Ellen Key läste Steiners *Frihetens Filosofi* strax efter att den utkommit första gången 1894, och hon var också mycket inspirerad av Goethe. År 1905 gjorde Ellen Key, som talade flytande tyska, en mycket välbesökt föreläsningsturné i bl a Tyskland och ett av föredragen lär ha besökts av Rudolf Steiner (Möller, 2001, s.47).

Ellen Key blev en viktig förgrundsgestalt för reformpedagogikens utveckling i Tyskland, då hon propagerade för att en utbildning värd namnet måste omfatta hela människan och alla hennes förmågor.

Enligt ett odaterat tidningsurklipp sammanträffade Rudolf Steiner och Ellen Key i Paris i början av 1900-talet (Ambjörnsson, 2012, s. 209). Steiner beskriver Ellen Key som ”den stora essäisten” som otvivelaktigt har rätt då hon ser och omtalar den kamp som försiggår i samtiden mellan förstånd och fantasi, mellan reflektion och intuition (Steiner, GA 18, 1985, s. 47). Som exempel beskriver Steiner en bild av det mänskliga hjärtat som i varje naturvetare slår allt starkare för varje framsteg naturvetenskapen gör. Den anatomiska uppdelningen, den mikroskopiska undersökningen förstör inte det naturligt sköna, men tillför otaliga nya intressanta avslöjanden. Men naturvetaren blir enligt Steiner så upphetsad av detaljerna i mikroskopets små bilder att han inte förmår se helhetens skönhet i det naturliga hjärtat.

5. Emanuel Swedenborg

5.1 Emanuel Swedenborgs barndom

Emanuel Swedenborg föddes mitt i Stockholm i Jakobs församling i Stockholm den 29 januari 1688, på en söndag. *Söndagsbarn* var förr ett levande begrepp i svensk folktro, då dessa ansågs bestå av särskilda krafter och förmågor, vilket skulle göra dem till ovanliga och lyckosamma vuxna (Tillhagen, 1983, s. 184). Föräldrarna Jesper Swedberg och hustrun Sara Behm tillhörde samhällets ledande intellektuella skikt, de levde med närhet till kungahuset och umgicks med personer som läkaren och författaren Urban Hjärne och den välkände och förmögne handelsmannen Johan Reenstierna. Jesper Swedberg kom från en släkt som bestod på fädernet av tämligen välbärgade bergsmän från Dalarna, och på modernet av välkända präster och skolmästare. Emanuel Swedenborgs morfar var assessor i Bergskollegium precis som han själv också skulle bli.

Fadern Jesper Swedberg blev utnämnd till professor i teologi vid Uppsala Universitet, då Emanuel endast var fyra år gammal, vilket gjorde att familjen flyttade dit vid den tidpunkten. Jesper Swedbergs omtanke om sina åtta barn liksom ett stort intresse för pedagogiska frågor är tydligt i ett flertal olika samtida källor. Jesper Swedberg har skrivit en mycket omfattande självbiografi, men är även omskriven av många andra författare (Swedberg, 1727, faksimilutgåva 1941) .

Den barndom Emanuel Swedenborg själv hade minne av kom att tillbringas i kvarteren runt Uppsala Domkyrka, i en på den tiden ganska liten stad med ca 5 000 invånare (Spear, 1956, s. 12). Familjen bebodde två bostadshus belägna vid ett torg kantat av träd centralt i staden. Emanuel Swedenborg delade själv in sin barndom i olika utvecklingsstadier som kom att domineras av olika teman:

Från mitt fjärde till mitt tionde år var min själ oavlåtligt upptagen av tankar på Gud, vår frälsning och människans andliga böjelser. Under samtal med mina föräldrar avslöjade jag ofta förhållanden som slog dem med häpnad och lät dem förklara att en ängel talade genom min mun. Från mitt sjätte till mitt tolfte år var det mitt största nöje att tala med präster om tron, varvid jag ofta anmärkte att kärlek och godhet är trons liv och att den levande kärleken inte är något annat än kärleken till vår nästa samt att Gud erbjuder tron åt var och en, men att ingen kan ta emot den som inte i livet utövar godhet (ibid, 1956, s.12-13).

Enligt Swedenborgs egen utsaga om sin barndom måste han ha varit både ett ovanligt och brådmoget barn, även om inte en verklig ängel talat genom hans mun. Swedenborgs förhållande till tron som litet barn känns igen i det han skriver långt senare i vuxen ålder, men hans minnesbilder av barndomen vilka också skrevs ned långt senare har sannolikt även påverkats av ett vuxet perspektiv på tillvaron. Mitt under den beskrivna barndomsperioden inträffade det mycket olyckliga att modern Sara Behm dog då Swedenborg var bara åtta år gammal. Bara några dagar efter modern dog också den äldre brodern Albrecht av sjukdom, svåra händelser som måste ha påverkat Swedenborgs tankar kring tron. Sara Behm förefaller, av den litteratur som finns att tillgå, att ha varit en mycket hängiven hustru och omtänksam mor som nu lämnade sin make ensam med åtta barn, varav den äldsta var endast tolv år gammal.

Redan året därpå gifte Jesper Swedberg om sig med Sara Bergia, en änka som var och förblev barnlös, och som nu blev som en ny mor för Emanuel och hans syskon. Även detta äktenskap anges som lyckligt och varade i över tjugo år till även Sara Bergia gick bort.

Jesper Swedberg stod i sitt ämbete nära hovet, och steg i gunst hos den unge Karl XII (1682-1718) som regerade från 1697 och fram till sin död 1718. Kungen utnämnde efter några år Swedberg till biskop i Skara, vilket också gjorde att han adlades och familjen antog namnet Swedenborg. Då familjen flyttade till Skara stannade Emanuel kvar i Uppsala för att studera vid universitetet. Han var fjorton år gammal och bodde hos sin äldsta syster Anna som gift sig med Erik Benzelius (1675-1743), en av tidens stora vetenskapsmän och sedermera ärkebiskop. Swedenborg utvecklade ett nära förhållande till Benzelius, som inte bara var hans svåger och patron utan också vän och lärare. Erik Benzelius stod i kontakt med hela det lärda Europa och introducerade också sin unge släkting i dessa kretsar, vilket måste stimulerat Swedenborgs vetgirighet och intresse för universell vetenskap. Benzelius var även en språkman som behärskade både latin och grekiska, och det var en familj där Swedenborg levde i den mest stimulerande miljö för inläring. Familjen hade ett för den tiden mycket stort bibliotek med flera tusen volymer.

5.2 Ungdomen

Om Swedenborgs ungdomsår vet man inte heller så mycket, förutom att han framlevde dem med studier vid Uppsala Universitet. Vid tjugoett års ålder tog han en filosofie

doktorexamen, uppsatsen handlade om den barnsliga kärleken, dygden och vänskapen, och byggde bl. a på sentenser av den romerske filosofen Seneca (död år 65 e. Kr.). I förordnad för sin far Jesper Swedberg tillägnade han honom uppsatsen, och på samma sätt kom han sedan att skicka ritningar och beskrivningar på olika uppfinningar till sin far. Efter examen hägrade en bildningsresa i Europa. Men på grund av kriget mot Ryssland, och det katastrofala svenska nederlaget vid Poltava 1709, måste Swedenborg avvakta läget, vilket försenade resan med något år. Det året tillbringade han hos föräldrarna på biskopssätet Brunnsbo utanför Skara. Men Swedenborg var inte överksam, han lärde sig att spela på domkyrkans orgel, det sägs att han ibland spelade vid faderns gudstjänster, samt att han även hann lära sig bokbindarens yrke.

5.2.1 Bildningsresan

År 1710 vid tjugotvå års ålder lämnade Swedenborg äntligen Sverige för sin flera år långa bildningsresa och kom på äventyrliga vägar till London. Han studerade ämnen som matematik, mekanik och astronomi, och rörde sig i de kretsar där de främsta vetenskapsmännen inom dessa områden fanns. Han besökte observatoriet i Greenwich och bevistade Royal Society's möten. Det har påståtts att han kan ha träffat självaste Isaac Newton (1642-1727) som då var en äldre man, men det finns inga säkra belegg för den saken. För sitt boende sökte Swedenborg oftast upp enkla miljöer bland olika hantverkare som urmakare, instrumentmakare, gravörer och bokbindare. I Holland lärde han sig t ex 1713 att slipa glaslinser, i en förhoppning att kunna bygga upp ett observatorium i Sverige (Dunér, 2004, s. 62). Swedenborg passade på att studera dessa olika hantverk, sannolikt för att själv t ex få kunskap att bygga vetenskapliga modeller, och kanske även ha möjlighet att binda in egna skrifter.

Resan fortsatte genom Europa till Paris, Hannover, Hamburg och Greifswald. I Hannover hade Swedenborg hoppats kunna möta filosofen och matematikern Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), men mötet gick om intet då Leibniz just då befann sig i Wien. Swedenborg hade ett introduktionsbrev till Leibniz från sin svåger Eric Benzelius som träffat den äldre storheten tidigare (Hanegraaf, 2006, s.1098).

Swedenborg köpte under hela resan modeller av olika maskiner, och lät göra avskrifter av vetenskapliga arbeten. Dessa skickades kontinuerligt till Sverige för att hemlandet i Europas norra utkant skulle kunna ta del av de senaste rönen. Under utlandsvistelsen brevväxlade

Swedenborg också med sin svåger Benzelius samt även med Vetenskapssocieteten i Uppsala, i dessa brev beskriver han egna mekaniska uppfinningar som hydrauliska maskiner, ett luftgevär, ett slags flygmaskin, en dykarklocka, en svängbro o s v. Men det som intresserade honom mest var dock att finna en metod att beräkna longituden till havs, en uppgift där England utfäst en belöning. Under sina år utomlands hade Swedenborg också tillägnat sig de stora europeiska språken, studerat orientaliska språk samt skrivit en del dikter i tidens anda.

5.2.2 Swedenborg och barnen i den fysiska världen

Under utlandsresorna hyste Swedenborg en stor omtanke om sin lille systerson hemma i Sverige, Erik Benzelius d y och dennes vetenskapliga utbildning, och 1714 skrev Swedenborg från Rostock till sin svåger och dennes nioårige son: *han lärer nu göra en triangel, eller rita för mig då jag ger honom en liten linel[linjal]*. Även i övrigt har Swedenborg beskrivits som en mycket barnkär person, trots att han på grund av sina intensiva skrivvanor och sin stammning, åtminstone tidvis, tycks ha varit lite av en enstöring i det sociala med andra vuxna människor. Under sina utlandsvistelser då han bodde hos olika familjer, köpte han dagligen godsaker åt familjernas barn, och i sin trädgård i Stockholm lät han bygga en labyrint ”endast för att roa hederligt folk, som kommo att besöka honom i Trädgården, och i synnerhet deras barn, der han med glädte ansigte emottog alla och roade sig af det nöje de funno i hans påfund” (Cuno i Lamm, 1987, s. 177).

5.3 Arbete i vetenskapens tjänst

Under åren 1716-18 befann sig Swedenborg i Sverige där han lärde känna Christopher Polhem (1661-1751), sin tids störste svenske vetenskapsman och uppfinnare, även kallad ”mekanikens fader”. År 1716 redigerade och utgav Swedenborg en liten lärobok i matematik som Polhem skrivit för att bidra till den uppväxande ungdomens utbildning, *Wishetens andra grundwahl*, boken är en förklaring till regelkonsten, eller algebran inom matematiken, vilken också låg till grund för nästa projekt som Swedenborg intresserade sig för. Detta var något som den matematikintresserade kungen Karl XII drivit tillsammans med Polhem och Swedenborg, nämligen att införa ett nytt aritmetiskt system som byggde på talet åtta istället för tio, en siffra som de ansåg mer tilltalande och i motsats till tio delbar utan bråktal, men multiplikationstabellen skulle komma att bestå av ett oändligt antal fler tal, och det skulle försvåra för alla barn att lära sig räkna. Swedenborg skrev 1718 en liten skrift *En ny*

räknekonst... efter kungens enträgna påtryckningar, men den kom aldrig i tryck eftersom belägringen av Norge och kungens död kom emellan. Däremot skrev Swedenborg själv samma år läroboken *Regelkonsten författad i tijo böcker* (1718), den första lärobok i algebra som skrivits på svenska, vilken var avsedd för relativt vuxna människor med goda grunder i matematik. Boken fick 1720 en fin recension i den vetenskapliga tidskriften *Acta Literaria Suecia*, men det pedagogiska värdet var sannolikt tveksamt med tanke på att både illustrationerna och de tre sista kapitlen saknades i originalutgåvan. *Regelkonsten* har getts ut på nytt 2013, nu kompletterad med bilder (Rodhe, 2013 s.III).

Swedenborg hade först introducerats av Polhem för Kung Karl XII runt 1716, och fick av honom ett uppdrag inför belägringen av Fredriks Hald i Norge. Swedenborg uppfinn ett slags rullverk på vilket man förflyttade ett antal båtar landvägen mot Norge för att sedan sjösätta dem utanför Norges kust. Under belägringen av Norge 1718 blev kungen, som tidigare nämnts, skjuten och avled, vilket medförde att kriget mot Norge omedelbart kom av sig.

Ett annat märkligt projekt som Polhem och Swedenborg samarbetade om var förtenta järntallrikar som skulle vara särskilt lämpliga för barn att äta på, vilka då skulle slippa plågas av mask (Dunér, 2004, s.120). Swedenborg skrev en skrift om dessa tallrikar som enligt Dunér kunde ses som slags reklambroschyr för de tallrikar som uppenbarligen främst var Polhems uppfinning (Dunér, 2013, s.101). Samarbetet med Polhem upphörde dock snart genom att ett planerat giftermål mellan Swedenborg och Polhems unga vackra dotter Emerentia aldrig blev av. Swedenborg kom därefter att leva ensam under resten av sitt långa liv.

Kung Karl XII hade hjälpt Swedenborg till en avlönad tjänst som assessor i Bergskollegium, detta ogillades dock av adeln och andra som konkurrerade om samma tjänst, men kungen genomdrev tillsättningen i alla fall. Men året därpå blev Swedenborg själv adlig och det var då familjen började använda namnet Swedenborg från att tidigare ha hetat Swedberg. Namnet härstammade från bergsmangården Sveden i Dalarna varifrån familjen härstammade på faderns sida. Anledningen till adelskapet, som dock inte medförde någon titel som greve eller baron, var fadern Jesper Swedbergs ämbete som biskop.

Under 1720-talet skrev Swedenborg många vetenskapliga arbeten, han blev också erbjuden en professur i astronomi vid Uppsala Universitet men avböjde tjänsten i ett brev till svågern Eric Benzelius:

... min affär har nu varit geometrica, metallica, och chymica och är en lång distans däremellan och astronomica. Att lämna det som jag tänker göra nytta med vore oförsvarligt. Utom det har jag intet donum discendi (talets gåva); min bror vet det genom den naturella difficultate att tala [som jag har]. Därför hoppas jag intet att akademien tager mig i förslag... Göres mig därför en stor vänskap där min bror ifall någon i konsistoriet skulle göra reflexion på mig, det ett absolut nej svarades (Bergquist, 1999, s.118).

Swedenborg ville således inte undervisa själv eftersom han led av ett talfel (stamning) och var orolig att han skulle hånas och nedvärderas på grund av detta. Istället skrev han arbeten om alla möjliga fysikaliska och kemiska fenomen. Som t ex läran om färger, och en teori om atomer, om elden som element och om kristalllära. I det sistnämnda arbetet beskrev Swedenborg hur grupperingar av sfäriska partiklar skulle kunna frambringa kuber, pyramider, tetraeder med flera geometriska grundformer. Swedenborg började vinna rykte bland andra vetenskapsmän runt om i Europa, men 1734 då hans skrev *De först principerna för de naturliga tingena* även kallad *Principia* (dock ej att förväxla med Isaac Newtons *Principia*) förbjöds den av Påven eftersom den inte ansågs överensstämma med den katolska kyrkans ortodoxa tro. *Principia* var ett försök att genom geometrin förklara elementen och materiens uppkomst, samt egenskaperna hos de dolda krafter som verkar i naturen. *Principia* var ett verk som gav Swedenborg stor uppmärksamhet bland andra vetenskapsmän i Europa, samt föregick många senare upptäckter vilka då tillskrevs andra vetenskapsmän (Spear, 1956, s.21).

5.4 Funderingar kring själen

Det Oändliga och Skapelsens Yttersta orsak samt Samfärdseln mellan Själen och Kroppen gavs också ut samma år 1734. De är ett försök att visa själens odödlighet för de yttre sinnena, och en oändlig skapelse. Redan här kan man ana den utveckling som kommer senare där Swedenborg försöker överbrygga gränserna mellan de olika världar människan lever i, och den ångest människan upplever genom fruktan för döden och förlusten av en tillvaro efter jordelivet.

År 1735 lämnade Emanuel Swedenborgs far Jesper jordelivet och Swedenborg ärvde sannolikt en ganska betydande förmögenhet. Fadern kom från en förnäm bergsmansfamilj nära Stora Kopparberget i Dalarna, en gruva som hade sin absolut största produktion under senare hälften av 1600-talet (Wetterberg, 1941, s. 19). Även Swedenborgs biologiska mor och

styvmor kom från välbärgade förhållanden (ibid, s.68). Emanuel Swedenborg tog vid faderns död tjänstledigt från Bergskollegium och begav sig på en flera år lång resa till bland annat Danmark, Holland, Tyskland, Frankrike och Italien. Han reste med en öppen blick för allt vad han såg och kastade sig vetgirigt in i allt vad de olika platserna hade att erbjuda av både kulturhistoria och vetenskap. Swedenborg granskade allt med sin skarpa blick och beskrev även politiska händelser.

I början av 1740-talet uppehöll sig Swedenborg i Holland där han skrev boken *Djurrikets ekonomi* som inte handlar om djurens värld utan om människokroppen eller den animala människans uppbyggnad. Han beskriver hur människan har hela naturen sammanförd i sig, som ett mikrokosmos, där man kan skåda hela universum från början till slutet (Spears, 1956 s. 24). Verket handlar om blodomloppet, hjärtats rörelser och hjärnan och lungornas funktion samt om allt som hänger samman med den mer avancerade anatomin. Målet var att söka finna själens plats i den fysiska mänskliga kroppen.

År 1742 skrev Swedenborg *Psychologica Rationalis*, också kallad *Om själen*. Det var ytterligare ett verk där han sysselsatte sig med själens plats och roll. Swedenborg började anse att själen måste spela en större roll än något som fanns i den hjärna som skulle förintas med den döda kroppen. Han började förena själen med vilja och kärlek, Swedenborg försökte nu anlägga ett helhetsperspektiv på människan, och i den nya synen på själen fanns även en övertygelse om människans fria vilja.

Några år senare 1744-1745, påbörjade Swedenborg ett annat stort verk *Djurriket (Regnum Animae)*, och i förordet säger han följande:

Jag har beslutat att inte tillåta mig någon rast och ro, tills jag genomgått hela det animala riket ända till själen. Genom att oupphörligt rikta min gång inåt skall jag öppna dörrar, som leder till själen, och med Guds hjälp slutligen få skåda henne själv (Swedenborg, 2012, *Djurriket-Regnum Animae* s. i).

Detta verk utkom i några band, men blev aldrig fullbordat. När Swedenborg misslyckades med att finna själens plats med matematiska beräkningar studerade han människokroppen i anatomiska verk och dissektionssalar, han kastade sig in i metafysiken för att på den vägen finna den ständigt undflyende själen som han ansåg stod för hela naturen i sammandrag i människokroppen.

Ungefär tio år senare skrev Swedenborg *Arcana Caelestia (Himmelska Hemligheter)* då hade han haft sin andliga kris där hans *inre ögon* hade öppnats. Då upplevde han hur han kunde se själens högre och fortsatta liv, något som varit omöjligt med den grundåskådning som byggt enbart på förnuftet. *Arcana Caelestia* är en nytolkning av den kristna läran grundad på Swedenborgs uppenbarelse och den erfarenhet han tillägnat sig i umgänget med andar och änglar i den andliga världen. Hela verket om åtta band fullbordades mellan 1749-1756, ett mycket omfattande verk där varje del utgörs av 500-1000 sidor.

5.5 Om återhållen andning

I den *Andliga Dag-boken (Diarium Spirituale)* berättar Emanuel Swedenborg om hur han redan under de tidiga barnåren uppövar en inre andning, något som han började med redan vid samma tid då han också ägnade sig åt tankar på Gud, människors frälsning och andliga böjelser. Han åstadkom en *inre andning* som han själv senare ansåg att han använde sig av då han kom i kontakt med andar och änglar. Men han var säkert också påverkad av sin familj som fann ett intresse i märkliga händelser, och som förundrades över att han ibland uttalade saker som fick det att låta som om en ängel talade genom hans mun.

Swedenborg gav själv aldrig ut något verk med titeln *Andlig Dagbok*. Det är den första utgivarens beteckning på de andliga upplevelser och erfarenheter Swedenborg gjorde mellan åren 1745-65. Swedenborg använde dessa anteckningar i sin vetenskapligt noggranna utforskning av andevärlden, men de var aldrig tänkta för publicering. (Hallengren i Hermelin, 1998, sid. x)

För att återgå till fadern biskopen Jesper Swedberg så var han ingen mystiker, men liksom många andra vid samma tid i hög grad vidskeplig. Han var en man som försökte spåra under eller förutsägelser i det mesta som skedde omkring honom, något som troligen också i hög grad påverkade den övriga familjen.

Då Jesper Swedberg själv varit ett litet barn på sju år hade han varit med om ett drunkningstillbud som höll på att kosta honom livet. Han hade fallit i kvarnrännan i närheten av hemmet på gården Sveden utanför Falun en tidig vårdag och fastnat mellan skovelhjulen så att dessa stannat, i ungefär en timme låg han fastklämd i det kalla vattnet, och föreföll död då man fick upp honom. Han såg det som att han fick tillbaka livet som genom ett Guds under.

Jesper Swedberg var en man som alltid fann ett bibelcitat som passade för alla händelser, i sin självbiografi skriver han om hur han återvann Guds nåd efter drunkningstillbudet: *Om du går genom vatten, vill jag vara när dig, att strömmarna icke skola dränka dig. Ty jag är herren din Gud, den helige i Israel, Din Frälsare.* Efter det våldsamma drunkningstillbudet i barndomen skriver han vidare att han ständigt under resten av sitt liv tänkte på denna händelse, och att den hjälpte honom att undvika det som var farligt. Han såg händelsen som en kamp mellan det onda och det goda, där satan varit nära att dränka honom, men där han genom sin gudfruktiga mors innerliga böner istället räddats åt Gud och de heliga änglarnas vård.

Men den unge Emanuel nöjde sig inte som fadern med att enbart intressera sig för det andliga området som förklarade märkliga händelser som ”under”. Han utbildade sig inom det naturvetenskapliga området och började därmed också att söka förklaringar för fenomen, och hos den unge Emanuel Swedenborg, en son av den nya upplysningstiden, hamnade intresset för det andliga för några årtionden i bakgrunden till förmån för naturvetenskapen.

6. Spiritualitet och Andlighet

Spiritualitet och andlighet är två begrepp som är intimt sammankopplade och som är ständigt närvarande i både Emanuel Swedenborgs och i Rudolf Steiners texter. Spirituell eller spiritualitet kommer av latinets *spiritus*, *spiritualis* vilket betyder andedräkt, ande, själ. Ande är ett ord med germanskt ursprung med betydelsen andetag, själ eller okroppsligt väsen. Ordet är också besläktat med latinska *an'ima*, (luft, andedräkt själ) och grekiska *an'emos* (vind). Andlighet är den reflexiva formen (Wessén, 1979, s. 13, s.426).

Lodewyk, Chunlei och Kentel (2009, s.171) definierar begreppet Spiritualitet i förhållande till undervisning som ett "hjärtats resa" eller en "väg att vara", vilken möjliggör att man blir mer närvarande, medveten och harmoniskt förtrogen, likaväl som förenad med den fysiska kroppen, psyket, naturen och omgivningen. Spirituella funktioner samverkar omedvetet med psyke och fysisk kropp för att uppnå den verklighet som t ex uppförande baseras på. Det som mottas som sinnesförmåelser både från den egna personen och omgivningen berör både vilja och känslor såväl som den fysiska kroppen och själen. Spiritualitet involverar också känslan av att förstå källan till den egna existensen, vilket kan bidra till att förändra det inre livet för att försöka uppnå det en person känner som sin uppfyllelse.

Spiritualitet och andlighet behöver inte nödvändigtvis sammankopplas med religion utan kan också vara något man kan finna t ex i naturen, men det är något som involverar människans önskan om förståelse för livet och dess mening. Men om man jämför med religion så tenderar andlighet i religiös betydelse att vara mer institutionaliserad, underkastad formella regler och ritualer, teologisk med en relation till en högre makt eller Gud, och sociologiskt baserad på en församling och kyrka (Koenig, 2005, s.).

Hur ser då de spirituella momenten ut i dagens skola? I hög grad tycks de saknas, Parker J. Palmer Senior Associate i American Association of Higher Education och Senior Advisor vid Fetzer Institute, Wisconsin, USA (Palmer, P. J., 1998 s.) skriver att han sett otaliga exempel på en undervisning så främmande för det spirituella att den missar de verkliga frågorna i livet. Att man väljer ren fakta istället för att diskutera mening, och allmän information på bekostnad av sunt förnuft. Priset blir en undervisning som tråkar ut eleverna. Palmer förespråkar alla vägar för att undersöka den spirituella dimensionen i utbildning, inlärning och livet självt, med spirituell menar han inte i första hand konfessionsformuleringar i en speciell religion, även om han respekterar dessa traditioner och den hjälp de kan ge. Han

menar den eviga och varaktiga mänskliga frågan efter kontakten med något som är större och mer tillitsfullt än våra egna egon – med våra egna själar, med våra medmänniskor, med historien och naturen, med den osynliga själen och livets stora mysterium.

Enligt Ruddock och Cameron (Ruddock, B & Cameron, R. J, 2010 s.26) börjar den vetenskapliga världen nu intressera sig för det spirituella som en väg att förstå det kognitiva, affektiva och uppförandemässiga perspektivet hos mänskliga varelser.

6.1 Meditation

Den dagligen återkommande hämning av andedräkten som Emanuel Swedenborg ända från barndomen ägnade sig åt, kan väl närmast liknas vid någon form av meditation, eftersom den har de element som också kännetecknar meditation, som regelbundenhet i övningen, koncentration och fokusering. Rudolf Steiner talar också om meditationen på ett liknande sätt:

Den som mediterar (om också på det enklaste sätt) och låter någon av dessa formler leva i sitt hjärta, upplever att han flyter samman med den högre andligheten och hur en högre kraft genomströmmar honom. Han lever i den och får kraft ur detta för att kunna stärka sina andliga krafter och höja dem och beliva dem. Har han tillräckligt tålamod och uthållighet för att stärka sina moraliska och intellektuella möjligheter så kommer också en tidpunkt där djupare slumrande krafter i hans själ väcks genom ett sådant meditationsinnehåll. (Steiner, 2008, Fader Vår, s. 8).

Steiner menar att meditation är det österländska sättet att höja sig till sin Gud, medan vi i västerlandet och i synnerhet inom kristendomen har bönen. Sedan urkristen tid då bönen verkade som meditation har den sedan alltmer kommit att bli använd som en önskan att uppfylla egna personliga och egoistiska behov. Men genom meditationen kan man återkomma till det syfte som bönen en gång hade.

Vi ser alltså såväl i bön som i meditation att man söker det som kallas själens förening med de gudomliga strömningarna som går igenom världen. Det är den mystiska föreningen med gudomen som i sitt högsta stadium är den så kallade *Unio mystica*. Ur den kommer ursprunget till bönen och ur den börjar meditationen. Människan skulle aldrig kunna förena sig med sin Gud, aldrig komma i förbindelse med de högre andliga väsendena, om hon inte själv vore ett utflöde från detta gudomliga andliga väsende (ibid, s. 10).

Genom hela den komplicerade utveckling jorden och mänskligheten gått igenom finns något evigt som följt med oss, en mänsklighetens ursprungliga och eviga beståndsdel, nämligen en individualiserad droppe ur gudomen i form av en målinriktad vilja. Människan är idag ett kunskapande väsen och viljan är ännu bara svagt utvecklad. Det är viljan som enligt Steiner i

framtiden kommer att bli människans viktigaste princip. Utan tillräcklig vilja är det svårt att förstå, hur lite makt människan har över den stora kunskapen (ibid, s. 13).

Mediterandet i sig själv är en aktivitet som stärker viljan, det krävs ett visst mått av vilja för att förmå sig att träna denna dagliga regelbundenhet som mediterandet kräver, om det ska leda till en inre förändring. Disciplin, karaktär och koncentration är viktiga förmågor som egentligen krävs för att få allt vad vi tar oss för, att bli funktionellt.

6.2 Emanuel Swedenborgs andliga kris

År 1743 gav sig Emanuel Swedenborg ut på en flera år lång Europaresa för att skriva färdigt sitt stora medicinska verk, med den svenska titeln *Djurriket - Regnum Animale*, (Swedenborg, 1995, s.7). Swedenborg förde en slags journal över resan i vilken han antecknade de sevärdheter han såg och vilka människor han träffade, men i slutet av resan mellan orterna Harlingen och Haag i Holland, övergår texten till att bli *Drömboken* där han istället börjar skriva ned sina minst sagt bisarra drömmar, för bisarra är just vad drömmar brukar vara, när den upplevda erfarenheten blandas och omgestaltas med det helt oväntade ur fantasins värld – eller med det som sker i den andliga världen. Mycket av det Swedenborg upplevde i drömmen tolkade han i en andlig kontext. Natten mellan den 6 -7 april 1744 fick Swedenborg en uppenbarelse efter att under dagen ha promenerat till Delft, och under den långa promenaden hela tiden varit i djupa andliga tankar. Han gick tidigt till sängs, men efter några timmar vaknade han och upplevde starka rysningar och ett stor dån, han kände hur ord lades i hans mun och blev till en bön, plötsligt fann han sig sittande i Kristus knä och såg honom ansikte mot ansikte (ibid, 1995, s.19). Ungefär tio dagar senare skriver Swedenborg att han nu representerar den inre människan som någon annan än sig själv, han har också bett Gud att han inte längre ska tillhöra sig själv utan Gud (ibid s. 37, s. 41).

Swedenborg var till en början osäker på om han skulle skriva ned sina andliga erfarenheter eftersom han såg skrivande som hörande till det världsliga och ett göromål underlägset det andliga, men kom efter ytterligare någon tid, med tung sömn och det han kallade heliga rysningar, fram till att det var hans bestämmelse.

Var att heligt kom till mig och så rörde mig, och jag fördes till detta mitt arbete jag idag begynte – att skriva om sensibus – och att jag ville att det inte skulle draga mig ifrån det angelägnare (ibid, 1995 s. 57).

Med att skriva om *sensibus* avser Swedenborg att beskriva sina andliga tankar och själens innersta.

I Drömboken finns ett flertal sekvenser där barn är närvarande, och i förordet skriver Per Erik Wahlund att Swedenborgs förtjusning i barn är bestyrkt av samtida vittnesbörd, och att det är fel att tänka sig Swedenborg som en excentrisk enstöring.

Swedenborg har i början av den här perioden en hemsk mardröm där han sätter sig emot den helige andes kraft och då upplever hur han blir angripen av hemska spöken och djur, men att djuret som attackerade honom inte gick till angrepp mot ett barn (ibid, 1995 s. 12). När Swedenborg påbörjat sitt andliga skrivande ser han i drömmen först en havande kvinna:

Emedan jag nu såg ansiktet – och att hon var havande; som lär betyda att jag nu är i verket att rätt skriva och föda det jag förhaver, emedan jag fant mig den dagen ganska illustrerad i de saker jag under händer hade (Swedenborg, 1995, Drömboken s. 60).

Han ser också en liten flicka som sjunger för honom, vilket han tar som ett tecken på att han nu kommit igång med sitt skrivande. Några nätter senare möter han barnet igen i den vackraste av trädgårdar fylld med träd med vita rosor:

Jag var i sällskap med ett fruentimmer som jag intet minns särdeles, så gick jag tillbaka [till trädgården]; kom till mig ett litet vackert och oskyldigt barn, som sade mig att hon, det fruentimret, hade gått bort utan att tagit avsked. Bad mig köpa åt henne en bok som hon ville taga upp, men viste mig intet. Vaknade... Barnet var själva innocentia; av det vart jag ganska rörd och önskade vara i ett sådant rike, där all innocence vore; beklagade att jag vid vaknandet kom därifrån (ibid, 1995, s. 65).

Så som de rena och mest oskuldsfulla mötte och skildrade Emanuel Swedenborg barnen i andevärlden.

6.3 Emanuel Swedenborgs andevärld

Emanuel Swedenborg har förutom i Drömboken främst skrivit om barns uppfostran och utbildning i *Om Himmel och Helvete* och liksom i flera andra av de andliga skrifterna. Enligt Jill H. Rogers lärare i *New Church Education*, den skolrörelse som bygger på Swedenborgs

religiösa lära, förekommer ordkombinationen ”föräldrar och lärare” mer än tjugofem gånger i Swedenborgs andliga skrifter (www.newchurch.org/about/education/history.html, 2014).

Om Himmel och Helvete kom att bli en av de mest lästa och spridda av Swedenborgs andliga skrifter och gavs ut i London 1758, först tjugo år senare kom verket ut på engelska och 1889 gjordes den första fullständiga översättningen till svenska av C. J. N. Manby. *Om Himmel och Helvete* kom ut nio år efter Swedenborgs stora exegetiska verk *Arcana Caelestia* (*Himmelska Hemligheter*) där han förmedlar sin uppenbarelse från Herren. Verket *Om Himlen och Helvetet* innehåller vissa delar som redan framlagts i *Arcana Caelestia* men som i det senare verket systematiserats och fördjupats.

För Swedenborg blev den andliga världen den verkliga värld där människan inträdde efter döden och sedan stannade i för evigt, men det är ingen värld som är statisk och utan utveckling. Det är från den andliga världen Swedenborg talar om barns uppfostran och utbildning, eftersom han kan röra sig mellan den fysiska och den andliga världen har han själv varit där och undersökt hur det förhåller sig. Han säger att han för att få veta hur livet ser ut efter döden har fått umgås och tala med många människor han kände i jordelivet, och inte bara helt flyktigt utan ibland i månader och upp till ett år (Swedenborg, *Arcana Caelestia*, 1996, Kap. 2, vers 70 s. 52).

Man bör känna till att de små barnen i himlen inte växer längre än att de når blomman av sin ungdom och sedan blir i denna ålder i evighet. För att jag med visshet skulle få veta att det förhåller sig så har jag fått tala med ett antal ungdomar som uppfostrades i himlen och växte upp där. Jag talade med några av dem redan när de var små barn och sedan åter när de blivit unga män och kvinnor och av dem fått höra hur deras liv förflutit från den ena åldern till den andra (Swedenborg, 1986, *Om Himlen och Helvetet*, vers 340, s.269).

För Swedenborg fanns en naturlig/fysisk värld och en andlig värld, där den naturliga världen är den där människorna lever, medan den andliga världen är andarnas och änglarnas boning. Men dessutom finns den naturliga och den andliga världen hos varje människa, där man i sitt eget inre upplever den andliga världen samtidigt som man lever i den yttre naturliga världen. Dessa världar hänger också samman på så sätt att andliga och naturliga ting och fenomen motsvarar varandra. Swedenborg kallar sådant som kommer ur det andliga och visar sig i den naturliga världen för förebildningar. Swedenborg framhåller tanken och viljan som exempel

på motsvarigheter och förebildningar, dessa kommer ur människornas sinne, den inre människan, men visar sig i det yttre genom ansiktsuttryck och gester (Swedenborg, 1952, *Den stora människan* s. 5-6).

Swedenborg definierar en ande som en själ klädd i en människas kropp, de som nyligen avlidit och kommit till det andra livet några dagar efter sin död kallar han *nykomna själar* eller *andenoviser*. (Swedenborg, 1952, *Den stora människan* s. 108).

Swedenborg talar om att det finns en utvecklingsplan i himlen. De som dör som vuxna har redan utvecklat en sådan plan som de för med sig från den jordiska och materiella tillvaron, det är en plan som består av minnet och det kroppsliga känslolivet, den utvecklas inte ytterligare efter döden men har ändå att göra med tankeverksamheten eftersom den består. De väldigt små barnen däremot som uppfostras i himlen har en andligt naturlig utvecklingsplan som inte består av något från den materiella världen och jordiska kroppen. Dessa barn känner inte till något annat än sin himmelska tillvaro, de uppfostras genom kunskapen om det goda och sanna vilket leder till den intelligens och vishet som gör människan till människa (Swedenborg, 1986, *Om Himlen och Helvetet*, Kap. XXXVII, Vers 344, s. 272).

6.3.1 Barnet i Emanuel Swedenborgs andevärld

Barnet är viktigt och tas ömt om hand i den bild av himlen som Swedenborg målar upp, och han tillskriver dem en viktig egenskap i form av oskuld. Åter har Swedenborg sett och upplevt förhållandet med egna sinnen.

Det har sagt mig från himlen att små barn särskilt står under Herrens överinseende och under ett inflytande från den innersta himlen, där ett tillstånd av oskuld råder. Det har också sagts mig att detta inflytande genomströmmar deras inre sinnestillstånd, och att det vid genomströmningen inte påverkar dessa genom något annat medel än oskulden, och att det är därför som oskulden visar sig i deras ansikte och i en del av deras åtbörder och blir uppenbar, ävensom att det är denna oskuld som föräldrarna innerst berörs av och som ger upphov till den kärlek som kallas föräldrakärlek (Swedenborg, 1986, *Om Himlen och Helvetet*, Kap. XXXI, Vers 277 [4]. s. 213).

Swedenborg skiljer på barns och vuxnas tankevärld och oskuld. Barnens oskuld finns bara i en yttre form, inget har ännu gått på djupet hos det lilla barnet, oskulden lyser fram i deras ansikten, märks i deras gester och på hur de pratar. Eftersom de ännu inte har några inre tankar så vet de inte vad som gott eller ont, sant eller falskt. De saknar inre uträknande tankar

som vuxna kan ha, och är i grunden goda. Vuxna ska lyssna på och intressera sig för barnet och då utgå från deras oskuld och medfödda godhet. Swedenborg säger vidare att det lilla barnet ännu inte har den klokhets som har sitt ursprung i det egna jaget, inte något medvetet mål, och därmed heller inte någon förmåga att fatta beslut. De förstår eller vet inte att något kommer ur dem själva, allt de får ta emot upplever de att de får via sina föräldrar. Då det gäller saker och ting så är barn nöjda med det lilla och anspråkslösa, och blir glada över det. Utifrån sig själva har de inte begär efter så många saker. De bekymrar sig inte själva för sådant som mat, kläder eller om framtiden, men de älskar sina föräldrar eller dem som tar hand om dem, liksom sina kamrater. De vill låta sig ledas, är lydiga och hörsamma (Swedenborg, 1986, *Om himlen och Helvetet*, Kap. XXXI, Vers 277 [2] s. 213).

Swedenborg tillskriver föräldrarna en mycket stor betydelse, liksom de andra personer som också tar hand om barnen. Han använder begreppet sköterskor vilket troligen också kan vara synonymt med lärare för de lite äldre barnen. Barnen är anspråkslösa och nöjda med allt de får av dem som tar hand om dem... (Swedenborg, E., 1986, *Om Himlen och Helvetet*, Kap. XXXI, Vers 277 [2] s. 213).

Barnen är naturligt intresserade och tar gärna emot allt med liv och lust. Därför lär de sig snabbt utan att riktigt veta hur, sådant som att tala, tänka och minnas, och det är just deras oskuld som hjälper dem med dessa förmågor.

Hos Swedenborgs barn sitter den yttre oskulden i den fysiska kroppen, den yttre oskulden gör att barnen lär sig konsten att tänka och minnas för att först utveckla viljan, och ur denna växer senare känsla och tanke fram, vilka leder visheten och den inre oskulden.

Vishet och inre oskuld är en dualitet som förutsätter varandra, det är den högsta egenskapen som också änglarna besitter, barnet är i förhållande till sina föräldrar som änglarna i förhållande till Herren. Barnen är änglar och änglarna visa barn.

Därför förhåller det sig också så att när en människa blir gammal, avtar hon med hänsyn till kroppen och blir på nytt som ett litet barn, men ett vist barn, och alltså också en ängel; ty i den högsta meningen är en ängel ett vist barn. (Swedenborg, E. (1986) *Om Himlen och Helvetet*, Kap. XXXI, Vers 278 [3] s. 215).

Vishetens oskuld är den inre och högre formen av oskuld, den äkta oskulden. Ur det lite äldre barnets sinne som består av förstånd och vilja, utvecklas tanke och känsla och om oskulden finns med i dessa uppstår visheten. Swedenborg har hört i himlen att en ängel har lika mycket vishet som oskuld.

Var i himlen befinner sig nu dessa barn eller änglar? Jo, Swedenborg säger att inte i någon av himlarna bor alla på samma ställe, utan de är indelade i större och mindre samhällen precis som på jorden. Uppdelningen är gjord utifrån det stadium av det goda i kärleken och tron där barnen/änglarna befinner sig (Swedenborg, *ibid.* Kap. VI, Vers 41, s. 47). Alla samhällen är klart avgränsade från varandra i enlighet med sin nytta som kännetecknas av olika slag av det goda. Det goda består av goda handlingar och gärningar som hör till människokärlek. Det finns sådana samhällen vars uppgift är att vårda små barn, andra samhällen ska fostra och undervisa barnen i takt med att de växer upp. Det finns samhällen som undervisar de pojkar och flickor som redan visat stort intresse och goda anlag i den fysiska världen, likaväl som det finns andra samhällen undervisar de enkla och goda kristna ur allmänheten, eller detsamma med dem som ännu inte börjat leva efter kristna principer (Swedenborg, *ibid.* Kap. XL, Vers 391, s. 322).

Hur tas barnen om hand? De små barnen befinner sig under Herrens omedelbara tillsyn, men praktiskt vårdas de av kvinnliga änglar som under jordelivet utmärkt sig för att både ha ömhet för barn och älskat Gud, där lär de sig tala, utveckla känslor och så småningom tankar (Swedenborg, 1986, *Om Himlen och Helvetet*, Kap. XXXVII, vers 332, s. 265). När barnens första åldersstadier passerats flyttas de över till en annan himmel där de undervisas av riktiga lärare. Där undervisas barnen huvudsakligen genom förebildningar som passar deras kynne, det goda och estetiska (Swedenborg, 1986, *Om Himlen och Helvetet*. Kap. XXXVII, Vers 335, s. 266).

Hur ser då barnen ut då de kommit till himlen? De som dör som små är lika mycket barn som i jordelivet, alla som dör stannar kvar ett tag i sitt tidigare tillstånd, men efter hand ändras det. Den jordiska kroppen är grov och har svårt att ta emot impulser från den inre andliga världen, det är därför små barn i den fysiska världen måste kämpa så med att lära sig att styra sina rörelser, gå och tala, även alla sinnen måste öppnas genom övning. I andevärlden får barnen efter en tid en kropp som liknar änglarnas, det yttre beteendet överensstämmer med de inre känslorna och tankarna, så att allt fungerar lätt och automatiskt utan övning.

För Swedenborg var alla barn lika, alla barn tas emot på lika villkor i himlen vid sin död, oavsett om de är döpta eller inte, och oavsett om deras föräldrar varit fromma eller ogudaktiga. Alla barn ska undervisas enligt den Gudomliga ordningen så att de ska få kunskap om det sanna och tillgivenhet för det goda, för att så småningom få det förstånd och den vishet som gör att det kan föras in i himlen och bli en ängel. Swedenborg säger att var och en som är förnuftig kan se att inget barn är fött för helvetet (Swedenborg, 1986, *ibid*, Kap. XXXVII, Vers 329, s.263).

Det är från andevärlden Swedenborg talar om barns uppfostran och utbildning. Men från en värld som korresponderar med den naturliga världen, samtidigt som människan i sitt jordeliv också har de båda världarna inom sig.

7. Rudolf Steiner

7.1 Den tidiga barndomen

Rudolf Steiner föddes 1861 i den österrikiska byn Kraljevec, på gränsen till Ungern, och var äldst av tre syskon. Fadern arbetade först som jägare men började istället arbeta som telegrafist vid järnvägen då han fått familj. Under sina första år flyttade Steiner flera gånger då fadern fick förflyttningar mellan olika stationer. Naturen betydde mycket för hela familjen, Steiner beskriver hur föräldrarna lyriskt tänkte tillbaka på den natursköna skogsbygd de ursprungligen härstammade ifrån. Senare fick fadern ansvara för den lilla järnvägsstationen Pottschach i Nedre Österrike, nära gränsen till Steiermark, en bergstrakt med höga majestätiska toppar vid horisonten.

Den unge Steiner hade en tillvaro av skiftande upplevelser: den omgivande naturen, teknikens utveckling i form av de tåg som kom och gick, alla människor ur olika yrken och samhällsklasser som hade anledning att samlas runt stationen, samt intresset för verksamheten i byns kvarn och spinnerifabrik. Familjen umgicks också med en mycket originell och spirituell präst som gjorde ett djupt intryck på den unge Steiner.

Jag tror att det har varit av en stor betydelse för mitt liv att jag tillbringade barndomen i en sådan miljö. I denna tillvaro drogs mitt intresse tidigt till mekaniken. Jag vet att detta intresse ständigt hotade att ta överhanden över känslan, som drogs mot den sköna och storslagna naturen, där tågen gång på gång försvann i fjärran, underkastade mekanikens lagar (Steiner, 1981, *Mitt Liv*, s.9-10).

Redan tidigt upplevde alltså Steiner en mycket intresseväckande miljö där händelser ur natur, kultur och vetenskap ständigt avlöste varandra. Vid åtta års ålder fick Steiner flytta med familjen igen, till Neudörfl närmre Wien, men på den ungerska sidan. Här hade han svårt att få kontakt med de andra barnen som tillhörde en annan nationalitet och började istället ensam ströva runt i skogen och knyta kontakter med vuxna personer han träffade på sina strövtåg.

7.2 Skolgången

Vid uppnådd skolålder skickades Steiner till byskolan, men en kontrovers mellan lärarens familj och Steiners ledde snart till att Rudolf Steiners far valde att själv undervisa sin son, något som inte längre var möjligt bara något år senare då den allmänna skolplikten infördes i

hela Österrike (Lindenberg, Christoph, 1997, Band I, s. 28). Fadern hade som ung tillbringat en tid vid ett kloster tillhörigt Premonstratenserorden i Geras i Österrike där han även fått undervisning av munkarna fram till första gymnasieklassen. Men det var säkert ändå inte alltid så lätt att undervisa sin egen son, särskilt som han var inriktad på att sonen skulle få en fullständig och god utbildning (ibid., 1997, s.23).

Jag var intresserad av det som min far skrev och ville göra som han. På det sättet lärde jag mig en hel del. Men det han ansåg nödvändigt för min utbildning tyckte jag var ovidkommande. Däremot växte jag på barnets sätt in i allt som tillhörde vardagslivet. Rutinen på järnvägsstationen och allt som var förknippat med den väckte mitt intresse. Men särskilt var det allt som hade att göra med naturlagarna och deras yttringar som lockade mig (Steiner, 1981, *Mitt Liv* s. 12-13).

Som barn föreföll Steiner att vara som de flesta andra barn, intresserad och nyfiken på det mesta, men där det krävs ett visst mått av frihet och uppmuntran för att inte tappa det lilla barnets upptäckarglädje.

Även sedan familjen flyttat till Neudörfl hade familjen Steiner svårt att förlika sig med den allmänna skolan, där ”skolmästaren” ägnade sig åt annat, medan en okvalificerad ”extralärare” på ett mekaniskt och föga intressegivande sätt utförde undervisningen av byns barn. Steiner fick dock av skolmästaren låna en geometribok, och ägnade sedan veckovis av egna studier åt denna bok.

Att kunna fatta något rent andligt gav mig en känsla av lycka. Jag vet att det var genom geometrin, som jag förstod vad lycka vill säga. I mitt förhållande till geometrin ser jag den första grunden till den åskådning, som så småningom utvecklats hos mig. Den fanns redan mer eller mindre omedvetet hos mig i barndomen och antog en bestämd, fullt medveten form, då jag var omkring tjugo år gammal... Det tycktes mig som om geometrin vore ett vetande, skenbart skapat av människan själv, men ändå med en betydelse som var helt oavhängig av henne. Som barn kunde jag naturligtvis inte formulera det helt tydligt, men jag kände att på samma sätt som med geometrin, måste man bära vetandet om den andliga världen inom sig (Steiner, ibid., s. 18-19).

Den unge Steiner bodde nära kyrkan och kyrkogården, och dessa gjorde så djupt intryck på honom att han och några andra pojkar från skolan ofta var med och gjorde kortjänst vid mässor och begravningar, detta trots att familjen inte var kyrklig. Steiner upplevde kulten i kyrkan i kombination med orgelmusiken som en suggestiv länk mellan den fysiska och den översinnliga världen, och den blev något som verkligen berörde honom på djupet (Steiner, ibid., s. 24).

I Steiners eget hem fanns knappast några böcker, eller någon nämnvärd bildningstradition, där rådde en nykter och enkel stämning helt inriktad på att klara de praktiska och nödvändiga göromålen för det dagliga uppehållet. Steiner upplevde ungdomsåren i skolan som svåra, med den långa skolvägen, arbete vid sidan av för att bekosta studierna, och avsaknaden av ämnen som litteratur, historia och religion, eftersom han gick i en realskola med inriktning mot teknik, naturvetenskap och matematik (Lindenberg, 1997, Band I s. 57).

7.3 Intresset för andliga upplevelser

Också livet hemma var svårt då Steiner aldrig kände någon riktig kontakt med sin egen familj, men däremot med en annan värld. Från åttaårsåldern upplevde han att det fanns händelser som inte gick att se med de fysiska ögonen, och att det heller inte gick att tala med föräldrarna om dessa ”osynliga händelser”. Vid ett tillfälle tyckte han sig se sin avlägset boende moster när han satt och väntade på tåget i stationshuset i Pottschach, han upplevde att hon ville meddela honom något. Några dagar senare fick föräldrarna veta per brev att mostern tagit sitt liv (ibid., 1997, s. 31). Steiner såg då sin upplevelse på stationen som ett förebud till mosterns tragiska död.

När Steiner under ungdomsåren undervisades i fysik och matematik upplevde han hur dessa skolämnen påverkade hans tidigare barnsliga och förundrade upplevelse av naturfenomenen, han kände då en längtan efter att åter komma närmare naturen för att kunna ta ställning till sina andliga upplevelser.

7.4 Upptäckten av Immanuel Kant

Att tänkandet var en viktig länk till kunskapandet stod tidigt klart för Steiner, och när han upptäckte Immanuel Kants *Critik der reinen Vernunft* (*Kritik av det rena förnuftet*) från 1781 blev det en nödvändighet för honom att köpa och läsa boken, inte bara en gång utan om och om igen. Kants bok som är en av de mest inflytserika filosofiska verken i modern tid är en kritisk granskning av det mänskliga förståndet och dess gränser, där människans kunskapsförmåga sätts i centrum.

Även om Steiner ägnade sina historielektioner åt Kant, vars bok han klistrat in i pärmen på historieboken, så var han en flitig elev som inte försatt någon tid. Vid sidan av skolarbetet och

flera timmars daglig promenad till och ifrån skolan, började han också att undervisa yngre kamrater i 15-års åldern, därför att det var ekonomiskt nödvändigt för honom att hjälpa till att bekosta de egna studierna. Även sedan Steiner påbörjat studierna vid Tekniska Högskolan i Wien fortsatte han att undervisa yngre kamrater. Det var vid ankomsten till Wien som Steiner köpte ett antal böcker i filosofi. Genom intresset för Kant hade han nått fram till Fichtes vetenskapslära, en bok som han skrev av sida för sida för att försöka förstå den, men där han också infogade sina egna åsikter.

Nu ville jag tvärtom försöka att förstå naturens skapande krafter med utgångspunkt från jaget. Ande och natur föreföll mig då som fullkomliga kontraster. För mig fanns det en andlig värld. Att ”jaget”, som i sig är ande, lever i den andliga världen, tycktes stå helt klart för mig. Det var bara det att naturen inte hade någon plats i den andliga värld jag upplevde. (Steiner, 1981, *Mitt Liv*, s. 46).

Steiner hade först svårt att finna sambandet mellan ande och natur. Immanuel Kant som 1766 hade skrivit en liten skrift *Träume eines Geistessehers erläutert durch Träume der Metaphysik* om Emanuel Swedenborg, såg sambandet mellan kropp och själ, men hade svårt att förlika sig med en kontakt själar emellan.

7.5 Goethe som länk till pedagogiken

Genom metamorfostanken som Steiner funnit hos Goethes betraktande av växterna började han finna den förbindelselänk mellan den fysiska människan och den andliga verklighetens högre jag som han tyckte sig kunna se. Genom tanken, känslan och viljan upplevde han att människans jag omformades i en metamorfos understödd av fysisk aktivitet. Idén om den kunskapssökande människan var central, och Steiner fortsatte att utarbeta idéerna kring detta för att så småningom lägga fram dem i bokform i *Frihetens filosofi. Grunddrag av en modern världsåskådning*, vilken utkom första gången 1894.

Ungefär vid samma tid, inträffade flera händelser i Steiners liv som kom att bli avgörande för framtiden. Dels fick han plats som informator i en judisk köpmannafamilj där han skulle ta hand om en 10-årig pojke som ansågs som ej fullt normalt mentalt utvecklad. Steiner hade redan under ganska många år arbetat med att undervisa yngre kamrater, och hade därför tillägnat sig en god pedagogisk erfarenhet. Hans intresse för översinnliga iakttagelser blev honom också till god hjälp, då pojken från början inte orkade med några mentala ansträngningar och därför ansågs som slö och obildbar. Steiner såg det snarare som en

pedagogisk utmaning att få pojkens själsliga och fysiska förmågor att närma sig varandra och samarbeta, så att han därmed kunde väckas ur sin mentala vila. Under de kommande åren lyckades Steiner så väl med sina pedagogiska försök att pojken inhämtade de kunskaper han inte lyckats erövra tidigare, och klarade inträdesproven till läroverket. Steiner fanns med i familjen och ledde och hjälpte pojken i hans studier under hela gymnasietiden, så framgångsrikt att hans elev så småningom kunde avlägga en läkarexamen.

Undervisningsuppdraget med den här pojken kom att lägga grunden till både Steiners framtida idéer om pedagogik, liksom också en egen och ny metod för behandling av barn med mentala svårigheter.

Den andra viktiga händelsen vid den här tiden var en rekommendation Steiner fick genom den av sina lärare som han såg allra mest upp till: Karl-Julius Schröer (Lindenberg, 1997, s.69-70). Genom den rekommendationen erbjöds Steiner att skriva och redigera en inledning till den utgivning som skulle ske av Goethes Naturvetenskapliga skrifter, ett uppdrag som också sträckte sig över flera år. Båda dessa uppdrag tillsammans gjorde att Steiner kunde sluta att ge privatlektioner för sin försörjning, och med inspirationen som kom ur dessa arbeten kunde han också tränga djupare i det egna studiet av desamma.

Vid arbetet med Goethes naturvetenskapliga skrifter, intresserade sig Steiner för Goethes sätt att forska, och upptäckte att Goethe saknat en kunskapsteori. (Nobel, 1991, s. 85) För att kunna gå vidare med arbetet ansåg sig därför Steiner vara tvungen att först försöka utveckla en sådan kunskapsteori, vilket resulterade i hans första bok *Grundlinjer i en kunskapsteori enligt Goethes världsåskådning...* vilken sedan publicerades som en bilaga till *Goethes naturvetenskapliga skrifter* i Kürschners Deutcher nationallitteratur 1886. (Steiner, 1955, *Grundlinjer till en kunskapsteori enligt Goethes världsåskådning*, s.V)

Goethes utforskande av naturen innebar att leva med naturen, med en inre fantasikraft försökte han fånga upp en idé hos en växt han betraktade, ur vilken han sedan försökte finna en regel för växtens fysiska utveckling. Han använde sig av ett konstnärligt betraktelsesätt, vilket attraherade Rudolf Steiner, då han i Goethe fann konstnären och forskaren i en och samma person. (Nobel, 1991, s. 36)

Steiner hämtade mycket av sin inspiration från Goethes tankar kring det sinnliga-översinnliga i naturen och kring tanken på växternas metamorfos, något som Goethe i sin tur inspirerats till

genom Emanuel Swedenborgs översinnliga betraktande av människans tillvaro i jordelivet och andevärlden.

Några år strax efter sekelskiftet 1900 blev Rudolf Steiners intresse för Emanuel Swedenborg synligt, ungefär samtidigt som Steiner började resa runt på sina omfattande föredragsturnéer först i Tyskland och sedan runt hela Europa.

8. Waldorfskolan

Den första waldorfskolan startade vid cigarettfabriken Waldorf-Astoria i Stuttgart i september 1919, efter att ett försök att genomföra bildningskurser för de vuxna arbetarna i fabriken misslyckats. Dessa var i många fall ensamstående änkor och småbarnsföräldrar i 1:a världskrigets slutskede, som med långa arbetsdagar inte maktade med studier. Industrialisten Emil Molt, även aktiv antroposof och personlig vän till Rudolf Steiner, bestämde sig då för att försöka nå de vuxna med den antroposofiska bildningsidén genom en skola för deras barn, och erbjöd samtidigt ett startkapital för verksamheten. Rudolf Steiner som redan tidigare hade engagerat sig i en arbetarbildningsrörelse med reformpedagogiska inslag, vilken också etablerat sig utanför det ordinarie undervisningsområdet, blev nu den som kom att leda arbetet med den nya *Waldorfskolan* (Lejon, 1997, s.99).

Redan 1907 några år efter att Ellen Keys *Barnets Århundrade* blivit en storsäljare i Tyskland, och Ellen Key haft sina föredragsturnéer i landet gav Steiner ut sin skrift *Barnets uppfostran från andevetenskaplig synpunkt*. Inför öppnandet av skolan 1919 kompletterades det tidigare arbetet med pedagogiska anvisningar i en föreläsningsserie för lärarna: *Allgemeine Menschenkunde als Grundlage der Pädagogik*, GA 293 (*Allmän Människokunskap som grundval för pedagogiken*). Steiners reformpedagogik utgick från en humanistisk bildningsidé där den unga människan genom en rätt utformad pedagogik skulle utveckla kreativa och nyskapande krafter som på sikt skulle bidra till att kunna omforma både kultur och samhälle.

Då Steiner ombads av Emil Molt att starta den nya skolan för barn vid fabriken gick han med på det om fyra villkor kunde infrias. Steiner ansåg att skolan måste vara öppen för alla barn, och inte bara de vars föräldrar arbetade vid fabriken. Skolan skulle baseras på en 12-årig kursplan för alla, och ej dela upp barnen beroende på om de skulle bli yrkesarbetare eller studera i framtiden. Steiner ansåg vidare att flickor och pojkar borde få samma utbildning, och slutligen skulle lärarna bära hela det pedagogiska ansvaret för utbildningen, utan ekonomiska bidrag eller kontroll från staten (Resell, 2011, s. 8).

Waldorfskolan blev ny i sin organisationsform eftersom den skulle vara en *friskola*, fri från inblandning av kommunala och statliga myndigheter. Skolan skulle ledas och styras av föräldrar och pedagogiska personal. Det pedagogiska ansvaret och de olika organisationsposterna i skolan delades gemensamt av kollegiet utan att man hade en rektor. (Lejon, 1997, s. 101).

8.1 Tidiga tankar kring waldorfskolan

Vid starten av den första waldorfskolan i Stuttgart, och under de närmast följande åren hölls flera anföranden som förmedlar mycket av tankarna kring pedagogiken i skolan, varför det är intressant att titta närmre på dessa (von Heydebrand, 1927). I synnerhet om man ser på dessa anföranden tillsammans kan de ge en intressant och mer komplex bild, då de behandlar samma sak, nämligen grundandet av den första waldorfskolan och den ursprungliga pedagogiska tanken. Föredragen är hållna av två olika personer, Rudolf Steiner och Emil Molt, de riktar sig till olika målgrupper samt är tidsmässigt jämnt fördelade över skolans första sjuårsperiod.

8.2 Rudolf Steiners anförande den 7 sept 1919

Vid skolstarten söndagen den 7 september 1919 höll Rudolf Steiner ett långt anförande till de närvarande, om själva bakgrunden till waldorfskolans tillblivelse, sedan han fått i uppdrag av industrialisten Emil Molt att starta en skola för barn, med bidrag från det föregående årets vinst vid Molts fabrik. Vid skolans öppnande och Steiners föredrag var ungefär ett tusen personer samlade, föräldrar, lärare och de cirka 190 barn som var skolans första elever.

Steiner sade tidigt i anförandet att den nu startade skolan skulle bli en skola för framtiden, och att den var en viktig del av det sociala nybyggande som var nödvändigt efter åren av krig. Steiner sade att uppfostran och utbildning var en av de stora och viktiga frågorna för allt socialt i samhället. Emil Molt som själv var en aktiv antroposof hade som avsikt att skolan måste byggas med den andevetenskapliga kunskapen som grund. Alla de som aktivt gick in i arbetet med skolan måste enligt Steiner göra det i tregreningstankens tjänst, till och med göra det till en helig plikt. Steiner menade att då lärarna arbetade i enlighet med tregreningstanken skulle de komma i en särskild social gemenskap med barnen som hade den allra största känslan och potentialen för att utveckla det sociala. Den största skillnaden kan göras om var och en kan utveckla det sociala i jordelivet för det som kommer efter.

Lärarna skulle arbeta som konstnärer med barnet, som ännu var ofullgånget men med den rätta uppfostran kunde göras fullgånget. Steiner jämförde uppfostringsarbetet med barnet med

en betydelse på samma nivå som altartjänsten i en religiös kult. Lärarna skulle genom sitt arbete göra konsten, religionen och vetenskapen levande och sammanföra detta till en enhet i den unga människan. Steiner sade att den som förstår detta, förstår också hur viktigt det är med en andlig förnyelse i den tid som var, och den som skulle komma. Steiner betonade vidare sitt stora intresse för den moderna vetenskapen, den vetenskapliga metoden och handlingssättet, men såg ett problem i att de lärare som utbildades gjorde det för en ensidig utvecklingspsykologisk vetenskaplig uppfostran. I den traditionella vetenskapliga synen på uppfostran fanns inte den sociala dimensionen av människan, den som kan kopplas till sinne och hjärta. Samtidigt ville Steiner inte kritisera andra alltför starkt eftersom de ändå arbetade ur en god vilja, men såg det som svårt att få dem som så storartat behärskade det vetenskapliga tankesättet att förstå behovet av att se på människan också ur andra dimensioner.

Anden lever i allt i naturen, den anden kan människan lära känna, och i den kurs för lärarna som föregått starten av skolan hade man arbetat med en människokunskap, en betraktelse av människan som konst. Ur en sådan människokunskap kan det som redan vissnat och dött, åter väckas till liv. Steiner menade att lärarna behövde en "historievetenskap" över mänsklighetens utveckling för att kunna bedöma den enskilda elevens utveckling, då det i varje människa ligger ett koncentrat av hela utvecklingen. Om lärarens och barnens själar kan fås att sammanstråla uppstår det sociala bandet.

Skolans organisation sågs som en av de bärande krafterna för att ge lärarna engagemang och glädje i arbetet med barnen. Självförvaltning med medarbetare och medansvar var grunden för att motverka en död auktoritet. Rudolf Steiners tanke var att waldorfskolans organisation skulle bli en förebild för andra skolor.

Steiner sade att läraren måste utveckla ett förhållande till framtiden och förstå vad den behöver eftersom det de uppfostrade och utvecklade i barnen skulle komma att bli synligt långt senare, kanske först då barnen blivit vuxna människor.

Steiner vände sig också till de närvarande föräldrarna och sade att de var pionjärer i en uppfostringskonstens skola som vände sig till hela barnets väsen, vilket var något nytt jämfört med olika tidigare åskådningsskolor. Det som kunde sägas till föräldrarna med ord skulle barnen få göra praktiskt så att de skulle bli redo att möta framtidens fordringar (von Heydebrand, 1927, s. 9-22).

Till barnen, de 190 eleverna kunde eller ville Steiner inte säga så mycket vid det här tillfället innan undervisningen börjat, det gjorde han istället nästan två år senare.

Steiners tregreningsidé om bildningssamhället kom ur ett föredrag i Zürich den 10 oktober 1916, där han gjorde en sammanfattning av tidens nöd, och samtidigt satte upp tre punkter som i stora drag överensstämde med "Frihet, Jämlikhet och Broderskap" från Franska Revolutionen: *På det sociala livets område måste social förståelse utvecklas, på området för religiös och själslig samvaro måste tankefrihet finnas, och på kunskapsområdet måste andliga insikter rymmas*". Tanken om det sociala i revolutionens budskap hade utökats med ett andligt frihetsområde. Grundläggande för Steiners punkter var en önskan om humansistisk bildning, då han tyckte sig se en stor brist på detta, liksom en längtan efter andligt liv i hela Europa (Lejon, 1997, s. 92).

8.3 Rudolf Steiner talar till barnen den 11 juni 1921

Rudolf Steiner talade till barnen i skolan i Stuttgart vid sommaravslutningen den 11 juni 1921 då de flesta av dem redan hade två skolår bakom sig. Steiner talade till barnen på ett sätt som gör att man omedelbart förstår att det handlar om ganska små barn. Han använde korta och enkla meningar, och förklarade för barnen att de blivit äldre än året innan. Han uppmuntrade också barnen att reflektera över den tid som gått. Det ledande temat i anförandet var att målet i skolan var att bli duktiga, då skulle barnen bli en stolthet för sina föräldrar, och på sikt också för samhället dugliga människor. Om barn inte skulle bli dugliga som vuxna så skulle de istället bli en sorglig källa till bekymmer för sina gamla föräldrar. Steiner talade om att skolan var ett verktyg som genomförde föräldrarnas önskan för sina barn att bli duktiga och dugliga.

Lärarna var centrala då barnen fick veta att det var lärarnas förtjänst att föräldrarna valt just waldorfskolan för sina barn. Kunskapsstoffet och lärarens kärlek till barnen var det viktigaste i skolan, då lärarens kärlek gav barnen glädje. Barnen uppmanades att vara tacksamma för föräldrarna och skolan, och om de tyckte att det var jobbigt med studierna skulle de tänka på föräldrarna, och att den kunskap de tog till sig egentligen var en gåva de bar hem till sina föräldrar vid årets slut. En gåva som skulle bli till glädje när föräldrarna kunde känna stolthet över sina barn.

Barnen uppmanades också att reflektera framåt, att tänka på att de hela tiden skulle bli ett år äldre och så småningom vuxna. Barnen fick veta att de skulle komma att möta det som var både positivt och negativt under sina framtida liv. Waldorfskolan skulle följa barnen in i vuxen- och arbetslivet, som en källa av sol och kraft att ösa ur. En bra uppfostran och utbildning skulle hålla för att ge kraft hela livet. Morgonspråket skulle som daglig inledning av undervisningen inge barnen självförtroende, och påminna dem om det goda i att vara en duglig människa (von Heydebrand, 1927, s.23-28).

8.4 Emil Molt betraktelse av första sjuårsperioden

Emil Molt som var initiativtagare och ekonomisk understödjare av skolan, höll ett anförande den 7 september 1926 på sjuårsdagen av skolstarten. Då hade skolan vuxit till över 1000 elever som kom ur alla olika samhällsklasser, något han inte hade kunnat ana vid starten, och inte heller att skolan så snabbt skulle sprida sig över hela Tyskland, Ja, utbredningen hade så smått börjat även ute i Europa och övriga världen. Rudolf Steiner som varit skolans avhållne ledare hade också sorgligt nog hunnit avlida året innan, den 30 mars 1925.

För pedagogikens fantastiska utbredning tackade Emil Molt uteslutande Rudolf Steiner, som med sin andevetenskapliga lära sedan länge förberett vägen, då han känt nödvändigheten av en ny pedagogik. Eftersom tiden var kommen hade Molt givit förtroendet för att starta och leda en sådan skola till Steiner. Med samma förtroende överlämnade antroposoferna sina barn, och barnen från waldorffabriken kom i förtroende för fabriken ledare, sedan Steiner vunnit uppskattning hos arbetarna. Steiner såg talangerna hos tolv välutbildade, pedagogiskt intresserade och aktiva antroposoferna, och valde ut dem att arbeta i den nya skolan, Steiner samarbetade sedan med dem genom att sköta skolans alla personalfrågor (Lindenberg, 1997, s. 676). Han visade också omtanke om varje enskilt barn under skolans tidiga verksamhet. Målet för verksamheten var tydligt redan vid grundandet av skolan, och ansågs beröra hela den dåvarande världssituationen.

Emil Molt sade att Rudolf Steiner hade varit den mest moderna människan, vilken haft en levande förståelse för allt det som hände i samtiden, och som sådan varit en förebild för alla andra.

Sedan målade Molt upp en bild av den tid som föregick skolgrundandet, med den svåra situation det tyska samhället varit i, vid senare delen och slutet av första världskriget. Den sociala omvälvningen i samhället hade börjat, många hade dålig ekonomi, då de drabbades antingen av arbetslöshet eller strejk, och man såg socialismen som lösningen på problemet. I Veraillesföredraget tvingades Tyskland avträda mark samtidigt som man skulle betala stora krigsskulder vilket direkt föll tillbaka på befolkningen, och från öster hotade bolsjevismen. Samhället såg en lösning i att socialisera näringslivet, men först måste befolkningen ”tvingas in” i en sådan åskådning. Rudolf Steiner hade engagerat sig starkt i frågan som gick helt emot individens frihet, och hade arbetat tillsammans med några inflytelserika politiker på ett utkast om en politisk tregreningsidé kring näringsliv, kulturliv och rätts- och statsliv. Näringslivet skulle förutom produktion av varor också bidra med nya sociala samarbetsformer, rätten och staten skulle stå för rättvisa och säkerhet i samhället och kulturlivet skulle stå för utbildning, forskning och allt annat som hörde till kulturen. Steiner hade sett dessa som egna naturlagar som om de efterföljdes också automatiskt skulle leda till Broderskap, Jämlikhet och Frihet.

Steiners tregreningsidé hade sin ursprungliga grund i antiken och kristendomen, där grekerna beskrev människan med kropp, själ och ande, och kristendomen uppfattade Gud som fader, son och helig Ande. Steiner hade redan länge använt sig av det heliga tretalet på många områden som hade med människokroppen att göra till exempel: Huvudregion – Bröstregion – Lem/Bålregion, Tanke – Känsla – Vilja och Intuition – Inspiration – Imagination.

Emil Molt beklagade att Tregreningsidén misslyckades därför att människorna den riktades till inte förstod den. Bara en av de tre grenarna kunde förverkligas fullt ut, nämligen den andevetenskapliga som innefattades i kulturen:

Die soziale Frage ist in der erster Linie eine *geistige* Frage: Sie beginnt mit der Unterrichts- und Erziehungsfrage. Sollen neue Verhältnisse geschaffen werden, so muss der Anfang im Schulwesen gemacht werden, um von da aus dann auch die anderen beiden Gebieten, Wirtschaft und Staat, zu befruchten (von Heydebrand, 1927, Odaterat citat av Rudolf Steiner, s.)

Rudolf Steiner såg långsiktigt på en ny social samhällsbyggnad, den måste påbörjas i skolan med de små barnen, vilka sedan skulle skapa förändring för den nästkommande generationen.

Emil Molt konstaterade att vad Steiner sagt verkligen stämde, och fortsatte med att arbetarna i hans fabrik genom egna erfarenheter upptäckt att de som kommit vidare i arbetslivet var de som utbildat sig och lärt sig något mer än de övriga. De hade märkt, redan vid den här tiden,

att ledningen i ett företag fordrade en omfattande allmänbildning, likaväl som fackkunskap. Det som proletariatet nu kände, hade också allmänheten börjat se som en brist, och ville nu också ha utbildning vilket tidigare enbart varit ett privilegium för de högre samhällsklasserna. Molt sade att Steiner alltid haft åsikten att klasskampen i den sociala frågan inte bara handlat om avlöning och moral, utan också det knäckta självförtroendet och människovärdet, vilket inte arbetarklassen alltid själva varit medvetna om. Steiner hade i samarbetet med Molt visat att arbetarna inte bara haft ett livfullt intresse för alla näringslivsfrågor, utan också med lust deltagit då det gällde andliga och själsliga frågor. Så hade de fått insikten att klasskillnaden i samhället inte bara berodde på kapitalismen utan också på utbildningsförhållandena, och de förstod också att det inte var något som kunde ändras från ena dagen till den andra.

Som en helig och efterföljansvärd princip för framtiden, kunde ett grundande av waldorfskolan bara ske om en *levande andlig världsåskådning* stod bakom. Molt avslutade föredraget med att säga att läraren måste få det slumrande andliga fröet i varje barn att växa och utvecklas, vilket skulle ske genom att barnet överlämnades till lärarens stora kärlek och kunskap, så skulle den nödvändiga kraften och uthålligheten för waldorfpedagogiken uppstå (von Heydebrand, 1927, s.29-40).

9. Steiners förhållande till Swedenborg

Vid tiden för grundandet av den första waldorfskolan kände Rudolf Steiner till Emanuel Swedenborgs liv och gärning mycket väl, och han tycks ha gjort ett stort intryck på Steiner. Steiner nämner Swedenborg i ungefär 24 av sina många olika föredrag, och det under en lång period från 1903 till det absolut sista föredraget på Mikaelidagen i Dornach 1924. Våldigt många människor som idag är mer eller mindre bekanta namn har nämnts i Steiners föredrag, ungefär lika omtalade som Swedenborg är personer som Fjodor Dostojevskij, Albert Einstein, Sigmund Freud och Jeanne d'Arc, mer omtalade är t ex de stora antika filosoferna, Johann Wolfgang von Goethe, Madame Blavatsky, Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche och Friedrich Schiller. Nämda eller omskrivna vid färre tillfällen än Swedenborg är namn som Wolfgang Amadeus Mozart, Napoleon Bonaparte och Johann Heinrich Pestalozzi (Register zur Rudolf Steiner Gesamtausgabe, 1988). Det finns inga angivelser i Steiners föredrag om var och när han inhämtat sin kunskap om Swedenborg. I sitt bibliotek hade Steiner sju av Swedenborgs grundläggande böcker på tyska, vilka räknas till det teologiska och ockulta området, liksom en biografi på franska skriven av M. Matter (utgivningsår saknas). Steiner hade även studerat den bok Immanuel Kant skrev om Swedenborg: *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Mathematik (1766)*. Kant skrev om Swedenborg utifrån uppgifter han fått av en god vän, han benämner Swedenborg felaktigt som "Herr Schwedenberg". Kant lär först ha betraktat Swedenborgs uppenbarelser och andliga skrifter som en gigantisk synvilla, men en märklig sådan (Bergquist, 1999, s. 319). Senare i livet kom Kant att få en annan förståelse för Swedenborgs tankevärld. Kants bok fanns i Steiners privata bibliotek och var väl läst, och innehåller många kommentarer och understrykningar, enligt uppgift från Rudolf Steiner Archiv i Dornach.

Kanske väcktes Steiners intresse för Swedenborg genom en disputation han lyssnade till i februari 1901 vid den filosofiska fakulteten i Berlin då en man vid namn Hans Schlieper lade fram sin avhandling med titeln *Emanuel Swedenborgs System der Naturphilosophie, besonders in seiner Beziehungen zu Goethe-Herderschen Anschauungen*. Enligt Goethe- und Schiller Archive i Weimar var Hans Schlieper en f.d. elev till Steiner. Det är i alla den första kontakten mellan Steiner och Swedenborgs tankar som går att spåra. Den unge Goethe hade enligt Schliepers avhandling levt sig in i Swedenborgs uppfattning av själen på ett sådant sätt att han kommit fram till begrepp som mer eller mindre ledde till en morfologisk imagination över växternas system. En morfologisk imagination över växternas system kan närmast

förklaras som en formlära över växternas system kommen ur intryck som inte inhämtats via de vanliga sinnen som syn, hörsel och känsel. I *Allmän Människokunskap* skriver Steiner: Antingen iakttar vi med våra sinnen så som vi gör i det vanliga livet, eller också utvecklar vi oss vidare och iakttar med själ och ande, som vi kan i imaginationen, inspirationen och intuitionen (Steiner, 1981, GA 293, s. 106).

Steiner beklagade sig över att knappast någon läser avhandlingar, fastän han uppfattade Schliepers avhandlingen som litteratur som hörde den moderna tiden till.

Diese Dissertation über Goethes Naturphilosophie im Verhältnis zu Swedenborg zeigt, wie Goethe gerade dadurch, dass er sich als junger Mann in Swedenborgs Seelenverfassung hineingelebt hat, zu gewissen Begriffsformen kam, die ihn dann mehr oder weniger unbewusst leiteten zu seinen morphologischen Imagination über die Pflanzenwelt. Es ist höchst interessant, von diesem Gesichtspunkt aus das Verhältnis Goethes zu Swedenborg in Auge zu fassen (Steiner, 1986, GA 78, s. 104-105).

Om denna avhandling var det som fick Steiner intresserad av Swedenborg för första gången så tog det lång tid innan han tog upp den, och talar om varför han blev engagerad i Swedenborgs tankevärld, vilket han gör först 1921, i ett av sina senare föredrag om Swedenborg.

9.1 Inspiration från Swedenborg via Goethe till Steiner

I de biografier över Rudolf Steiners liv som skrivits såväl av Steiner själv som andra författare (t.ex. Lindenberg, Wachsmuth och Shepherd) nämns inte Swedenborg trots att Steiner i ett flertal föredrag själv framhåller hans särställning och de intryck han gjort på honom genom sitt förhållande till Goethe. Just Steiners förhållande till Goethe och det goetheanistiska betraktelsesättet av naturen förefaller att vara något av en grundsten i hela den antroposofiska livsåskådningen, ur vilken också waldorfpedagogiken kommer. Att Swedenborgs betydelse för Goethe och därmed fortsatt som inspirationskälla för Steiner och antroposofin, i hög grad har förbisetts av antroposoferna kan därför synas något besynnerligt.

Johann Wolfgang von Goethe diskuterade sina första idéer kring *urplantan* med Friedrich Schiller efter ett föredrag på Naturforskarnas förening i Jena. Goethe såg i urplantan en imaginativ bild av växtens idé, något sinnligt-översinnligt, som en andlig helhet i alla sina

beståndsdelar, medan Schiller menade att det mänskliga förnuftet bara utvecklat en idé ur helheten genom att betrakta växternas detaljer (Steiner, 1981, *Mitt Liv*, s. 88). Den svenske botanisten Carl von Linné hade sysselsatt sig med växterna ur en fysisk aspekt medan Goethe försökte se dess utveckling som en andlig idé.

Just det innerliga betraktandet var något mycket viktigt för Goethe då det gällde förståelse och inläring. I sitt bostadshus på Frauenplatz i Weimar samlade Goethe mängder med saker just för att kunna betrakta dem, förutom en stor naturvetenskaplig samling och ett för tiden mycket rikt bibliotek hade han också, antika lämningar, kopior av antika skulpturer, statyetter, mynt, medaljer mm. Med moderna ögon skulle man nog snarare betrakta Goethes hem som ett museum än en hemmiljö. Färgsättningen av husets interiör var mycket viktig för att framhäva skuggspelet och detaljerna i statyerna då Goethe använde dessa i studiesyfte bl. a för att förstå människokroppens uppbyggnad (www.klassik-stiftung.de/institutions/goethe-national-museum/goethe-recidence/).

Steiner försökte hitta något hos Goethe som stämde med både en naturvetenskaplig och andlig åskådning, detta sinnliga-översinnliga som Goethe talade om såg Steiner som något mittemellan det som kan uppfattas av de olika sinnen och de andliga erfarenheterna.

Tanke, känsla och vilja är centrala begrepp inom waldorfpedagogiken, och i mötet med Goethe blev dessa begrepp levande för Steiner. Han såg den mänskliga själens skapande krafter i dessa begrepp, men också människan som andlig gestalt.

9.1.1 Schema över Rudolf Steiners föredrag om Emanuel Swedenborg

Dokument	Sida	Innehåll	Kategori
GA 34 <i>Lucifer-Gnosis 1903-1908</i> . Rudolf Steiner Verlag, Dornach, Schweiz (1987)	495-497	Kritik över en uppsats som inte förstår Swedenborg och Teosofin på rätt sätt. Swedenborg var en själ som var väckt för det astrala skådandet. (Ca 1904)	Litteraturkritik
GA 52 <i>Spirituellen Seelenlehre und Weltbetrachtung</i> . Rudolf Steiner Verlag, Dornach, Schweiz (1986)	274-304	Genomgång av Spiritismens historia där Swedenborg framhålls som en av de märkvärdigaste personligheterna. Swedenborg har fört oss till skådandet av den översinnliga naturen. (1904, 30 maj)	Religion
GA92B		(1905, 5 feb)	? Har ej gått att finna.
GA266c		(1913, 13 sept.)	? Nämner Jacob Böhme men ej Swedenborg, trots att han finns med i registret.
GA 253 <i>Probleme des Zusammenlebens in der Anthroposophischen Gesellschaft – Mit Streiflichtern auf Swedenborgs Hellsehergabe...</i> Rudolf Steiner Verlag (1989)	49-63	Om Swedenborg som författare till ett större antal naturvetenskapliga verk än vad som egentligen är möjligt att skriva. När han stod på höjden av sitt vetenskapliga tänkande kom han in i ett översinnligt skådande. Om hur Swedenborg kunde utveckla sitt medvetande (1915, 12 sept.)	Filosofi

GA 253	81-96	Om de problem Swedenborg hade med att finna den "rena tanken" (det som Steiner själv strävar efter i Frihetens Filosofi). (1915, 14 sept.)	
GA 175 <i>Bausteine zu einer Erkenntnis des Mysterium von Golgatha</i> . Rudolf Steiner Verlag, Dornach, Schweiz (1982)	367-391	Om hur Swedenborg verkade stimulerande på andra personer som kunde se en individualitet i honom, och hur han kom till användningen av en imaginativ kunskap. Samt om förhållandet mellan kropp och själ. (1917, 8 maj)	Pedagogik/Filosofi
GA 78 <i>Anthroposophie, ihre Erkenntniswurzel und Lebensfrüchte</i> . Rudolf Steiner Verlag, Dornach, Schweiz (1986)	87-109	Om imagination, inspiration och intuition. Om hur Steiner i unga år inspirerats av en avhandling om Swedenborg. Samt om Swedenborgs inflytande på Goethe som ledde till det imaginativa betraktande av växter ur vilken sedan Goethe utvecklade metamorfostanken. (1921, 2 sept.)	Pedagogik/Botanic
GA 227 <i>Initiations-Erkenntnis. Die geistige und physische Welt. Und Menschheitsentwicklung...</i>	135-153	Om Swedenborgs andliga värld, som något han inte själv eftersträvade utan drabbades av. Jämförelser mellan	Religion/Filosofi

		Jacob Böhme, Paracelsus och Swedenborg. (1923, 25 aug.)	
GA 228 <i>Initiationswissenschaft und Sternenerkenntnis – Der Mensch in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft vom Gesichtspunkt der Bewusstseinsentwicklung.</i> Rudolf Steiner Verlag, Dornach, Schweiz (1985)	92- 109 110- 130	Genom E. Swedenborg och J. Böhme kan man förstå den mänskliga själens historia. (1923, 14 september). Om hur olika andliga tillstånd hör samman med olika planetsfärer och Swedenborgs förhållande till detta. Samt om hur Swedenborg åter erkänns som en auktoritet inom naturvetenskapen, men att man bortser från den andliga sidan som var lika verklig för honom. (1923, 15 sept.)	Filosofi Filosofi/Religion
GA 225 <i>Kulturphänomene- drei perspektive der Anthroposophie.</i> Verlag der Rudolf Steiner- Nachlassverwaltung, Dornach, Schweiz (1961)	172- 187	Om 1800-talets sjäsliga kris och om hur den moderna människan blivit likgiltig inför tillvaron. En jämförelse mellan, Swedenborg, Jacob Böhme och Paracelsus. I människan finns en möjlig väg till allt, den mänskliga kroppen är	Filosofi/Religion

		gudarnas boning. (1923, 23 sept.)	
GA 240 <i>Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge. Sechster Band.</i> Rudolf Steiner Verlag, Dornach, Schweiz (1986)	269-287	Om Steiners starka intryck av en lärare i geometri. Om Swedenborgs liv ur ett karmiskt sammanhang. (1924, 24 aug.)	Pedagogik/Religion
GA 238 <i>Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge. Vierter Band.</i> Rudolf Steiner Verlag (1981)	166-182	Swedenborg nämns som en av de stora invigda, där många för mänskligheten viktiga gestalter finns i honom –kanske är han världsspråket. (1924 28 september) Det absolut sista föredraget Rudolf Steiner höll vid Mikaelitiden innan han drog sig tillbaka p g a sjukdom!	Pedagogik/Filosofi/Religion

9.2 Steiners inledande föredrag om Swedenborg

Rudolf Steiner inleder sina relativt många föredrag om Emanuel Swedenborg med att försvara Swedenborg då han angrips av teosofier, Steiner säger att Swedenborg var en personlighet som var väckt för det astrala skådandet, och han ifrågasätter att teosofier som kritiserar Swedenborg själva förstår vad teosofi verkligen är. Steiner menade att endast den som själv har förståelse för den andliga världen har förmågan att bedöma Swedenborg på rätt sätt (Steiner, 1987, *Lucifer-Gnosis*, GA34, s. 496).

9.3 Åren 1903-1914

Redan 1903 sammanfattar Rudolf Steiner kort Emanuel Swedenborgs liv i boken *Spirituelle Seelenlehre und Weltbetrachtung* GA 52, Steiner skriver också att nu när vi står på tröskeln till den nya tidens spiritistiska rörelse, så är den enda person som hela den rörelsen stammar ifrån, en av de märkligaste i världen: Emanuel Swedenborg.

Den moderna spiritismen uppstod vid mitten av 1800-talet och var aktuell fram till sin verkliga höjdpunkt vid slutet av första världskriget. Spiritismen bygger sin hypotes på att det finns andar som vill och kan kommunicera med människor. Spiritism är något som förekommer i många olika religioner, och var ett vanligt fenomen redan under antiken. Spiritualismen är en vidareutveckling av spiritismen mot en djupt etisk livsåskådning som ser döden bara som en övergång till andra medvetandenivåer (Arlebrand, 1992, s. 69-73).

Hela 1700-talet stod enligt Steiner under Swedenborgs inflytande, och självaste Immanuel Kant (1724-1804) intresserade sig för honom, genom boken *Träume eines geistersehers, erläutert durch Träume der metaphysik* (1766). Steiner skriver vidare att Swedenborg var en naturvetenskaplig forskare under första hälften av sitt liv, vilken stod i spetsen för naturvetenskapen under sin tid, ingen har därför rätt att angripa Swedenborg som en okunnig. Under första halvan av livet var han helt klar över att allt kunde utforskas genom sinnesförmågor och matematiska beräkningar, så gick han vidare i att söka en förbindelse till den andliga världen. Swedenborg som kan kallas siare eller visionär kom sedan att uppleva en rad syner, och bara de som på något sätt är invigda förstår att Swedenborg bara kunde leva genom dessa syner (Steiner, 1986, GA 52, s. 288-289).

9.4 Åren 1915-1920

Mellan åren 1904-14 nämner Rudolf Steiner endast i förbigående Emanuel Swedenborg vid några olika tillfällen. Från 1915 och framåt till 1924, med betoning på de senare åren, håller Steiner de flesta föredragen om Swedenborg.

Med början 1915 talar Steiner om att Swedenborg inte får avfärdas på ett lättvindigt sätt, Steiner talar om detta med anledning av att en kommission av vetenskapsmän bildats för att gå igenom Swedenborgs vetenskapliga verk. Enligt Steiner var Swedenborg en person som redan innan den andliga världen hade öppnat sig för honom, med summan av sitt vetande hade skrivit ett större antal manuskript än vad som var möjligt för en lärd – så mycket att det behövdes en hel kommission för att gå igenom materialet. Steiner påpekar att Swedenborg kom in i det andliga skådandet först då han stod på höjden av sitt vetenskapliga tänkande. Steiner säger vidare att Swedenborg hade det som finns i varje människa, men när han fick kraften att skåda växte också medvetenheten, han omgavs då av många andliga väsen. När han i sitt medvetande stigit in i den andliga världen kunde han det språket som olika elementarväsen talade, och det kom ur honom själv. Swedenborg trodde därför att det fanns ett språk som är universellt, att det låg förborgat i alla språk och också i de mänskliga idéer som kommer till liv (Steiner, 1989, GA 253, s. 49-63).

Steiner menar att Swedenborg verkligen har beskrivit de högre andliga världarna och att han med säkerhet beskriver imaginationens värld, men han menar att Swedenborg inte själv kan bedöma vad han upplever eftersom han kommer ur den fysiska världen, och denna kastar sin skugga över den andliga världen. Den imaginära världen Swedenborg upplever är formad av intryck och upplevelser som kommer från något annat än de vanliga sinnen och synintrycken, imaginationen ligger nära den kreativa processen (Wessén, 1979, s. 182). Människan kan i den nuvarande epoken av utvecklingen såsom hon är organiserad nu, bara uppfatta den fysiska världen som är tillgänglig för henne, med de sinnen hon har här och nu. Om människan vill komma vidare måste hon ta upp medvetenheten från de över henne stående andliga väsendena. Vad de väsendena upplever måste bli ett med den egna medvetenheten. Här uppmanar Steiner att läsa vad han själv skrivit om Initiation. Steiner påpekar vidare att till och med en sådan betydelsefull person som Swedenborg kan bli offer för en illusion om hon inte lämnar den fysiska medvetenheten på rätt sätt vid inträdandet i den andliga världen (Steiner, 1989, GA 253 s.57).

I nästa föredrag från september 1915 talar Steiner om att Swedenborg skådade med det medvetande han hade i den fysiska världen, och inte från änglarnas hierarki. Steiner talar om de svårigheter han anser att Swedenborg hade att finna ”den rena tanken” samma problematik han själv strävade efter att komma till rätta med i sin bok *Frihetens Filosofi*. När Swedenborg tagit med sin fysiska medvetenhet från vår abstrakta tankevärld in i den andliga världen, så hade han med sin själ (en gammal själ) som härstammade från en tidigare epok i den planetariska utvecklingen, en svårighet att inte kunna frigöra sig från att skåda in i den andliga världen med medvetandet från vår abstrakta tankevärld (Steiner, 1989, GA 253, s. 89). Swedenborgs själ och medvetande var enligt Steiner disparata i förhållande till varandra.

Senare i samma föredrag talar Steiner om innehållet i sin bok *Frihetens Filosofi* i förhållande till Swedenborg. Steiner för ett resonemang om att 1900-tals människan har sina egna individuella tankar, och även om han skulle vilja påstå att Frihetens Filosofi är det viktigaste som skrivits för framtiden, så frågar han sig hur många som egentligen skulle bemöda sig med att sätta sig in i den. I *Frihetens Filosofi* strävar Steiner efter att finna den rena tanken, och han konstaterar därmed att på Swedenborgs tid hade man ännu inga begrepp om vad den rena tanken var, eller om motiven som ligger i det emotionella och känslomässiga. Steiner menar att trots att Swedenborg var en stor lärd så kunde han aldrig till fullo uppnå den rena tanken då han tog med sin egen emotion i det han tänkte, han försökte aldrig att frigöra tanken från det emotionella (Steiner, 1989, GA 253, s. 92). Steiner ställer sig själv en mängd frågor kring Swedenborgs tankevärld och medvetande, för att senare besvara dem: Swedenborg kunde inte uppleva med sina vanliga sinnen, hans tankeförmåga var egentligen en gammal *mångåva* som utvecklats före de *marskrafter* Swedenborg besatt. Med *mångåva* menar Steiner sannolikt att Swedenborg genom sin inkarnation och återkomst till jorden fått med sig egenskaper eller kunskaper från det tidigare stadium i den kosmiska evolutionen då månen var i centrum (Bayes, 1994, s. 20). *Marskrafter* syftar troligen på de astrologiska egenskaper som hör till planeten Mars, vilken associeras med våldsam kontakt med den övriga världen, förstörelse och återuppståndelse, handling, kraft, energi, styrka, tapperhet och hjältemod, utåtvändhet och frihetslängtan (Paltrini & Rader, 1982, s.60). Swedenborg var en gammal vis själ med en tankeförmåga av ännu äldre datum. Steiner säger att Swedenborg inte bara var en lärd man utan också ren i levnaden, han hade samma krafter i sig som människan har på den fysiska jorden, men med den skillnaden att hos Swedenborg var kraften omvandlad till att också kunna skåda i den andliga världen.

I Berlin i maj 1917 talar Steiner igen om Swedenborg och berättar om att Kungliga Vetenskapsakademien i Stockholm först då tryckt upp Swedenborgs främsta vetenskapliga verk i ett antal band, trots att han redan i sin livstid överglänste de flesta samtida vetenskapsmän. Istället hade man gjort honom till en narr då han från sitt femtiofemte år också gjorde sig till ett vittne av den andliga världen. Steiner fortsätter att tala om att Swedenborg också verkat stimulerande på många andra personligheter som sett hans speciella individualitet, och hur han kunnat se igenom den slöja som döljer den andliga världen. Steiner säger att Swedenborg använde sig av *Imaginativ kunskap*, det vill säga kunskap som uppnåddes på annat sätt än genom de vanliga sinnen som till exempel syn och hörsel. Att använda sig av imaginativ kunskap menar Steiner är något som alla måste göra som vill finna en öppning till den andliga världen. Sedan börjar Steiner att tala om förhållandet mellan kropp och själ, och att om detta ämne har Swedenborg skrivit en mycket intressant avhandling. Steiner nämner inte vilken avhandling det handlar om, men avser sannolikt *Djurrriket (The Animal Kingdom considered anatomically, physiologically and philosophically från 1744-45)*. Steiner refererar att Swedenborg säger ungefär följande i sin avhandling: Det finns bara tre möjliga omständigheter som man kan förhålla sig till då det gäller förhållandet mellan själ och kropp.

Den första är följande: Kroppen är avgörande, genom kroppen blir sinnesintrycken till, sinnesintrycken verkar på själen, själen mottar dessa inflöden från kroppen, och det är det avgörande. En andra alternativ är möjligt enligt Swedenborg: Kroppen är beroende av själen och själen är vad den andliga impulsen innehåller, själen skaffar sig den kropp den behöver medan den lever [min anm. i jordelivet]. Den tredje möjligheten enligt Swedenborg och refererad av Steiner är att kropp och själ lever oberoende, men i harmoni, vid sidan av varandra. En harmoni som kommer ur en högre makt som genom sinnen gör avtryck i själen. Sedan utvecklar Steiner ett resonemang om hur Swedenborg för sin tid förnyade – så vitt det nu är möjligt – Solmysteriet med Kristus i centrum. Steiner menar enligt Swedenborgs teori att med det första och tredje alternativet för kroppens och själens samverkan är det möjligt att få inblick i den andliga världen, och för den upplyste är det helt klart att själen hänger samman med en själslig sol på samma sätt som den fysiska kroppen är beroende av den fysiska solen. Så att allt fysiskt också är beroende av det andliga-själsliga.

I samma föredrag ger Steiner också en bild av en vision Swedenborg haft kring förhållandet mellan kropp och själ. Steiner menar att den visionen är något som Swedenborg inte bara

tänkt, utan verkligen skådat med sitt andliga öga: Swedenborg ska ha sett tre företrädare för åskådningen av det fysiska inflytandet på människan, de var alla anhängare av Aristoteles (384 f.Kr-322 f. kr.) lära vilka låtit intryck utifrån strömma in i själen. På andra sidan syntes en grupp med tre anhängare till Renatus Cartesius (1596-1650), som visserligen på ett ofullkomligt sätt, men ändå talade om ett andligt inflytande på själen. Bakom dem syntes en grupp anhängare till Gottfried W. Leibniz (1646-1716) som talade om oberoendet mellan kropp och själ och den utifrån komna harmonin. Nio gestalter omgav således Swedenborg och ledare för varje grupp var Aristoteles, Cartesius och Leibniz själva. Så såg Swedenborg en skyddsande stiga ur avgrunden och svinga en fackla med höger hand varpå gestalterna började en kamp för sina respektive ståndpunkter, då de stridit länge nog tog skyddsanden facklan i andra handen och belyste dem bakifrån. De slutade då strida och skyddsanden belyste dem bakifrån med orden: Nu kan varken era kroppar eller själar urskilja det rätta. Då kom de överens om att rita upp en ruta och kasta in varsin papperslapp med respektive ståndpunkt. Därpå drog de gemensamt en lapp med texten ”andligt inflytande” och kom överens om att de alla skulle erkänna detta. Då steg en ängel ur den andliga världen ned och förkunnade att det inte bara varit en tillfällighet att de dragit just den lappen, utan att det också förutspåts av den visa världsledningen eftersom det var vad sanningen krävde.

Steiner avslutar sedan med att säga att denna historia kan verka enfaldig, men att det som förefaller enfaldigt ofta kan ha den djupaste betydelsen, och att det som här i den fysiska världen kan synas vara tillfälligheter eller utanför de lagbundenheter vi är vana vid, kan verka som symboler och något helt annat i den andliga världen. Steiner påtalar att Swedenborg antyder att hans andliga upplevelser kommer till honom, inte att han söker dem, och att han har kommit till sin sanning genom ett noggrant avtryck/uttryck från andevärlden, och säger vidare att det är ur den kunskapen Swedenborg skrivit sin avhandling.

Steiner fortsätter att analysera vad de tre ovan nämnda grupperna bidragit med i frågan kring sambandet mellan kropp och själ, och säger att ingen av dem är oförståndigare än den andra gruppen, då de gjort sitt bästa med de ståndpunkter de trott på. Swedenborg gick dock en helt annan väg, han gjorde det som människan som ett uttryck för konst förmår, nämligen att förbereda sig för att finna sanningen. Hon försöker inte vara sanningen, utan bara ödmjukt finna den (Steiner, 1982, GA 175 s. 373-375).

9.5 År 1921

I Stuttgart i september 1921 talar Rudolf Steiner om imagination, inspiration och intuition vilka han betecknar som själsliga funktioner. I flera andra föredrag och böcker har Steiner skildrat hur människan genom ett innerligt övande kan komma till en imagination eller i alla fall erövra en imaginativ kunskap, genom dolda krafter som lever både i det vanliga livet och i den erkända vetenskapen (Steiner, 1986, GA 78, s.87-88). Steiner återger i slutet av detta föredrag det som beskrivits i kapitlen 7.5 och 9 nämligen sina egna intryck av Hans Schliepers disputation över *Emanuel Swedenborgs System der Naturphilosophie besonders in seiner Beziehung zu Goethe-Herderschen Anschauungen* vilken han bevistat i Berlin 1901. Samt den diskussion Goethe och Schiller efter ett föredrag i Jena haft kring *urplantan*, en imaginativ bild av växten som andlig idé. I föredraget i Stuttgart 1921 återkommer Steiner till hur Goethe kom fram till sin idé om *Växternas metamorfos*: Goethe var medveten om att det var något objektivt som han förbisett i sitt betraktande av växtvärlden. Genom att titta på den inre processen i växternas liv, som något i rörelse kom han fram till metamorfostanken:

Diese Dissertation über Goethes Naturphilosophie im Verhältnis zu Swedenborg zeigt, wie Goethe gerade dadurch, dass er sich als junger Mann in Swedenborgs Seelenverfassung hingelebt hat, zu gewissen Begriffsformen kam, die ihn dann mehr oder weniger unbewusst leiteten zu seinen morphologischen Imaginationen über die Pflanzenwelt (Steiner, 1986, GA 78, s. 104-105).

Steiner menar alltså att Goethe genom Swedenborgs upplevelser och skrifter kommit fram till de begreppen och tankegångarna som mer eller mindre omedvetet så småningom ledde fram till synen på växternas utveckling som en metamorfos. Goethe övergår med växternas metamorfos från ett betraktande av naturen till ett andligt-själlsligt närmande, något som Swedenborgs nära släkting Carl von Linné aldrig uppnådde med sitt själlösa systematiserande, där han enbart såg till växtens fysiska aspekter.

Steiner fortsätter i samma föredrag att tala om att Swedenborg var en representativ och lärd naturvetenskaplig forskare under sin tid, sedan blev han på ett sätt sjuk, och då uppenbarade sig ett sådant medvetande och begrepp som han tidigare utvecklat för naturvetenskapen. Swedenborg förärades en säker mystisk naturuppfattning, ur den tidigare vetenskapliga själsförfattningen som en del av sjukdomsmetamorfosen (Steiner, *ibid*, s. 105).

Detta föredrag avslutas med att när människan idag inte bara studerar växterna utan också djurvärlden och även den oorganiska naturen så är det nödvändigt att ha med den instinktiva medvetenheten (imaginationen) om man ska förstå naturens inre mysterier. För att förstå världen på rätt sätt behöver man göra undantag från de vanliga begripliga kunskaperna, och också förlita sig till högre kunskapsformer som imagination, inspiration och intuition.

9.6 År 1923

I augusti 1923 återkommer Rudolf Steiner till Emanuel Swedenborg igen, i ett lite mer komplicerat föredrag, som handlar om några personer hos vilka upplevelserna av den fysiska och den andliga världen gick ihop med varandra. Steiner talar om tre olika möjligheter för inträdet i den andliga översinnliga världen och att den tyske filosofen och mystikern Jacob Böhme (1575-1624) och Emanuel Swedenborg står för två av dessa, alla människor kan förbereda sig för andliga upplevelser, men då det handlar om Böhme och Swedenborg hade det mer med öde eller karma att göra, så att upplevelserna istället kom till dem (Steiner, 1982, GA 227).

Föredragen om Böhme och Swedenborg hölls i slutet av augusti 1923 i Penmaenmawr, en liten ort vid kusten i norra Wales. En plats som enligt Steiner var den bästa tänkbara för innehållet i de föredrag han skulle hålla där. Penmaenmawr hade enligt Steiner en omedelbar och levande astralisk atmosfär, med sitt läge vid havet och ständiga påverkan av naturens starka och dynamiska krafter. Något som också de gamla druidprästerna upplevt, då Steiner överallt såg lämningar efter den uråldriga druidkulten (Lindenberg, 1997, sid. 827 ur *Zivilisationsaufgaben* s. 174).

Man höll en internationell antroposofisk sommarkonferens i Storbritannien 1923, där man valt Penmaenmawr som särskilt gynnade det andliga arbetet och den sociala atmosfären mellan deltagarna. Lika viktiga som föredragen, ansågs vistelsen i det egenartade landskapet med dess höga närvaro av andlig kultur sprungen ur den tidiga mänsklighetens historia. Rudolf Steiners nära medarbetare Guenther Wachsmuth som deltog i sommarkursen, berättar att både i naturen och allt annat konstnärligt man gjorde upplevdes verkligen gemensamt den viktiga andliga substans som Steiner förmedlade i föredragen (Wachsmuth, 1964, s.546). Wachsmuth fortsätter vidare att berätta om hur Steiner mycket personligt talade om sin egen andliga

forskning, sina erfarenheter och den kamp som det andliga måste föra i det nya moderna samhället. En dag försvann Steiner från gruppen och tog då ensam med sig Wachsmuth upp på det höga berg, där den främsta druidlämningen var belägen. Ett av de minnen under sin levnad som Wachsmuth satte främst, var då Rudolf Steiner ensam och spänstigt klättrade upp på stenblocken i druidcirkelns mitt, och med lugn röst berättade om hur druidpräster studerat stjärnbilderna, om det andliga kosmos som fanns som ett avtryck i människorna, och vidare om hur den kosmiska rytmen skapat årsloppets andliga kult. De ord som här uttalades i ensamheten var det som Steiner så många gånger återkom till i sina senare föredrag (ibid, 1964, s. 547).

Als wir den Druidenkreis und die stille Hochbene verliessen, um nach Penmaenmawr am Fuss der Berge zurückzukehren, war es mir eine innere Gewissheit, dass in der Sphäre dieses Ortes etwas Reales, Überzeitliches geschehen war durch die Tatsache, dass eine Seherpersönlichkeit wie Rudolf Steiner einmal hier weilen, das Geistgeschehen der Vergangenheit an solcher Stätte ablesen und das Geschaute nun den Menschen mitteilen konnte, die in unsere Zeit den geistige Schulungsweg für die Zukunft beschreiten wollen. (ibid, 1964, s. 548).

Steiner talar också i föredragen om intrycket av inträdet i den andliga världen speciellt ur tre olika aspekter, det första intrycket vid inträdet är att det är som då en matta rycks bort under fötterna och personen måste hålla sig kvar av egen kraft, den andra aspekten är att det som i den fysiska världen är sinnesförmålor är ljus i den andliga världen, den tredje aspekten är en stor tomhet, där det i den fysiska världen alltid finns fysiska föremål att beröra. Med Jacob Böhme är det som om han stod framför en spegel, i spegeln syns den fysiska världen med all sin andlighet, men det går inte att se vad som finns bakom, men ibland strålar mörkret bakifrån fram och han får möjlighet att med kraften i det fysiska ljuset se in i andevärlden.

Emanuel Swedenborg däremot har ett mer sensibelt förhållande till den värme och kyla som omger världen. Genom att använda samma arbetssätt som i sitt allmänt erkända vetenskapliga arbete hade han utvecklat sinnen också för skådande i de högre världarna. Steiner menar att om man studerar den personlighet Swedenborg var vid den åldern då han påbörjade sitt andliga skådande så närde han en enorm kärlek till det han ditills lärt sig, och kärleken till själva kunskapen fick honom vid en viss tidpunkt i livet att kunna skåda in i den andliga världen. Det särskilda förhållande han hade till de fysikaliska förhållandena värme och kyla var strålningen från Saturnus, vars förborgade krafter påverkade Swedenborg vid en bestämd tidpunkt.

Den 14 september 1923 i Stuttgart talar Steiner över ämnet: *Människan i förgången tid, samtiden och framtiden med avsikt på medvetenhetsutvecklingen*. Föredraget avslutas med att Emanuel Swedenborg och Jacob Böhme åter nämns som två udda själar i sin tid, ett slags levande andliga minnesmärken från det fjärran förgångna, vilka lyste upp en senare tid, och visade mänsklighetens utveckling så att vi moderna människor har kunnat förstå den (Steiner, 1985, GA 228, s. 109).

Nästa dag fortsätter föredragsserien över samma tema, och nu säger Steiner att Swedenborg var en banbrytande auktoritet inom sitt område. Han var en människa som regerades av krafter från Saturnus. Tidigare i samma föredrag säger Steiner att i Saturnus finns allt bevarat som sker i hela planetsystemet. När Swedenborg kommit så långt det bara gick i sin tids naturvetenskap började han istället blicka in i den andliga världen, och då använde han sig av organ han särskilt utvecklat för att begripa andevärlden.

Den 23 september 1923 håller Steiner ett föredrag i Dornach med titeln Jacob Böhme, Paracelsus (egentligen Theophrastus von Hohenheim 1493-1541) och Swedenborg. Paracelsus hade på många sätt levt ett liknande liv som Swedenborg med resor och besök vid många universitet runt om i Europa. Han hade ett naturvetenskapligt intresse då han tjänstgjort som läkare och blev under den senare delen av sitt liv en Gudssökare som skrev många teologiska skrifter (Svensk Uppslagsbok, nr 22 s. 404-405).

Rudolf Steiners föredrag från september 1923 är en del i en föredragsserie om drömmar och drömvärlden, där drömmen ses som en övergång mellan den fysiska och den andra andliga, översinnliga världen, som inte längre kan nås så lätt då vi omfattar tillvaron med moderna naturlagar. Steiner säger att han tänker ta upp några personligheter som han redan talat om tidigare fast ur andra aspekter, vilka levde i det själsliga, hade ovanliga visioner, men hade av ödet blivit satta att leva som vanliga medborgare här i den fysiska världen. Eftersom föredraget handlar om drömtillvaron beskriver Steiner några olika tillstånd och börjar med dem som är somnambula, d v s vandrar i sömnen. Han menar kortfattat att dessa människor står under inflytande av månkrafter på samma sätt som mycket annat i naturen påverkas av det som har med sol och måne att göra, viljekraften är starkt påverkad av månen, vilket gör att sömngåendet är helt omedvetet. Jacob Böhme var i sin tur påverkad av solkrafterna, för honom öppnade sig ett själsöga som gjorde att han kunde använda solkrafterna för att skåda in

i mörkret, han såg det andliga i tingen som speglade sig i mörkret, det som var naturkrafter och naturväsen.

Swedenborg däremot försökte göra världen tillgänglig genom naturvetenskapen, men det som intresserade Swedenborg och vad som låg bakom fenomenen bekymrade sig in de övriga lärda vid den tiden om. Då Swedenborg hade nått så långt han kunde i sin tids naturvetenskap påbörjade han en andlig forskning på samma grundliga sätt som i naturvetenskapen. Så uppträdde hos Swedenborg en specifik andlig åskådning som har ett speciellt kännetecken. Så förklarar Steiner (samtidigt som han tecknar med rött på en svart tavla framför församlingen) ett ganska komplicerat förhållande kring konstitutionen av Swedenborgs hjärna. Genom att Swedenborg påverkades av krafter från planeten Saturnus, med en innerlighet från hela planetsystemet så kunde han skåda både änglar och ärkeänglar. Men vad var det han egentligen såg? Det var inga riktiga änglar menar Steiner utan ett slags etergestalter, verkliga speglingar av de högre andliga hierarkierna, vilka han uppmärksam studerade. En person som Böhme skådade det samtida varat i den fysiska tillvaron på jorden, så som alla människor borde göra, medan Swedenborg skådade in i tillvaron efter jordelivet. Det jordiska blir mest intressant vid tillbakablickandet från den kommande tillvaron, och en del blir ofullständigt i de högre världarna om man inte lärt sig något om dessa i tillvaron på jorden. Steiner säger att det är viktigt att personer som Swedenborg med verkliga spegelbilder, föregångare till de högre hierarkierna föds till jorden för att förbereda människorna för det som behövs för den efterjordiska tillvaron. Steiner avslutar föredraget med att tala om att människan är ett mikrokosmos som omfattar allt det som finns i naturen, men också den översinnliga världen, och att människan även har hela vägen till den efterkommande världen att förvalta. När man beskriver Böhme och Swedenborg är man inte på jorden utan i Kosmos. Steiner säger att i den moderna tiden måste man ge akt på att inte överge den inre människan, utan allmänt försöka att åter bli medveten om att den mänskliga kroppen också är gudarnas boning (Steiner, 1961, GA 225 s. 159-172).

9.7 År 1924

I London den 24 augusti 1924 börjar ett föredrag om Emanuel Swedenborg med att Rudolf Steiner ser tillbaka till ungdomen och en av sina egna geometrilärare (Steiner, 1986, GA 240 s. 269-280). Detta gör han för att ge en bild av hur viktigt det är att se tillbaka på historien för att förstå orsaker och verkningar i det samtida samhället, och att man då också måste titta på

historiska personligheters livsbana, först då kan man komma till ett slags själsstämning som gör att man kan se sig själv (sitt eget karma) i förhållande till historien och samhället. Dock säger Steiner att det som har med människors karma att göra är mycket svårt att utforska. Steiner återkommer till sin geometrilärare och säger att läraren hade en specifik begåvning för ämnet vilken fascinerade eleverna, trots att han med sin person inte förmådde göra något djupare intryck på andra människor, utan endast framstod som torr och ganska tråkig. Trots denna sida kunde han genom geometrin göra sina elever konstnärligt berörda på ett utomordentligt sätt. För Steiner blev denne geometrilärare ett mänskligt mysterium med två totalt olika sidor, vilket han ansåg värt att försöka utforska. Steiner kommer fram till att då människor återföds till flera jordeliv kan de ha varit förenade med andra människor i tidigare liv, och då även utbytt eller delat egenskaper med varandra, vilka kommer att synas i ett senare liv. Karma är dock något som går på djupet och har med både fysisk kropp, själ och ande att göra, vilka också måste ses i en helhet ihop med hela jordelivet. Sedan övergår Steiner till att tala om Swedenborg ur ett karmiskt perspektiv, han säger att han talade om den andligt egendomliga Swedenborg i Penmaenmawr i Wales ett år tidigare, men att han ännu inte berört hans karma (Wachsmuth, 1964, s. 546-547).

Steiner närmar sig Swedenborg genom att berätta om Ignatius av Loyola (1491-1556) som grundade Jesuitorden år 1540, och Steiner frågar sig hur Loyola levt om han senare kommit tillbaka till ett jordeliv efter att ha stigit över tröskeln till dödens port. Steiner säger att Ignatius av Loyola ur en ockult ståndpunkt fått en marsvishet, något som har sitt ursprung i nordafrikanska (arabiska) skolor på 500-talet e. Kr. med dess manikeiska kunskap, vilken sedan kom med morerna till Spanien, i den kunskapen togs också upp det som kan kallas förkabbalistisk lära. Genom denna lära kunde man överblicka de stora skeendena i världen. De personligheter som tillhörde läran steg också så småningom över tröskeln till dödens port, och vid en bestämd tidpunkt mellan död och en ny födelse kom de i beröring med en speciell skyddsande vilken hade en andlig beskaffenhet som tillhörde marsvärlden. I den andliga världen mellan död och födelse står människan karmiskt i förbindelse med andra människosjälar, vilka man införlivar inför det nya jordelivet. Men det är inte bara andra människosjälar som bidrar till uppbyggandet av karma utan också den vishet från olika andliga hierarkier som kommer ur vad själar ur tidigare jordeliv lämnat efter sig. Med Ignatius av Loyola och Swedenborg förhöll det sig så att de båda karmiskt tog upp en andlig vishet som tillhört Mars. Vi känner berättelsen om Ignatius av Loyola som först var en

krigare, blev svårt sjuk då han skadat sitt ben i kriget, och under denna sjukdomsperiod börjat träna sin själ varmed han blir fylld av starka spirituella krafter, vilket så småningom leder till att han grundar Sällskapet Jesu och hela Jesuitrörelsen (Steiner, 1986, GA 240, s. 278).

Efter att Ignatius av Loyola levtt sitt jordeliv är han egentligen hela tiden i närheten av den fysiska jorden, och i närheten av jorden har själen tillbakablick och kan också sträcka ut sig, även över flera århundraden. Då det blev ett förhållandevis kort avstånd från Ignatius av Loyolas jordeliv kunde han enligt Steiner träda in i Swedenborgs själ. Jesuit Orden levde vidare efter Loyola, men genom Emanuel Swedenborgs förändligande övergick Jesuit Orden till att ledas av helt andra impulser än vad som utgått från Loyola. Så levde Swedenborg ett långt och sunt liv både vad beträffar kropp och själ i hela åttiofyra år – trots att Swedenborg och Ignatius av Loyola på ett sett förenades i en och samma person märktes inget av den benskada Ignatius av Loyola haft i sitt tidigare liv, vilken vållat honom stora problem. Swedenborg kom under inflytande av Mars skyddsande, vilken talade genom Swedenborg med all den vishet som världen känner.

På samma sätt som Steiner menar att Swedenborg är en senare inkarnation av Ignatius av Loyola beskriver han i Karmaföredragen även att Amos Comenius var en inkarnation av den mest hyllade mohammedanske kalifen Harun al Rashid (766-809 e. Kr) via Baco von Verulam vanligast benämnd Francis Bacon (1561-1626). Harun al Rashid var en härförare, lärd man och poet vilken levde med sitt hov i ett magnifikt palats i Bagdad. Han grundade ett stort bibliotek och hans regeringstid präglades av vetenskapligt, kulturellt och religiöst tänkande. Francis Bacon var en engelsk filosof, statsman, vetenskapsman och författare som anses vara skaparen av empirin som en planerad undersökningsmetod i vetenskaplig forskning. Steiner skriver att lite före tiden för 30-åriga kriget har Harun al- Rashids individualitet förkroppsligats i Baco von Verulam, (Francis Bacon), med förkroppsligandet i en invigd har han sedan funnit individualiteten i Amos Comenius (Steiner, 1977, GA 263 s. 19).

Steiner avslutade föredraget om Swedenborg med att säga att det karmiska förflyttas vidare från jordeliv till jordeliv, och det är först genom att forska i detta som de förborgade förklaringarna till historiska skeenden kan upptäckas (Steiner, 1986, GA 240 s.)

9.7.1 Sista föredraget

Så kommer Rudolf Steiner fram till sitt absolut sista föredrag som han håller i Dornach vid Mikaelihögtiden den 28 september 1924, han var då svårt sjuk och hade tvingats ställa in de föredrag han planerat för dagarna innan (Steiner, 1981, GA 238, Vierter Band s. 166-174).

Steiner började med att tala om Mikaelkraften som strömmar in i det andliga som sker människorna på jorden. Mikaelstämningen är en del av det som länge varit verksamt både på jorden och i den översinnliga världen, och likaså de tankar som är verksamma i människorna, som en förberedelse för att inom loppet av 1900-talet kunna förnimma den Mikaelström som är viktig för mänsklighetens vidare utveckling.

Steiner vill nu hänvisa till det egenartade som några olika själar bibringat och som hänger samman med Mikaelstämningen, sådana själar som genomlevt minst två olika inkarnationer och som också gjort stort intryck. Steiner talar om profeten Elias som var en och samma gestalt som Lazarus-Johannes och deras betydelse för Gamla testamentet och den kristna mystiken, och om målaren Rafael som med färg och form trängde djupt in i det kristna mysteriet och senare återkom i diktaren Novalis. Sedan beskriver Steiner grundligt Rafaels väg i andevärlden. Han säger också att då människan går genom dödens port kommer hon in i den stjärnvärlden som vi kan betrakta med våra fysiska sinnen och som också är den yttre bilden för den andliga världen, vilken medverkar i mänsklighetens utveckling. Människan går igenom de olika planetsfärerna och arbetar på sitt karma för att sedan på nytt vända sig emot en jordisk tillvaro. Om man ser på Rafael som kommer från jorden med sitt redan lysande konstnärskap så flyter hans själ ihop med andra själar i månsfären. Själar som lever i månsfären och är en slags gudomliga lärare för mänskligheten, med dem förenas han tillsammans med profeten Elias. Sedan vandrar han vidare till Merkurius sfär där han med stor kosmisk salighet skapar något gott med färger och linjer. Sedan kommer Rafael vidare till Venus sfär i ett solens vara som han fört med sig genom den inkarnation vi redan känner genom mänsklighetens profet Elias och den eftersträvansvärda sanningen genom sina medmänniskor. Vi kan vidare se i solsfären att Rafael en gång var Jesus Kristus vän på jorden då han från Lazarus genom en initiation av Jesus Kristus blir Johannes. Steiner berättar om den kosmiska återglans som strålar i människors hjärtan då Rafael med så strålande ljus har målat för dem som tror på Jesus Kristus. Vi får höra vidare att då Rafael tränger in i Jupitersfären så förmår han sammanfatta visheten, och med konsten visa vad världsväsen och världstankar är, för såväl de andar som redan nämnts, som de som varit på avvägar men

återförts. Goethe nämns som en av de stora invigda, liksom Rafael som deltagit i alla de själar som levde i Swedenborg [Swedenborgs andevärld] (Steiner, 1981, GA 238, Vierter Band s. 170). I Rudolf Steiners allra sista föredrag vid Mikaelihögtiden i september 1924 nämner han Swedenborg som en av de stora invigda som omfattat många andra stora själar, och som medverkat till den mänskliga utvecklingen.

10. Likheter och olikheter

Det finns många slående likheter mellan Rudolf Steiner och Emanuel Swedenborg, men också några skillnader. Den främsta likheten är förmodligen att de båda menade att de hade egna upplevelser av en andlig värld, och det var något båda hade upplevt redan i barndomen. Båda utvecklade i unga år sina konstnärliga och hantverksmässiga förmågor, och fann något grundläggande och viktigt i detta. Bokbindning var ett hantverk som båda lärt och behärskade, troligen för att ha möjligheten att kunna binda in egna skrifter om det skulle bli nödvändigt. Steiner lärde sig att binda in böcker redan under skoltiden, medan Swedenborg som också lärt sig bokbindning i ungdomen sedan fortsatte att studera och öva olika hantverk under sina resor i Europa (Lindenberg, 1997, s. 59). Swedenborg uppsökte ofta hantverkare och hantverksmiljöer då han sökte logi, detta för att också passa på att få inblick i de olika hantverken, något som gjorde att han också fick en insikt om levnadsförhållandena i en mycket enklare samhällsmiljö än där han vanligen själv befann sig. Även Steiner hade varit mycket intresserad av de olika hantverkare och yrkesmän han hade runt omkring sig i barndomsbyn, och vid byggandet av Goetheanum i Dornach deltog han aktivt i den konstnärliga och hantverksmässiga processen.

Både Swedenborg och Steiner promenerade gärna i naturen, såg det vackra och storslagna, och upplevde hur det befrämjade tankar om det andliga. Steiner hade redan som liten funnit en styrka i att vandra i naturen då han inte känt sig delaktig i samvaron med kamraterna, och den långa väg mellan hemmet och skolan hade sedan tvingat honom till fortsatta dagliga vandringar. Swedenborgs andliga kris blev uppenbar efter att han vandrat från Haag till Delft i Holland under påsken 1744, och ”varit i så djupa andliga tankar han någonsin varit i” (Bergquist, 1999, s. 201).

Både Swedenborg och Steiner började i unga år att utbilda sig och arbeta inom det naturvetenskapliga området, men övergav delvis den banan för att istället i huvudsak utforska den andliga världen. De skrev båda väldiga mängder med manuskript, i synnerhet om sina andliga erfarenheter, detta trots att åtminstone Swedenborg ansåg skrivandet som underlägset det andliga. De förde båda ut de upptäckter de gjort på området till allmänheten relativt sent i livet. Vilket kanske är ganska naturligt eftersom det är ett område som kräver tid och livserfarenhet för att utforska. Både Swedenborg och Steiner använde sig av metoder de lärt i naturvetenskapen för att också utforska det andliga området, så som upprepning av moment

och övningar, ett innerligt betraktande, samt nedtecknande av erfarenheter och resultat. Men även olika former av meditation eller meditationliknande övningar användes av dem båda.

I den andliga världen var reinkarnationen viktig för Steiner, men i Swedenborgs andevärld stannar människan för evigt, annars talar båda om livet efter döden, om andar, änglar och andra översinnliga världar. Swedenborgs tankar om barn och pedagogik handlar främst om barn som lämnat jordelivet och lever i den andliga världen, men också Steiner betraktar barnet pedagogiskt som en bärare av förfödlig andlighet som läraren ska locka fram och fås att växa och utvecklas. Liksom han också önskar att waldorfpedagogiken ska utveckla det sociala i jordelivet för den kommande andliga världen. (von Heydebrand, 1927, s. 22)

Emanuel Swedenborg nedvärderades av omgivningen för det vetenskapliga arbete han gjort tidigare, sedan han börjat skriva om och publicera sina andliga upptäckter, och av många betraktades han ha gått från att ha varit sin tids mest lysande vetenskapsman till att ha blivit ”helt från sina sinnen”. Det är möjligt att även Rudolf Steiner i vissa kretsar betraktades som besynnerlig då han offentliggjorde sina andliga upplevelser, men Steiner hade också redan många anhängare bland antroposofier och teosofier. Det förefaller som om både Swedenborg och Steiner fördjupade sitt andliga forskande just som en orsak av att de upplevde utvecklingen av tillvaron som ensidigt vetenskaplig, att de båda kom till en punkt där de inte nådde längre med den vedertagna naturvetenskapen. Enligt Steiner gick Swedenborg så långt han kunde med det vetenskapliga tänkandet, så som det var möjligt under hans egen tid. När han inte kom längre i sökandet efter själen på vetenskaplig väg, började han istället sökandet inom det andliga området. Förhållandet tycks vara ungefär detsamma för Steiner (Steiner, 1986, GA 52 s.). Fann de då själen i sitt andliga sökande? Swedenborg fann att själen är en ande i mänsklig form och att alla andar och änglar har en mänsklig form, men att människan med tidens gång fått allt svårare att se det andliga i tillvaron, och därmed också att förstå själen. (Swedenborg, 1984, s.37) I Steiners värld består människan av ande, själ och kropp, där alla delar måste få sin träning och näring för att nå jämvikt. I det lilla barnet finns det själsliga-andliga centrerat till huvudet, huvudet som också är det första som utvecklas i embryot. (Steiner, Allmän Människokunskap, 1981, s. 162-163)

En stor skillnad mellan Swedenborg och Steiner var att de levde vid olika tidpunkter då den vetenskapliga och materialistiska utvecklingen hunnit olika långt. En annan stor skillnad var att Swedenborg växte upp i ett ekonomiskt stabilt och bildat hem och fick den bästa tänkbara

stimulans och utbildning som en ung människa kunde få på hans tid. Steiner däremot växte upp i ett enkelt hem där man inte ägde några, eller endast ett fåtal böcker och där han själv var tvungen att bidra till ekonomin för att kunna studera. En sak som både skiljer och förenar var att Steiner egentligen aldrig hade ett eget hem ens som vuxen, han var en ständigt ”resande” och i synnerhet efter 1904 då han påbörjade sina föreläsningsturnéer (Lindenberg, 1997, Band I, s. 22). Swedenborg var också ofta på resande fot, i de yngre åldrarna på bildningsresor i Europa och senare främst för att trycka och ge ut sina andliga skrifter. Swedenborg ägde dock under många år en malmgård på Söder i Stockholm, vilken han bebodde under de perioder han vistades i Stockholm.

Både Steiner och Swedenborg var mycket intresserade av pedagogiska frågor och såg undervisning av den unga människan som en möjlighet till en annan världsutveckling, Steiner tog steget fullt ut, grundade waldorfpedagogiken, och startade den första waldorfskolan i Stuttgart 1919. För Swedenborg stannade intresset vid omtanken om systersonen och andra barn, några läroboksprojekt, och nedskrivna tankar kring barns uppfostran och utbildning i andevärlden. Det var först Swedenborgs efterföljare inom New Church rörelsen först i England, i senare framför allt i USA som skapade en skola i hans anda. Trots intresse för den unga människans utveckling och bildning från både Emanuel Swedenborg och Rudolf Steiner fick ingen av dem någonsin några egna barn.

11. Albert Steffens syn på Swedenborg

Antroposofen Albert Steffens redaktör för veckotidskriften *Das Goetheanum* skrev två långa artiklar om Swedenborg i december 1925. Han skrev artiklarna helt utifrån sig själv och refererade inte till något av Rudolf Steiners föredrag om Swedenborg, detta trots att han skrev artiklarna så snart efter Steiners död i mars samma år, och inte heller långt efter merparten av de föredrag Steiner höll om Swedenborg.

Steffen skriver att om man överväger en andlig skolning så utgår en verksam kraft som inte är oväsentlig då det gäller såväl vetenskap, religion och konst, sedan slutet av 1800-talet från Emanuel Swedenborg. Den *Nya Kyrkan* som samlat en stor skara anhängare under sig, har egna präster och en högskola i Boston, vilken strävar efter en förbindelse mellan Swedenborg som vetenskapsman och hans religiösa period. Här har sannolikt Steffen gjort en felskrivning då Swedenborg centret Bryn Athyn ligger utanför staden Philadelphia, i Pennsylvania, USA.

Steffen beskriver hur Swedenborg redan som barn höll andan i samband med bön, och då upplevde hur han uppnådde en koncentration, Steffen skriver sedan att vad en katolsk mystiker för länge sedan kom fram till som övningsregel besatt Swedenborg redan som barn. Steffen nämner att bakom betydelsefulla personer som t ex Goethe, Emerson, Balzac och Strindberg dyker Swedenborg alltid upp likt titanen Prometheus som i den antika mytologin tillsammans med gudinnan Athena skapar de första människorna och gör dem till olika individualiteter. I övrigt koncentrerar Steffens den första artikeln kring den geometriska *punkten* som ett urfenomen inom geometrin, som en förmedlare mellan det ändliga och oändliga (Steffens, 1925, s. 389).

Genom punkten som slutet på en rörelse menar Steffen att Swedenborg inte bara kommer fram till atombegreppet utan också till begreppen aktiv och passiv. Det aktiva och passiva fungerar i ett växelspel med elasticiteten som sammanhållande länk. Dessa krafter verkar i allt i naturen, ifrån planetsystemet till den mänskliga kroppen, från makrokosmos till mikrokosmos där embryot är den lilla punkten som den mänskliga organismen utvecklas ur.

I den nästa artikeln om Swedenborg skriver Steffen att Swedenborg såg själen som en förmedlande länk mellan kropp och ande, och att läran kring själen i grunden måste bygga på geometri, anatomi och fysiologi. Sinnena lever i egenkänslan, i den andliga lagbundenheten, men då människan stiger ned på jorden, kommer ordning och harmoni ur Universum. När naturvetenskapen gör att Swedenborg ser på sinnesorganen på ett mekanistiskt sätt, som t ex

ögat som ett rum av mörker o s v försvinner den gudomliga själen. Swedenborg kommer i konflikt med sig själv, när han själv vaksamt börjar betrakta sitt inre liv utifrån. Han börjar föra bok över sitt eget inre liv, och hans betraktande sträcker sig ända in i drömmen. Men i dagboken finns en lucka, några blad är utrivna och när nedteckningen börjar igen talar Swedenborg om en övernaturlig sömn. Swedenborg har haft en vision där han mött Jesus Kristus, och han kommer efter detta ögonblick att betrakta sig själv som ett Guds verktyg. Gud blev för Swedenborg en verklig andlig realitet, inte något han kunde söka i en fysisk avbildning. Efter Kristusvisionerna som inträffade 1744 och 1745 belastade sig inte Swedenborg mer med det han tidigare lärt via sitt förstånd, han fyllde sig istället med ande. I sina senare verk ser Swedenborg på Kristus som något kosmiskt, som ”den största människan” som breder ut sig över hela världsalltet.

Albert Steffen koncentrerar sin första artikel kring geometrin och punkten, för att i den andra artikeln övergå till Swedenborgs andliga erfarenheter som enligt Steffen hänger samman med geometrin, genom att den är en del av den lagbundenhet som är en förutsättning för själen, vilken i sin tur är förbindelselänken mellan kropp och ande. Steffen säger att punkten var geometrins urfenomen för Swedenborg, att ur den kommer begreppen om hur världen hänger samman. Att punkten är förbindelselänken mellan det ändliga och det oändliga – eller mellan det världsliga mekaniska och det spirituella.

Då Steffen skriver att Swedenborg redan som barn kunde vad en katolsk mystiker för länge sedan utarbetat till en övningsregel, syftar han sannolikt på Ignatius av Loyola och hans *Spirituella övningar*. Steffen kände förmodligen väl till Steiners reinkarnationstanke kring Loyola och Swedenborg, vilken Steiner föreläst om bara ett drygt år tidigare.

Loyolas övningar är uppbyggda på att man under 35 dagar av kristen djup meditationsteknik ska kunna öva sig i att uppleva Gud i allt. Bönen speglar och fördjupar det som händer under dagen. Handling och bön, kontemplation och reflektion ska bli ett.

(www.jesuiterna.se/ignatiansk-spiritualitet/ignatiansk-spiritualitet).

12. William Henry Benade

Emanuel Swedenborg startade själv inga församlingar inom *Nya Kyrkan (New Church)*, och han var inte heller själv aktiv med att starta undervisning med inspiration från sina skrifter, det gjordes av hans efterföljare: William H. Benade som dock inte från början hade sin hemvist i Swedenborgskyrkan.

Benade föddes 1816 i en mährisk familj där fadern var en av ledarna för befolkningen som invandrat från det tjeckiska landskapet Mähren, och biskop i den befolkningens kyrka. Sonen William H. Benade tog examen i den mähriska teologiska skolan vid 19 års ålder. Efter några års obligatorisk lärarpraktik blev han utnämnd till präst. Benade hade dock vissa svårigheter med sin kyrkas doktriner om treenigheten, och när han blev introducerad i Swedenborgs tänkande tog han djupt intryck av vad han läste.

William. H. Benade kom att bli en av de allra ivrigaste förespråkarna för skola och utbildning inom *New Church* eller *General Church of the New Jerusalem*, i Sverige kallad *Swedenborgskyrkan* eller *Nya Kyrkan*.

12.1 Skola för barn

William H. Benade försökte introducera Swedenborgs lära i sin egen kyrka, men han utestängdes raskt. Istället mottogs han i den första församlingen av *New Church* i Philadelphia, Pennsylvania, USA. Samtidigt publicerade han en tidning för barn *Den lilla sannings-sägaren*. På ett kyrkomöte 1847 föreslog han att *New Church* skulle öppna daglig skola för barn, och han startade och ledde själv en skola i sin egen församling mellan åren 1847-49. Under 1850-talet lämnade han sin tidigare församling och startade en ny *The Philadelphia Society* som hade utbildning av barn som sin speciella uppgift. Benade tyckte att varje församling borde manifesteras på något nyttigt sätt. Att den nya församlingen kom att heta *The Philadelphia Society* berodde inte i första hand på att det var där den var belägen, utan därför att ordet betyder broderlig kärlek.

I september 1856 kunde Benade lägga grundstenen till den skolbyggnad hans församling byggde strax norr om Philadelphia City Hall, där han kort därefter kunde hålla öppningsanförandet:

This school, he said, would be founded on the great truth of the Divine Human of the Lord, and it would prepare children for life and further education in heaven...”And looking... down the vista of the coming years” he saw many other similar schools, and a “great house, a wonderful house of science and knowledge” – the New Church University of the future (Benade, 1976, s. 8).

En skola där vetenskap och kunskap var viktiga byggstenar lagda på en andlig grund, sågs alltså som framtidens skola.

När skolan startade var Benade den ende läraren under det första skolåret. Han drev den som en experimentell skola under några år fram till att den tvingades stänga 1861 under amerikanska inbördeskriget.

12.2 Akademin

Under de kommande åren trängde William H. Benade djupare in i Swedenborgs texter, han var aktiv vid olika kyrkomöten samt planerade för öppnandet av *The Academy of the New Church*. (ibid, 1976 s. ix)

Benade började bli en äldre man med vacklande hälsa, men det hindrade inte att han 1876 tillsammans med elva andra distingerade män ur the New Church höll ett ceremoniellt grundande av *The Academy of the New Jerusalem*. Efter något år modifierades namnet åter till *The Academy of the New Church*. Utbildningen vid den nya akademien som var en högre utbildning, skulle syfta till att förbereda unga män för prästyrket, för insamlande och bevarande av manuskript och originalutgåvor av Swedenborgs verk, samt skrivande och publicerande av nya verk som skulle stärka församlingarna, och deras kärlek till Herren och sina medmänniskor. Man utvecklade också ett college samt skolor för yngre pojkar och flickor.

12.3 Till Egypten

William H. Benade reste i slutet av 1870-talet på en två år lång resa till Europa, det Heliga Landet och Egypten, tillsammans med industrialisten John Pitcairn, en av medgrundarna till Akademien. Anledningen till resan var bl. a att man ville samla information om den antika religionen i Egypten, samtidigt som man också ville sprida idéerna om The New Church i Europa. Det var ingen tillfällighet att resans främsta mål var Egypten då det var ett land som spelade en viktig roll för Swedenborg. Han hade nämligen fått veta av änglarna i en av de

himmelska hierarkierna, att det forntida Ordet som gått förlorat skulle funnits hos de gamle och vise i Egypten, dessa hade en bildlig Gudsdyrkan, och fick sin vishet genom en motsvarigheternas vetenskap som gjorde att de stod i kontakt med himlarna och kunde tala med andar (Swedenborg, 1998, Andlig Dag-bok s. 97-98).

Ett bidrag från resan till Europa och Egypten var den stora samling artefakter från antiken som John Pitcairn inköpte. Totalt över 1000 föremål, bronsstatyetter av egyptiska gudar och gudinnor, en stor samling magiska amuletter samt klassisk keramik från Cypern och Grekland. Dessa skulle utgöra grunden för ett undervisningsmuseum för Akademin. En utbildning som skulle ha vetenskap och kunskap som några av grunstenarna skulle ha god nytta av ett eget museum med artefakter från människans tidiga historia.

Vid återkomsten från sin långa resa övertog Benade själv undervisningen i teologi, samt senare också den för yngre pojkar och flickor. Som lärare sägs han ha varit kraftfull, och generös med såväl beröm som kritik. Benade startade också tidskriften *Words of the New Church*, med artiklar om filosofi, vetenskap och historia i belysning av Swedenborgs texter. Benade började fundera på att ge ut sina funderingar kring pedagogik i bokform, men först höll han under åren 1883-85 regelbundna sammankomster med både studenter och föräldrar, där man diskuterade ämnet. *Conversation on Education* som utkom med första upplagan 1888-89 är W.H. Benades enda publicerade bok, eftersom *The Academy of the New Church* var hans stora livsverk. *Conversation on Education* blev för *The New Church Education* motsvarigheten till *Allmän människokunskap* för waldorfskolan. Benades övriga nedtecknade tal, och annat skriftligt material har tyvärr förstörts i en brand, men många av hans brev är bevarade i arkivet i *The Academy of the New Church* i Bryn Athyn, USA. År 1905 övergick William Henry Benade till Swedenborgs andliga värld efter ett långt och strävsamt jordeliv.

13. New Church Education

New Church Education är det sammanhållande namnet för hela den skolrörelse som inspirerats och vuxit fram ur Emanuel Swedenborgs religiösa lära, precis som Rudolf Steiners *Waldorfskola* eller i vissa länder benämnd *Rudolf Steiner skola*. *New Church Education* är en betydligt mindre omfattande skolrörelse än waldorfskolan. Skolor kopplade till *The New Church* finns i dag framför allt i USA, Canada, på den afrikanska kontinenten i Ghana, Kenya, Elfenbenskusten och Sydafrika samt i Korea, i Europa finns inga skolor alls. Waldorfskolan däremot finns i alla världsdelar och fördelade på många olika länder, en siffra som de senaste åren nämnts i olika sammanhang är att det totalt ska finnas mer än 1000 waldorfskolor runtom i världen.

13.1 Skolans historia

De första *New Church Schools* startades i England vilket berodde på att själva kyrkan instiftades där den 7 maj 1787 av Swedenborgs efterföljare, Swedenborg levde i huvudsak i England under slutet av sitt liv och dog och begravdes i London 1772. För de aktiva inom kyrkan blev det viktigt att deras barn fick en skolgång som tog hänsyn till budskapen i Swedenborgs lära. En del av de tidiga skolorna var enbart söndagsskolor medan andra gav utbildning i alla grundläggande ämnen inklusive religion. Under slutet av 1700-talet och 1800-talet fanns ett 30-tal skolor i England, men de flesta stängde i takt med att den allmänna skolan blev bättre och mer tillgänglig, och man började åter fokusera mer på söndagsskola, fram till att kyrkan etablerade sig i USA och en skolrörelse växte fram där genom William H. Benade år 1876. *New Church* kom till USA via missionärer, en av de tidiga Swedenborganhängarna var trädgårdsmästaren John Chapman också kallad Johnny Appleseed (1774-1845) sedan han introducerat äppelträdet i sitt nya hemland.

De allra flesta av dessa skolor och utbildningar finns idag i USA och Sydafrika, och i övriga nämnda länder finns oftast bara någon enstaka skola/utbildning. Skolorna består av förskola, *New Church Elementary School* (åldern 5-14 år), *New Church Secondary School* (åldern 15 - 18 år) samt *New Church Higher Education*. En högskoleutbildning erbjuder fyra olika utbildningar/program dels en prästutbildning för den internationella Swedenborgskyrkan, samt ett Masterprogram med inriktning mot konst och religion. Utöver dessa finns också två

mer allmänna program som erbjuder ämnen som samhällsvetenskap, naturvetenskap, konst och idrott i belysning av Swedenborgs lära.

13.2 Skolans undervisning

Skolans undervisning bygger på de skrifter om Guds Ord så som de uppfattades och skrevs ned av Emanuel Swedenborg, och som av kyrkans medlemmar getts samma betydelse som det Gamla och Nya Testamentet. Kyrkan arbetade tidigt på att titta på vad som skilde Swedenborgs religiösa lära från andra kyrkors läror för att kunna inkorporera detta i den egna kyrkan och de aktiviteter som uppstod runt om. För William H. Benade blev det viktigt att utveckla en teori och praktik kring undervisningen för församlingens barn, och man utgick då från en idé om hur barnet själsligt utvecklas från födelsen till vuxenlivet, i enlighet med det Swedenborg skrivit om själens utveckling. Den utvecklingsprocessen blev basen för utbildningsfilosofin som skulle ge barnen en utbildning med de erfarenheter och kunskaper som är nödvändiga som en grund för en livslång process av spirituellt utveckling och lärande.

Huvudsyftet för The New Church Schools pedagogik är att hjälpa barnen och ungdomarna att lära, älska och leva det som förmedlas i Swedenborgs himmelska texter, genom en pedagogik som bygger på Swedenborgs uppfattning av själslivet och dess utveckling i barnet.

Undervisningen är individuell så till vida att man har organiserat undervisningen kring tio olika mål av spirituellt utveckling för var och en att arbeta på att uppnå.

Utöver de andliga/spirituella målen finns också en utvecklingsplan/kursplan från barnets tidigaste ålder upp till tjuugoett år som innehåller alla de traditionella kunskapsområdena som språk, konstnärliga ämnen, idrott, samhällsvetenskapliga ämnen och naturvetenskapliga ämnen.

13.3 Skolans spirituella mål

Enligt New Church School och Swedenborgs texter är alla barn födda med oskuld, men kan arva tendenser till det onda från föräldrar och tidigare generationer, men med en god uppfostran och utbildning kan denna tendens vändas till det positiva, och ett barn som annars skulle blivit destruktivt och ha negativa attityder som vuxen, kan istället bli en lycklig och ansvarsfull vuxen (Swedenborg, 1986, *Om Himmel och Helvete*. Kap. XXXI Vers 276-279 s. 212-215).

Den goda uppfostran och utbildningen är bland annat inriktad på det klara och fria tänkandet, på att se på världen också ur en spirituellt dimension, att lära sig skillnaden på rätt och fel, samt att praktisera goda spirituella vanor.

Bakom själva ämnesundervisningen finns de spirituella målen, vilka kort kan sammanfattas på följande sätt:

1. **Jesus Kristus** – Lärarna assisterar eleverna i en förståelse för vad Kristus betyder i deras egna liv.
2. **Herrens Ord** – Att lära eleverna känsla för och kunskap om Herrens ord. Liksom möjlighet att läsa dem med förståelse och glädje.
3. **Himmel och Helvete** – Att få eleverna att känna en glädje i kunskapen om den spirituella världen och dess olika nivåer.
4. **Äktenskap** – att få eleverna att känna längtan till det sanna och lyckliga äktenskapet, och ett långt och legitimt förhållande med en själsfrände.
5. **Välvilja/välgörenhet** – att lära eleverna att leva ett liv med moral och välvilja/välgörenhet samt också ge ungdomarna möjlighet att praktisera detta.
6. **Andakt/tillbedjan** – Att ge eleverna en känsla för och kunskap om den viktiga roll som både allmän och privat andakt kan spela i deras liv.
7. **Bön** – att ge eleverna förståelse och glädje i formerna för, och användningen av bön.
8. **Kyrkan** – att ge eleverna kunskap om kyrkan och den roll den spelar i deras liv, samt en förståelse och uppskattning för hela den universella kyrkan.
9. **Att sprida Herrens ord** – att uppmuntra och ge eleverna möjlighet att sprida Guds ord.
10. **Att förlita sig till Guds försyn** – att ge eleverna en känsla för deras plats i tillvaron och tillit till att de kommer att förses med vad de behöver.

13.4 Lärarnas tankar

Inom *New Church School* ges det ut ett nyhetsbrev ”New Church Teacher ” där lärare från de olika skolorna skriver sina tankar kring olika frågor i undervisningen (www.newchurch.org/about/education/history.html). Jill H. Rogers (Parents and Teachers: A Partnership in New Church Education) skriver om föräldrarnas stora betydelse för pedagogiken, och skriver också att på fler än tjugofem ställen i Swedenborgs texter nämns

både föräldrar och lärare tillsammans i sådana sammanhang som har med den unga människan att göra t ex:

From infancy until childhood, and sometimes until early manhood, by instruction from his parents and teachers a man is imbued with goods and truths...(Swedenborg, *Arcana Caelestia* del V, 135:2)

Swedenborg säger inget om ett nödvändigt samarbete mellan lärare och föräldrar, men Rogers menar att all modern forskning visar att barns lyckade skolresultat underlättas av ett gott samarbete mellan hem och skola, samt att båda parter kan känna en styrka i varandras engagemang. Även för de vuxna kan det gemensamma arbetet kring barnet bli en källa för att växa och lära sig. Det finns också områden som skolan och föräldrarna har lika stort ansvar för att lära ut t ex sådant som handlar om samhällligt ansvar, moral och spirituella frågor. För att samarbetet ska fungera måste lärarna hitta vägar att engagera föräldrarna i skolan, och föräldrarna måste respektera lärarnas professionalitet.

Gail Simons (*The Heavenly Class room: Creating a Spiritual Environment*) skriver om hur man skapar den spirituella omgivningen för lärande, alla barn och ungdomar befinner sig på olika nivåer i sin spirituella mognad. Precis som den fysiska kroppen innehåller det spirituella så ska också det fysiska klassrummet ha utrymme för alla nivåer i elevernas liv. Läraren som för varje år vill förbättra sin undervisning kan börja med att fundera över sig själv, kanske är det bättre att gå en kurs som har med det spirituella att göra som målning eller meditation istället för att förkovra sig med ännu en ämneskurs på universitetet? Att lära ut är konst, och läraren måste växa tillsammans med eleverna. Simons talar vidare om vikten av att börja morgonen med en bön för att fokusera på hjärtats krafter och känna Herrens närvaro i rummet. Men det är också viktigt att bönen känns aktuell för eleverna, den kan med fördel vara spontan och personlig. Utformningen av det fysiska rummet ska vara vacker men enkel och välordnad, konst på väggarna ska vara ”riktig” konst och ej affischer, med sådana motiv som tilltalar ungdomar. Vidare kan man dekorera med föremål ur naturen som levande växter, stenar snäckor mm. Ungdomarna ska involveras i både utsmyckningen och städningen av klassrummet.

Om ”Omtanke” skriver Rebekah Brock Russell (Russel, *The Caring Paradigm*), och menar att det är en viktig aspekt av livet och att barnen i New Church School får lära sig den gyllene regeln att Herrens omtanke om dem också måste vidarebefordras i att de visar samma omtanke om alla i klassrummet. Många lärare arbetar hårt med att hitta vägar för att få

eleverna att praktisera sin omtanke och kärlek. Genom att titta närmre på vilka förmågor som används i kontakten med andra människor och öva dessa, kan eleverna hjälpas att bli mer omtänksamma och kommunikativa. Förmågor som har blivit allt viktigare för att lyckas även senare i arbetslivet.

14. Jämförande kursplaner

Ett överskådligt sätt för att jämföra pedagogiken i Waldorfskolan respektive New Church School är att dela in ämnen efter ålder i ett liknande schema. Att göra scheman som är helt identiska i sin uppbyggnad visade sig svårt då det är två olika skolformer med delvis olika grundmotiv.

Det som är intressant är att man inom de båda skolformerna delar in utvecklingen på liknande sätt i 7 års perioder. I waldorfpedagogiken ska man under barnets första 7 år ge dem känslan av att *världen är god*, i åldrarna 7-14 år ska skolarbetat ge en bild av att *världen är skön*, och slutligen i den kommande sjuårsperioden fram till att vuxenlivet tar vid, ska den mognande människan möta världen sådan den är under devisen *världen är sann*. Inom New Church School ska barnen genom pedagogiken de första sju åren ges en *kroppslig-sensuell* känsla, i åldern 7-14 år en *sensuell-vetenskaplig* och under den sista sjuårsperioden en *vetenskaplig-rationell* känsla.

Det de båda pedagogikerna betonar i sin uppbyggnad av ämnen en allsidig undervisning som ska ge individen en allmänbildning på hög nivå, liksom att det konstnärliga-kulturhistoriska är en lika viktig del av tillvaron som naturvetenskapen. I New Church School är religionen, tolkningen av Swedenborgs religiösa lära grunden kring vilken hela pedagogiken byggts upp. Inom waldorfpedagogiken finns ett grundläggande andligt motiv i varje ämne, som lärare är man medveten om en andlig nödvändighet i tillvaron, och finner motiv för sin undervisningen i detta, men det är inte lika synligt som i New Church School. Rudolf Steiners bok *Allmän Människokunskap* som försöker sätta in barnets utveckling i ett andligt perspektiv är den skrift som alla utbildade waldorflärare tillägnat sig, och hämtar sin inspiration ur.

Man har religionsundervisning också i waldorfskolan, men en konfessionsfri sådan. I Sverige hade man tidigare en möjlighet att få religionsundervisning via olika kyrkor eller samfund, men av schematekniska skäl upphörde i allmänhet den möjligheten. För waldorfskolan är det viktigt att framstå som den religiöst obundna skola den vill vara, ibland förekommer en önskan från en del av de äldre eleverna att få fördjupa sig i antroposofi, men det är ett steg som i så fall enskilda personer får ta själva utanför skolans ram.

Inom båda pedagogikerna arbetar man med alla olika sinnen, och önskar att lärarna ser på sitt arbete med samma blick som en konstnär. Man utvecklar olika egenskaper genom arbetet i de olika ämnena som till exempel tänkandet genom matematiken, kreativiteten genom bildskapande och så vidare. Inom båda pedagogikerna bygger man upp en kunskap från grunden, med ämnen som återkommer och ges i en mer avancerad form till eleverna med stigande ålder.

New Church Education lägger liksom Waldorfskolan stor vikt vid samarbete mellan hem och skola, samt att lärarna ser på undervisningen som en konststart att utöva. Vidare läser man morgonbön, vilket kan jämföras med Waldorfskolans morgonspråk, och man utformar på samma sätt klassrummet estetiskt med konst på väggarna, och spännande föremål hämtade ur naturen.

Bifogade scheman är ungefärliga och tar upp de viktigaste undervisningsområdena. Schemat över waldorfpedagogiken bygger i huvudsak på Örjan och Christine Liebendörfers bok *Waldorfpedagogik* (2013, s. 35-220). I det schemat saknas i hög grad uppgifter kring religionsundervisning och eurytmi.

I schemat över New Church Schools undervisningsområden saknas på motsvarande sätt uppgifter om undervisningen i eventuella hantverk, matematik och idrott. Uppgifterna om New Church Schools undervisningsområden har hämtats ur William H. Benades bok *Conversation on Education* (1976, appendix).

En möjlig anledning till att vissa uppgifter saknas kan vara att författarna till den använda litteraturen inte känt sig bekväma med att beskriva alla ämnen lika utförligt.

Ett sammanträffande som är intressant i de båda skolrörelserna är att både *New Church Academy* och *Waldorfskolan* grundades med siffran tolv, liksom de tolv apostlarna, som en till synes viktig tanke. William H. Benade ledde i juni 1876 elva andra ansedda församlingsmedlemmar i en högtidlig ceremoni vid grundandet av *New Church Academy*. I Stuttgart samlades de första tolv ”högt begåvade och personliga” lärarna kring Rudolf Steiner i augusti 1919, till den första kursen i waldorfpedagogik.

WALDORF - undervisningsområden

	<i>Rörelse, musik & språk</i>		<i>Människa - religion</i>		<i>Matematik, natur, form & kreativitet</i>
	<i>Världen är sann</i>		<i>Världen är sann</i>		<i>Världen är sann</i>
Klass 12	Eurytmi som konstart, musikalisk improvisation, dramatik/teaterspel, litteraturöversikt	12	Nutidshistoria/statskunskap, arkitekturhistoria	12	Zoologi, org. kemi, optik, atomfysik, funktioner, fritt måleri, fritt hantverk, Enskilt årsarbete.
Klass 11	Eurytmisaga, olika musikaliska stilarter, Parsifal. Stärka och fördjupa språken.	11	Medeltiden, musikhistoria, samhällskunskap. Etiska & moraliska frågor.	11	Botanik, kemiska grundämnen, elektricitet, räknelagar, projektiv geometri, olika måleritekniker, bokbinderi, skulptur.
Klass 10	Prova olika sporter, olika musikaliska stilarter, skönlitteratur, biografier.	10	Antikens historia, ”Ordets konst”/litteratur-historia. Samhällskunskap. Jorden som helhet.	10	Syra-alkalisalt, fält- mätning, klassisk fysik, potenslagar, trigonometri, färglära, vävning, bokbinderi, keramik
Klass 9	Bollspel, körsång/folkmusik, datakunskap, upplysning&romantik.	9	Världshistorisk översikt, konsthistoria forntid-renässans.	9	Geologi, ekologi, bio-kemi, talsystems-komb. svart-vit teckn. Sömnad, snickeri, metall.
Klass 8	Balans, kompositörer, diktning, drama/teaterspel	8	Ekonomisk historia, näringar, olika kulturer.	8	Anatomi, teknik, näringskemi, hydrost. elektricitet, kvadrat-rötter, yta/volym, perspektivteckning, näverslöjd, skolkök.
	<i>Världen är skön</i>		<i>Världen är skön</i>		<i>Världen är skön</i>
Klass 7	Redskapsgymnastik, Eurytmi-dikter, intervall och folkvisa, stillära Främmande språk: texter från andra världsdelar.	7	Renässans, världen upptäcks: Afrika, Asien, Australien.	7	Människokunskap, kemi, algebra, negativa tal, formförvandling, måla, sömnad, träslöjd.
Klass 6	Eurytmiska alfabetet, Svikhopp, oktav & tonart, satsanalys.	6	Europa, romarriket	6	Mineral, optik/akustik, procent, geometri, måla, sy dockor, tälja i trä.
Klass 5	Stafett, orkester, dur & moll, skriva & läsa, satsbyggnad.	5	Norden samt Indiens, Persiens, Egyptens & Grekland mytiska värld.	5	Decimalbråk, frihandsgeometri, växter, måla vått i vått, sy tygddjur, träslöjd.
Klass 4	Rumsformer/riktningar. Bollspel, takt, stämmor, kanon, grammatik, skriva texter.	4	Hembygd, nordisk mytologi.	4	Bråkräkning, djur, ornamentik, måla vått i vått, korsstygn.
Klass 3	Idrott med övning av grovmotorik, noter, stränginstrument, muntligt berättande, skrivstil, ordklasser.	3	Ursprungliga yrken, enkelt husbygge, Gamla Testamentet	3	Mått & vikt, multiplikationstabell, flät-Mönster, måla vått i vått. Virkning.
Klass 2	Lek, rytm, flöjt, rim & ramsor, främmande språk, skriva och läsa.	2	Fabler, legender från olika religioner.	2	Siffror & räknesätt, formteckning, färgövningar, virkning.
Klass 1	Eurytmi, ton & ljud, främmande språk, från bild till bokstav.	1	Sagens inre bildvärld, de kristna helgernas budskap	1	Tal-från helhet till delar, formteckning, färgövningar, stickning
	<i>Världen är god</i>		<i>Världen är god</i>		<i>Världen är god</i>
Förskola	Fri lek, eurytmi, sång, saga		Sagor, årstidsrytmer, religiösa högtider		Utomhuslek, kontakt med naturens element, bild

NEW CHURCH SCHOOL – undervisningsområden

	<i>Ande/Liv</i>		<i>Människa, rationellitet & Frihet</i>		<i>Natur</i>
	<i>Vetenskaplig-rationell</i>		<i>Vetenskaplig-rationell</i>		<i>Vetenskaplig-rationell</i>
Ålder 14-21	Herren – den högste, Den gudomliga människan, den gudomliga kärleken och visheten. Nya Kyrkan, uppenbarelsen. Universell teologi. Himmel, helvete och den andliga världen. Den andliga världens lagar.	14-21	Man & kvinna – äktenskapet. Familjen (kyrkan) , det mänskliga samhället. Staten, det allmänna goda & sanna. Det mänskliga psyket – tanken, individuellt, nationellt. Språkets principer. Historia kring människor, nationer och religioner. Den spirituella, rationella & naturliga människan.	14-21	Solen – värme och ljus, naturligt liv, växande, existens. Naturligt liv, växande, existens. Människans, djurens och växternas fysiologi. Mineralanalys, kemi mm.
	<i>Sensuell-vetenskaplig</i>		<i>Sensuell-vetenskaplig</i>		<i>Sensuell-vetenskaplig</i>
Ålder 7-14	Ordet på hebreiska, historisk betydelse. Det antika ordet. Memorabilia. Nya kyrkans lära. Herren räddaren. Den första kristna kyrkan.	7-14	Människans existens i världen, Språk/språkhistoria. Litteratur-skrivande. Teckning, målning, skulptur, arkitektur, musik. Människans förhållande till ekonomi, handel, industri, regering och lagar.	7-14	Materiens förhållande och struktur. Naturlig substans och form. Värme & ljus. Sol, måne, universums världar. Atmosfär, klimat. Jordens yta & strukturer. Mineralers strukturer, växternas uppbyggnad. Människans och djurens anatomi.
	<i>Kroppslig-sensuell</i>		<i>Kroppslig - sensuell</i>		<i>Kroppslig - sensuell</i>
Ålder 1-7	Den Nya kyrkan. Genuina sanningar. Kärlek till herren, grannar, världen och det egna livet. Budorden. Den spirituella världen och solen. Den gudomliga människan. Herren som skapare och gottgörare.	1-7	Yrken- människans nyttighet. Människans uttryckssätt med ord, språk, skrivande, bild & musik. Vårt eget folks historia, liv och språk. Den individuella människan/olika folkslags länder och placering i världen. Människa - djur.	1-7	Människor & djur, utseende och levnadssätt. Fiskar, fåglar, insekter, reptiler, fyrfota djur. Fördelning och vanor. Träd, buskar, gräs, säd, frukt och övrig vegetation. Sol, måne, stjärnor, värme och ljus. Atmosfär, vatten, land och jord, mineraler & metaller. Jordklotet: natur och substanser.

Källa: Benade W. H. (1976) appendix.

15. Textanalys och slutsatser

För att finna det som är centralt för pedagogiken och som kommer ur två så olika personligheter som Emanuel Swedenborg och Rudolf Steiner har jag behövt använda mig av en stor mängd litteratur, bandet mellan dessa båda män finns att upptäcka i Steiners föredrag som nämner Swedenborg. Det kan tyckas långsökt att studera Steiners föredrag om Swedenborg i en uppsats om pedagogik, men jag anser att många av de för pedagogiken viktiga tankarna berörs i dessa föredrag. Jag återkommer till detta resonemang senare i kapitel 16.2.

Då Emanuel Swedenborg genom tiderna har rönt så mycket uppmärksamhet främst för sin verksamhet på det andliga området, men också för sina naturvetenskapliga insatser, och trots att han blivit en inspirationskälla för så oändligt många författare och konstnärer, så har märkligt nog hans intresse för pedagogik och insatser på det området, inte uppmärksammats nämnvärt tidigare.

15.1 Emanuel Swedenborgs pedagogiska idé

Swedenborg ser barnen som goda och oskuldsfulla varelser vars tankevärld skiljer sig mycket från de vuxnas. Barnen förstår sig inte, deras oskuldsfullhet märks såväl i deras ansikten som i tal och gester. Genom denna oskuldsfullhet påverkar de också vuxna i sin omgivning, då vuxna uppfostrar och utbildar barnen ska de utgå från barnens oskuldsfullhet och godhet.

De små barnen är ännu inte bundna till "jaget", de har inget medvetet mål med sina liv, inget ont syfte och ingen egoism så som en del vuxna. Barnen är helt beroende av sina föräldrar och upplever också att allt kommer från föräldrarna. Då det gäller materiella ting är barn nöjda och glädjer sig över de få och enkla föremål, så som man kan tänka sig att barn hade det i 1700-talets föremålsfria samhälle, om de fick något över huvudtaget.

Om man ser på dagens moderna samhälle utifrån Swedenborgs tankevärld, så är det lätt att se ett problem här. Dagens barn får i allmänhet inte längre möjligheten att glädja sig över det lilla och anspråkslösa, då de från första stund ofta är översköjlda med både saker och upplevelser som de kanske inte alltid ens är mogna för. Swedenborg säger att det inte är barnen som traktar efter många ting och det som hör världen till (Swedenborg, E., 1986, *ibid*, Kap. XXXI, Vers 278, s. 214). I dagens samhälle så är det vi vuxna som förser dem med

detta. De flesta barn i världens rika länder är idag ”mätta”, de får därför svårt att hitta glädjen i det lilla, eller tacksamhet över den fantastiska möjligheten att få vistas i en skola där de får inhämta intressanta kunskaper varje dag. Däremot saknas ibland den föräldra- eller vuxenkontakt som är så central för Swedenborg, då föräldrar numera är frånvarande stora delar av barnens vakna liv.

Barnen lever enligt Swedenborg i nuet, de bekymrar sig inte om framtiden utan litar helt på föräldrarna, och de barnskötare och lärare som de ser som sina förebilder. Barnen tar emot all kunskap och annat som livet bereder dem med liv och lust, därför lär de sig saker omedvetet. De lär sig att tala, uppföra sig, och får en grund för att minnas och tänka. Denna utveckling tillhör den fysiska kroppen, sedan skapas hos barnet så småningom ett sinne som består av förstånd och vilja, och efter det en tanke-och känslöverksamhet, där tanke och känsla kommer ur viljan. Ur tanke, känsla och vilja kan sedan med tiden en vishet utvecklas.

I barnet finns något himmelskt som strömmar igenom dess innersta väsen, det syns enligt Swedenborg i barnens ansikten och gester och påverkar föräldrarna och andra vuxna som älskar den himmelska oskuld de ser i barnet.

15.1.1 Barnets kunskapande

Barnen längtar efter kunskap om det sanna och goda, en kunskap som kommer från Herren. Alla barn är lika oavsett i vilket land de fötts, inom eller utom kyrkan, av fromma eller ogudaktiga föräldrar. Swedenborg hade en radikal syn på att undervisning var till för alla barn, vilket inte var en självklarhet i 1700-talets samhälle, detta för att de skulle få känslor av tillgivenhet för det goda och genom detta också kunskap om sanningen.

Barnets oskuld är en yttre omedveten oskuld, den vuxna människan måste tillkämpa sig oskulden och får därför som gammal en inre tillkämpad oskuld, när människan blir gammal och kroppskrafterna avtar blir hon åter som ett litet barn, men ett vist barn. Efter döden föds hon på nytt som en andlig människa. Swedenborg gjorde den iakttagelsen av gamla människor som brukar sägas *gå i barndom*, att de gamla på många sätt åter blir hjälplösa som små barn, men ändå annorlunda. I blicken och den gamla människans fysiologi finns en stor livserfarenhet bevarad. Swedenborg kunde inte som Steiner tänka sig en reinkarnation. I Swedenborgs värld föds människan efter döden till en andlig värld där hon lever för evigt.

De små barnen ska enligt Swedenborg undervisas genom goda och estetiska förebilder som passar deras nivå, då inpräglas en förståndighet som hämtar sin själ från det goda.

Undervisning kan också ges genom lek som är anpassad till små barns sinneslag, vilken leder fram till insikt om det sanna och till känslor av hängivenhet för det goda. Barnen har inga inre blockeringar så som vuxna kan ha. De har inga falska principer som hindrar dem att förstå det sanna och kunna ta emot det goda. I barnens förställning har allt liv, vilket präglar deras lek. De ser inte ting som livlösa på det sätt som vuxna gör.

Emanuel Swedenborgs sätt att se på de små barnens lek och uppfostran, med goda och estetiska förebilder, nivåanpassad undervisning och lek påminner på många sätt om viktiga moment också i waldorfskolan. Swedenborg tycks ha haft en särskild blick för barnen och lekens betydelse, i en tid då dessa ofta betraktades som små kopior av vuxna människor. Först ett bra tag efter Swedenborgs levnad, närmare bestämt år 1795 formulerade Friedrich Schiller sitt välkända citat om lekens betydelse I den bok som på svenska heter *Schillers estetiska brev* nämligen:

Människan leker bara när hon i ordets fulla bemärkelse är människa, och hon är bara helt och hållet människa när hon leker (Schiller, 1995, s. 84).

Schiller uppfattade att människan inom sig hade två olika motsatta drifter, men om hon tillät sig att leka kunde lekdriften upphäva tvånget i de andra drifterna. Om barnet kunde tillåtas tillämpa och utveckla lekens principer även i det fortsatta livet, skulle en sådan frihet kunna hjälpa till att bära den vuxna människan genom livet, lika väl som att få betydelse för utvecklandet av den estetiska konsten (Schiller *ibid*). Schillers tankegång kring leken är ett bärande element i waldorfpedagogiken där man arbetar med det konstnärliga för att göra kunskapsprocessen levande och lättare att omfatta när form och innehåll, ande och natur blir ett.

15.1.2 Kunskapens andar

I Swedenborgs andliga värld som inte fungerar så olikt den fysiska världen, är oskuldfulla andar närvarande med spädbarnet, i barndomen är andar närvarande som har en strävan efter kunskap, i ungdomen och vuxen ålder strävar andarna efter det goda och sanna och har med intelligens att göra, och slutligen ålderdomens andar står för vishet och den inre oskulden.

Kunskaperna om det goda och sanna genom intelligens och vishet är det som gör människan till människa enligt Emanuel Swedenborg. För de barn och ungdomar som växer upp i den

fysiska världen kan allt bli lika fullkomligt som för de barn som växer upp i himlen om uppfostran och utbildning förmår att undanröja egoism och kärlek till det materiella till förmån för andlig kärlek.

Drivkraften i Swedenborgs pedagogiska idé är att göra gott och att leva upp till förebilden, att få uppskattning och erkännande. Utan att ha något att tro på, eller arbeta för kan man inte uppbåda viljan.

15.2 Rudolf Steiners pedagogiska idé

Den första waldorfskolan grundades i ett mycket oroligt Tyskland. Bara några månader tidigare, den 28 juni 1919 hade fredfördraget efter 1:a världskriget skrivits under i spegelsalen i Versailles utanför Paris. Tyskland var den besegrade makten som skulle betala ett gigantiskt krigsskadestånd till de allierade länderna, fick avträda sina kolonier och kraftigt inskränka sin armé och flotta. Missnöjet med freden var stort i hela landet. Tyskland stod under ett provisoriskt styre med en vald nationalförsamling som sammanträdde i Weimar, och utarbetade en ny demokratisk författning. I juli 1919 var arbetet slutfört och Weimarrepubliken föddes. (Willmott, 2003, s. 297-299). För de tyska medborgarna var förhållandena fruktansvärda, inflationen var skyhögt, och ledde till ett sammanbrott för valutan. Nivån på lönerna sjönk, pensioner och kapitalförsäkringar blev nästan värdelösa. Många människor försökte klara sig genom att sälja sina tillhörigheter, samt byta till sig mat och andra förnödenheter (Ibid, s. 300). Därtill hade många människor blivit dödade eller skadade i kriget.

15.2.1 Framtidens pedagogik

Rudolf Steiner såg waldorfpedagogiken som framtidens räddare av världen, där mänsklighetens fortsatta utveckling krävde en ny pedagogik. Han talade också om uppfostringsfrågan, en fråga som blev viktig med reformpedagogiken redan i början av 1900-talet. Steiner såg uppfostring och utbildning som viktiga för hela det sociala klimatet i samhället, något som måste varit särskilt brännande just 1919, med det kaos som rådde och den aggression som byggdes upp i det tyska samhället alldeles efter kriget.

Lärarna och barnen sågs som några av de viktigaste individerna för det framtida samhället. Lärarna skulle skapa en särskild social gemenskap med barnen, som med rätt pedagogik skulle komma att bli fulländade människor, med det rätta sinnet för social gemenskap.

Steiner jämförde barnets uppfostran och utbildning med en religiös handling, ett slags altartjänst, där läraren skulle försöka att locka fram och uppenbara det som fanns nedlagt av gudomligt och andligt i den blivande människan. Det vill säga det som barnet för med sig från före födelsen in i jordelivet. Steiner var fascinerad av den samtida vetenskapen, de vetenskapliga tankesätt och metoder som uppvisade en naturkänedom, men såg att uppfostran och utbildning också behövde något annat som hörde till det sinnliga, estetiska och andliga området. Steiner skrev därför som en grund för lärarna vid den nya skolan, en vägledning om människans fysiska utveckling ur ett andligt perspektiv, en "Människokunskap" som skulle hjälpa lärarna att göra undervisningen till något konstnärligt-sinnligt, ett försök att åter komma i kontakt med det andliga som en gång genomsytrade människan och hela hennes liv.

Sommaren 1923 tillbringade Rudolf Steiner i England, med att hålla föredrag i bland annat Ilkley och Penmaenmawr, platser som var fyllda av forntidens lämningar efter druidkulten. Under den sommaren med den i högsta grad andliga atmosfär som Steiner upplevde, höll han sina föredrag speciellt inriktade mot att utveckla waldorfpedagogikens grunddrag ur de gamla andliga kulturerna (Lindenberg, 1997, s. 826). Genom ett vetenskapligt förhållningssätt – en andevetenskap - menade han att vi genom tanken och konsten åter kan komma i kontakt med det gudomliga som gör människan till människa. Människan måste tänka sig att anden finns i allt levande i naturen, och lära känna den anden. Steiner ansåg att ett andligt förhållningssätt inte nödvändigtvis behövde motverka tekniska framsteg i samhället. Barnen som kom ur en förfödslig andlig tillvaro och ännu inte hade stelnat i en färdig fysisk-materialistisk form sågs av Steiner som mer öppna för, och formbara inför en mer andlig tillvaro.

15.2.2 Barnets roll

Till barnen påtalade Steiner att målet med skolan var att bli dugliga vuxna, att arbeta och att utföra det som medmänniskorna, situationen, och världen begärde. Steiner menade att barnen hade tagits till waldorfskolan av sina föräldrar som älskade dem över allt annat och ville deras bästa, med en önskan att de också skulle bli dugliga vuxna. Skolan genomförde föräldrarnas önskan med lärarna som verktyg. Genom att anstränga sig och vara duktiga i skolan gav barnen sina föräldrar en vacker gåva. Så småningom då barnen blev vuxna och skulle komma ut i ett arbetsliv med andra förutsättningar, vilket skulle komma att fordra mycket av dem, då skulle skolans och lärarnas kärlek vara något att tänka tillbaka på, en kraftkälla att ösa ur. En

kärleksfull barndom och en gedigen skolgång skulle ge kraft åt hela det kommande livet. Barnet skulle också uppträda på ett sätt så att det blev älskat och fick självförtroende, en sak som låg också hos varje liten individ att själv ansvara för. Barnets uppträdande, uppfostran och utbildning skulle bli ett evigt kretslopp mot det goda målet.

Också för Swedenborg var det ett viktigt mål att bli en duglig och arbetssam människa som kunde bidra till samhällets bästa.

Rudolf Steiner tycks ha känt sig som en främmande fågel i sin egen familj, och han hade ett hårt liv under ungdomsåren, svårigheterna tycks dock ha sporrat honom snarare än att slå ned honom. Den stora nyfikenheten på många olika ämnesområden fanns redan från början, och de områden som inte omfattades av realskoleundervisningen inhämtade Steiner själv på annat sätt.

15.2.3 Förebilden och geometrins betydelse

Man kan kanske tycka att barn- och ungdomen inte är av så avgörande betydelse då man önskar beskriva en väg som leder fram emot intresset för pedagogik. Men just mötet med egna lärare, med människor i omgivningen som utan att själva veta om det också blir förebilder, kan vara helt avgörande för den livsväg man sedan kommer att slå in på. Sådana möten i barn- och ungdomen då intryck påverkar så starkt kan ge den inspiration som sedan gror och omformas till ett eget begynnande pedagogiskt intresse. Ett sådant livsavgörande möte med en geometrilärare beskrev Steiner i ett av föredragen om Swedenborg (Steiner, 1986, GA 240 s. 269-287). För Steiner blev mötet med geometriläraren och geometrin dessutom något av en port till den översinnliga världen. I geometriläraren såg han två totalt olika sidor, en yttre torr och tråkig människa som inte gjorde intryck på någon, men också en person som hade en inre spirituellt sida som med geometrin kunde göra eleverna konstnärligt berörda. Iakttagelserna ledde till att Steiner upplevde att världen var tudelad, där fanns ting att se på med ögonen, men också ting och händelser som inte gick att se. Geometrin blev grunden till den åskådning Steiner senare utvecklade. Han tänkte sig att det han kunde observera med ögonen befann sig i ett rum utanför hans fysiska kropp, men samtidigt upplevde han ett motsvarande inre själrum som en plats för andliga väsen och händelser (Nobel, 1991. S. 58-59). I geometrins gåtfulla värld fann Steiner ledtrådare till hur han kunde sammanfoga dessa båda till synes avlägsna världar.

Då man ser tillbaka på en persons liv förefaller det som om fröet till det som händer senare i livet ofta planterats i ungdomen. Sedan ligger fröet ofta kvar och groer och kommer till en fördjupning långt senare. Den äldre människan ger sig sällan in i helt nya och okända områden. Därför har det varit viktigt att belysa några händelser i Rudolf Steiners tidiga liv.

15.2.4 Skolans organisation

Organisationen runt både Steiners egen roll och waldorfskolans kan dock inte ha varit helt enkel. Steiner ansåg att det var ett problem att kulturlivet i Tyskland var beroende av stat och näringsliv och ändå gick han med på att ta emot och förvalta den stora grundplåt på 100 000 mark som Emil Molt ägare till cigarettfabriken Waldorf Astoria i samförstånd med fackföreningen avsatt av fjolårets vinst för att starta en skola för sina anställdas barn (Liebendorfer, 2013, s. 15) Steiner introducerade också en självförvaltningsstruktur i waldorfskolan i Stuttgart, samtidigt som han själv blev dess obestridde ledare, trots att han var emot ett diktatoriskt ledarskap och ett överläraresystem som var vanligt i den tidens allmänna tyska skola (Resell, 2011 s. 5). Steiner arbetade mycket med strukturen och innehållet i den nya skolan för att hålla balansgången och få in kulturlivet, för att skapa ett levande innehåll i undervisningen, för utvecklande människomöten och en demokratisk skolorganisation.

16. Diskussion

Emanuel Swedenborg och Rudolf Steiner har båda insisterat på något djupt väsentligt och mänskligt i sin syn på barn och kunskap. De förstod båda vikten av att värna om en andlig dimension i pedagogiken, och att denna andliga dimension som har varit så viktig för människor i alla kulturer, och under hela människans tidigare utveckling, inte fick gå förlorad i den nya tidens rationella vetenskap. Det har i alla tider funnits ett mänskligt behov att känna tillit till något som är större än människan själv (P.J Palmer s. 42) , idag kan vi se resultatet av en värld där ungdomar ibland saknar tillit inför framtiden, och där många har svårt att känna solidaritet med sina medmänniskor. Vi lever i en värld där vi fördärvar naturen för att vi inte längre ser den som andens boning, där vi inte tror på själen som ett komplement till den fysiska kroppen och där vi därför har svårt att förstå och känna vördnad för livet som ett stort och underbart mysterium. Både Swedenborg och Steiner levde med parallella världar, med den andliga världen lika verklig som den fysiska, och med en ömsesidig respekt för, och mellan dessa världar.

Att undersöka förhållandet mellan två så stora individualiteter som Emanuel Swedenborg och Rudolf Steiner, sätta sig i deras jordeliv så väl som deras andliga värld, och samtidigt sätta allt det i relation till pedagogik är ett livsvarigt undersökningsprojekt som bara kan sägas ha tagit sin början med den här uppsatsen. Både Swedenborg och Steiner var verksamma på så många plan och inom så många områden som väver in i varandra, och här har jag försökt att särskilja och plocka ut pedagogiken för ett närmare beskådande och en jämförande studie mellan två likartade men ändå så olika skolrörelser.

Bara att forska kring Rudolf Steiner och waldorfpedagogiken innebär många svårigheter, i synnerhet då det gäller avgränsningen, då Steiner på många sätt var både en gränsöverskridare mellan olika områden, samt också arbetade med att sätta in företeelser i ett helhetsperspektiv. (Nobel, 1991, s. 35)

Samma sak gäller mångsysslaren Emanuel Swedenborg, men vilken inte tidigare kopplats till pedagogik, utan där det istället gällt att vaska fram de pedagogiska fragment som funnits att upptäcka i hans egna skrifter såväl som i den omfattande litteratur som skrivits om honom själv och hans religiösa lära.

16.1 Barnet

Då barnet föds är andningen ännu inte helt utvecklad, därför måste uppfostran och utbildning också bli en del av den process som ska bidra till utvecklingen (Steiner, 1981, GA 293, s. 23). Om jag tolkar Rudolf Steiner rätt så är barnet också outvecklat då det gäller förbindelsen mellan sin fysiska kropp och sin själsliga dimension, liksom outvecklad i växlandet mellan sömn och vakenhet. Emanuel Swedenborg var enligt egen utsago intresserad av sin egen andning redan som litet barn, och märkte hur han kunde påverka sin egen själsstämning och tankevärld genom att manipulera sin egen andning. Utifrån Steiners sätt att se på andningen bör Swedenborg således tidigare än andra barn ha utvecklat sin andningsförmåga.

I de olika biografier som skrivits om Swedenborg framhålls att han som litet barn helst umgick med vuxna och lärda personer, vilket måste berott på att han var ett ovanligt brådmoget barn som tyckte sig finna mer utbyte av samtal med dessa än i lekar med andra jämnåriga barn. Däremot umgicks han gärna med barn som en äldre man, och roades då av att betrakta barns ansiktsuttryck och lekar, det var också vid den tiden som Swedenborg skrev om barn i sina andliga skrifter. Rent praktiskt så är det möjligt att Swedenborg, åtminstone tidvis, hade vissa svårigheter med ett socialt umgänge med andra vuxna på grund av sitt intensiva skrivande, och att han lär ha gått till sängs redan vid 19-tiden om kvällarna. Dessutom är det väl känt att han led av mindervärdeskomplex för sitt stammande (Lamm, 1987, s. 177).

16.2 Föredragen

För Rudolf Steiner själv kanske det egna livet föreföll mindre intressant än de idéer han önskade föra fram, men för oss som tar del av dessa idéer kan också personen som format dessa förefalla intresseväckande. Det verkar ofta som om de idéer som blir avgörande i en persons liv kommer till den personen relativt tidigt, men att den senare delen av livet används för att fördjupa och förfina de tidiga idéerna. Som Waldorfpedagoger strävar vi hela tiden efter att behandla barnen med försiktig och genomtänkt respekt därför att vi har en övertygelse om att det vi ger de små barnen kommer att påverka dem under resten av deras liv.

Steiner har ett holistiskt sätt att omfatta den rymd som omger människan, vilken alltid är i centrum. Vi befinner oss i en oändlig kosmisk evolution där vi och jorden just nu är mitt i

denna utveckling. Med *mångåva* menar Steiner att Swedenborg genom sin inkarnation och återkomst till jorden fått med sig egenskaper eller kunskaper från det tidigare stadium då månen var i centrum. Steiner såg honom som en gammal vis själ med en tankeförmåga av ännu äldre datum.

För forntidsmänniskan fanns en självklart samband mellan oförklarliga fenomen på jorden och stjärnornas och planeternas positioner. Från en passiv tillbedjan av gudaförklarade himlakroppar började människorna allt mer att systematisera sina iakttagelser för att försöka fastställa hur planeternas rörelser påverkade händelser på jorden. Sommaren 1923 i Penmaenmawr tycks Steiner ha upplevt närheten till forntidsmänniskan, och hennes process med övergången från passiv tillbedjan till aktiv iakttagelse av naturfenomen, han sammanförde där dessa tankegångar i sin egen pedagogik.

Vad är då viktigt och har relevans för den här uppsatsen i Steiners fördrag om Swedenborg?

Steiner berättar om hur Swedenborg arbetade för att utveckla sitt medvetande, och om hans problem med att finna den ”rena tanken”. Det var samma frågor som även Steiner var besatt av, och bearbetade i sin bok *Frihetens Filosofi*. Men enligt Steiner kunde Swedenborg varken uppnå den rena tanken eller beskriva vad den var. Steiner menade att Swedenborg tog med sin emotion i tänkandet, och därför inte kunde komma till klarhet, samt att Swedenborg levde i en tid då begreppen för att beskriva den rena tanken fortfarande saknades.

Föredragen handlar vidare om inspiration, intuition och imagination, och om hur Swedenborg använde sig av imaginativ kunskap. Steiner beskriver förhållandet mellan kropp och själ och Swedenborgs sökande efter den mänskliga själen, samt skriver om hur Swedenborg verkat inspirerande för så många andra människor. Han återkommer också flera gånger till hur Swedenborg påverkat Goethe i ett andligt betraktelsesätt av naturen. Allt detta är av stor vikt för waldorfpedagogiken där läraren ska arbeta som en forskare och konstnär för att hjälpa barnen att behålla och vidareutveckla ett andligt förhållningssätt till tillvaron.

16.2.1 Filosoferna

I ett av föredragen återger Steiner en berättelse om ett möte mellan några av världens stora filosofer Aristoteles, Cartesius och Leibniz, vilka i en vision omringade Swedenborg och uttryckte sina ståndpunkter kring förhållandet mellan kropp och själ. Swedenborg delar in människorna i livet efter detta från att vara döda till att bli andliga och slutligen himmelska.

Den döda människan erkänner bara det som hör till kroppen och världen, den andliga människan erkänner det som är andligt och himmelskt gott och sant, och slutligen den himmelska människan erkänner det himmelska sanna och goda som kommer ut kärleken och som är grunden för hennes sätt att handla. Den döda människan är en slav som ger upp om hon kommer till en strid, medan den andliga människan alltid vinner striden, en himmelsk människa undviker strid, hon har makt att förakta ondska och falskhet och är en fri människa. De tre grupperna som anfördes av Aristoteles, Cartesius och Leibniz förefaller att gå den utveckling som leder från den döda människan till den himmelska människans frihet. Som andliga människor började de en kamp för den egna ståndpunkten, men genom att erkänna de övriga kunde de enas om det gemensamt goda och alla bli *segervinnare*, ett uttryck som används av Swedenborg. (Swedenborg, 1995, *Arcana Caelestia* del 1 s. 55-56).

16.2.2 Amos Comenius

I Karmaföredragen under Ilkleykursen sommaren 1923 tar Steiner upp Amos Comenius som en betydelsefull person för pedagogiken, i samma föredrag där också Swedenborg förekommer. Han nämner där Comenius som en övergång mellan betydelsen av ”ordet” och det sinnliga skådandet. Genom sina böcker ger Comenius barnen en konstnärlig möjlighet till skådande som om möjligt skulle kunna befria människan från det som gjort hela den mänskliga civilisationen beroende av känslan att det andliga hänger ihop enbart med ”ordet”. För människan i allmänhet kan inte längre förstå den verkliga betydelsen ”i urbegynnelsen var ordet”, det är ett begrepp som helt enkelt bara blivit till tradition och talesätt. Steiner förmedlar här hur pedagogiken kan användas för att förändra människans hela situation (Steiner, 1986, GA 307 Fünfter Vortrag s. 101-138). Precis det han själv har som tanke med waldorfpedagogiken.

Steiner tänker sannolikt främst på Amos Comenius berömda lärobok *Orbis Sensualis Pictus*, när han säger att Comenius gav barnen en konstnärlig möjlighet till skådande, en barnbok som första gången gavs ut i Nürnberg 1658, och som i text och bild omfattar mycket av det som ansågs viktigt att veta om himmel, jord, människa, djur och natur. Avsnittet om himlen hade dessutom en rörlig bild som visar hur himlen omger jordklotet och hur solen ständigt lyser, men befinner sig bortom det som är uppenbart för de mänskliga sinnen då den inte är synlig.

Emanuel Swedenborg hade med stor sannolikhet växt upp med *Orbis Sensualium Pictus*, även Steiner kan ha mött boken som barn eftersom den i vissa fall användes ända till slutet av 1800-talet. Steiner nämner också i sin självbiografi sin fascination för barnböcker med rörliga bilder, han påstår att han kunde sitta i timmar tillsammans med sin syster och animera småberättelser med hjälp av bilderna, och att detta blev första grunden till hans läsinlärning. Eftersom systemen var inblandad bör detta ha skett i hemmet, vilket i så fall motsäger Christoph Lindbergs påstående att hemmet helt saknade böcker.

16.2.3 Ignatius av Loyola

Då det gäller Ignatius av Loyolas förhållande till Emanuel Swedenborg finns en del uppenbara paralleller i synnerhet då det gällde familjen och barndomen, liksom den senare Kristusvisionen. Loyola kom ur en mäktig spansk riddarsläkt med nära band till den kastilianska kungen, familjen var troende och kyrksam och var den som tillsatte kyrkoherden inom det landområde de ägde. Sedan skiljde sig ungdomsåren för Loyola och Swedenborg då Loyola som levde under senmedeltiden utbildades i riddarkonsterna, arbetade som page vid hovet och så småningom deltog i ett krig där han skadade benet illa. Under sin långa konvalescens, började han intressera sig för det andliga och påbörjade också det han senare skulle nedteckna som sina *Spirituella Övningar*. Då han hamnat i sjukbädden hade han som riddare varit upptagen av sin egen fåfänga, nu steg det istället upp en gudsmän som lät sig ledas av en gudomlig pedagogik, med intresse för kunskap och omvärld. Han gjorde en pilgrimsvandring till Jerusalem, och tillbaka i Europa påbörjade han studier i latin, filosofi och teologi.

Här skiljer sig Loyola från Swedenborg: Swedenborg gjorde sin gedigna vetenskapliga och filosofiska utbildning i unga år, medan Loyola började studera som vuxen, och var tvungen att studera latin tillsammans med barn trots att han själv var över trettio år gammal, detta på grund av bristande skolgång i barndomen. Ignatius ägnade sig efter studierna åt själavård, och såg som sitt ansvar att göra rättvisa åt Guds personliga uppdrag i skapelsen, han motarbetade den vidskepliga rädslan för medeltidens straffande Gud. Samma synsätt på Gud som den store gode Fadern, vilket även Swedenborg hade. Liksom Swedenborg upplevde även Loyola en Kristusvision, år 1537 utanför Rom, vilken räknas som urmyten för Jesuitordens grundande. I Visionen ber Gud att Kristus ska ta upp Loyola som sin medhjälpare (Kiechle, 2007, s.51-52).

Liksom Swedenborg skrev Loyola en Andlig Dagbok, och liksom Swedenborg hade han enkla regler och en pragmatisk syn på religionens utövande som t ex att vara förbunden med

Gud i bön och alla sina handlingar, att ha förstånd och omdöme i inre och andliga ting, att vara en förebild för sin nästa, att vara omsorgsfull och ivrig med att genomföra åtaganden, hålla sig frisk och se prydlig ut, samt vara ärbar och pålitlig för att upprätthålla ett gott rykte (ibid, 2007, s. 60).

Trots att Ignatius av Loyola inte var en intellektuell författare på samma sätt som Swedenborg, har han ändå lämnat efter sig några skrifter som fått en enorm betydelse. Liksom Swedenborg ses han också som en andlig ledare både individuellt och i den gemenskap som ett sällskap eller en kyrka utgör.

Swedenborg omtalas av Steiner i sitt allra sista offentliga föredrag i Dornach vid Mikaelihögtiden 1924 som en av de stora företrädarna för mänsklighetsutvecklingen, där många för mänskligheten viktiga gestalter omfattas inom honom, som om han vore ett mänsklighetens makrokosmos – kanske är Swedenborg verkligen *världsspråket*, det universalspråk som Steiner menade att Swedenborg trodde att alla människor hade gemensamt och som också bar människans idévärld. Steiner beskriver hur Swedenborg i takt med sitt ökade andliga medvetande också tillägnade sig ett särskilt språk som gjorde att han kunde tala med andar och elementarväsen (Steiner, 1989, GA 253, s. 55). Steiner hade också en egen teori om världsspråket. Han menade att den andligt utvecklade människan kunde ta sig ur sin fysiska kropp, och uppleva mäktiga imaginationer formade med hjälp av intuitionen. Människan skulle då kunna se från sitt inre vad hon tidigare bara sett utifrån. I sitt inre skulle människan kunna avläsa himlakropparnas gång genom djurkretsbilderna, och i det ögonblicket ta del av *ett världsspråk/en världsskrift* där planeterna utgör vokaler och det som uppstår runt vokalerna blir konsonanter. (Steiner, 1967, GA 223, s.66-67). För Steiner var Swedenborg en person som lärt känna planeternas inre väsen, en person med en stor kosmisk erfarenhet, till skillnad från de flesta av oss vanliga dödliga som bara känner till ett jordeliv, och en jordisk erfarenhet.

16.3 Själ och ande

Emanuel Swedenborg förstod den speciella gåva han fått för att kunna förflytta sig mellan den jordiska världen och den andliga, och tycktes se den som en naturlig ynnest. I *Arcana Caelestia – Himmelska hemligheter*, förklarar han att det är en naturlig egenskap för människan som i verkligheten är en ande iklädd ett mänskligt skal (så som hon skapats av

Herren), att kunna tala med andra andar och änglar. Det var också så det var en gång långt tillbaka i forntiden. Men med tiden då människan kom allt mer in i det kroppsliga, jordiska och materiella, och inte längre bryr sig så mycket om något annat, så har också den naturliga kontakten med andar och änglar brutits. Men så säger Swedenborg att om den kroppsliga bundenhet som snärjer människan upphör, så kan hon åter finna vägen tillbaka till andarna och dela deras liv (Swedenborg, E. 1996, *Arcana Caelestia*, Kap. 2, Vers 69, s. 51).

Rudolf Steiner skriver om samma fenomen i boken *Engler* (2008), i ett föredrag hållet den 20 februari 1917 om människosjälens tre möten med universums väsen. Han säger att vi lever i en tid då bara få människor har möjligheten att uppleva den andliga världen, men att det en gång i världen var möjligt för människan att uppleva både den andliga världens utveckling och dess väsen. Vid den tid då man talade om varje människas genius eller skyddsande, hade hon också en så konkret och stark närhet till denna genius, att hon i en inte allt för fjärran forntid sakligt och konkret kunde beskriva denna, vilket vi idag kallar antik diktning. Plutarchos (c:a 46 e. Kr- c:a 120 e. Kr) beskriver hur en del av själen är instängd i den jordiska kroppen medan en annan ren del av själen svävar över människans huvud och framträder som en stjärna, dess genius som den vise villigt följer.

Swedenborg vandrar fram och tillbaka mellan den fysiska och den andliga världen, båda världarna tycks förenade med varandra, då en andlig värld också finns inom varje människa. Den utveckling som Swedenborg tillskriver barnet tycks också vara ungefär densamma i den fysiska världen som i den andliga, men om möjligt mer renodlad i den senare.

Under första hälften av 1700-talet dog nästan 50 % av alla födda barn före 10 års ålder, det fanns därför gott om barn som kunde få chansen att ta del av den himmelska uppfostran och utbildning som Swedenborg talar om. På Swedenborgs tid under 1700-talet levde stora grupper i samhället så nära ett existensminimum att ett år med dålig skörd omedelbart gav utslag i dödstalen, de flesta drog sig fram på minimal föda, men det var de svaga och i synnerhet barnen som strök med (Heckscher, E. F., 1963, s. 153). Spädbarnen var också många i Swedenborgs himmel, så många som en tredjedel var små barn som skulle få utbildning och hjälp med insikter för att nå vishet som änglar. (Swedenborg, 1986, *Om Himlen och Helvetet*, Kap. I, vers 4, s.24).

Swedenborgs uppfostran och utbildning av barnen sker främst i den andliga världen, medan Steiner talar om att läraren genom waldorfpedagogiken ska hjälpa barnet att utveckla den oförstörda andliga förmåga som barnet har med sig från den andliga tillvaron före födelsen.

16.4 Förebilderna

Steiner upptäckte troligen ganska tidigt att Goethe, liksom också Immanuel Kant, intresserat sig för Swedenborg.

För Steiner måste det ha varit komplicerat att Kant ansåg att Swedenborg visserligen var en lärd och på många sätt klok man, men att han också avfärdade honom som en charlatan då det gällde hans umgänge med andar, och hans andliga visioner. Kant träffade tyvärr aldrig Swedenborg personligen, utan fick sin kunskap om Swedenborgs person via en bekant, en engelsman, som reste för att träffa Swedenborg (Kant, 2008, s. 101-105). Senare i Kants liv kom han dock att i viss mån ändra sin syn på Swedenborg, då han började anse Swedenborgs inre värld med sin *sinnelagsetik* och logiska konsekvens som ett obevisbart men värdefullt sätt att beskriva det obeskrivbara (Bergquist, 1999, s. 319).

Goethe skulle hämtat sitt sätt att betrakta växtvärlden på ett andligt sätt, och sin idé till utvecklandet av metamorfostanken, ur Swedenborgs andliga skrifter och erfarenheter av en översinnlig värld. För såväl Swedenborg, Goethe och Steiner var hela tillvaron en väl sammanfogad och levande helhet som lydde under lagar som bestämde de enskilda delarnas eller företeelsernas utveckling. Steiner sade att man glömt bort att se det som har med själen att göra som en del av denna helhet, först om man kan lösa själens gåta och förstå den enskilda människans plats i ett stort makrokosmos kan man få en idé om vad människan är (Steiner, Allmän Människokunskap, 1981, s. 29). Goethes arbete med Växternas metamorfos handlade inte i första hand om att göra nya naturvetenskapliga upptäckter utan att vidga tanken till att betrakta växtens enskilda delar ur ett andligt perspektiv, och inte enbart se dess delar med de fysiska ögonen (Goethe, 1959, s. 8).

Ett liknande betraktelsesätt av barnet ska waldorfläraren försöka att tillägna sig inom waldorfpedagogiken, då Steiner säger att waldorflärarens första pedagogiska uppgift är att göra något med sig själv så att en tankemässig, en inre och en spirituellt förbindelse uppstår med barnen.(Steiner, Allmän Människokunskap, 1981, s. 26-27). Eftersom barnen är en del av

både en fysisk och en andlig värld måste waldorfundervisningen också ha inslag av båda delarna.

På samma sätt ser man på undervisningen i den skolrörelse som inspirerats av Swedenborg där man säger att det är sant att människan är en social varelse, men också en moralisk och spirituellt, men de senare aspekterna förbises ofta i det moderna allmänna skolväsendet, och det lämnar ett stort tomrum i läroprocessen till att bli människa.

16.5 Verkliga människor

Verkliga människor var just vad Emanuel Swedenborg och Rudolf Steiner var, exceptionella därför att de med sin nyfikenhet och öppenhet för även det som inte är synligt i tillvaron förmådde att utveckla sig så långt det tycks vara möjligt att utvecklas, också själsligt och andligt. De brann båda för det som de såg som sin mission, och utnyttjade tiden till bristningsgränsen. De arbetade osjälviskt, gjorde allt för att vara nyttiga för medmänniskorna och genom dessa verka för en för mänskligheten gemensam bättre framtid. De gjorde båda dygden till en nödvändighet.

För både Steiner och Swedenborg var hela tillvaron pedagogik, en kamp för att förstå den rena tanken i jordelivet och ett fortsatt själsligt lärande i andevärlden. Steiner såg sannolikt Swedenborg som sin lärare, han talade i ett av de tidiga föredragen om att Swedenborgs tankeförmåga var en gåva d v s en rest från månsfären i vandrigen mellan de olika planetsfärerna, som försiggår mellan de olika inkarnationerna och jordeliven. Steiner säger i sitt allra sista föredrag att de själar som lever i månsfären är en slags gudomliga lärare för hela mänskligheten. För Steiner tycks Goethe, Kant och Swedenborg ha varit de stora inspiratörerna och lärarna.

Swedenborgs och Steiners idéer kring pedagogik tycks allt mer viktiga ju längre in i framtiden vi kommer, då utvecklingen bort från allt det som de saknade tycks fortsätta och gå allt snabbare, samtidigt som en andlig dimension i tillvaron också verkar vara det som gör människan lycklig och som många upplever sig sakna. Steiner ställer sig frågan om man ska uppfostra människan mer för sitt andliga väsen än för ett i viss mån ytligt yrke? Där kommer Steiner och Swedenborg till samma slutsats – det ena motverkar inte det andra. För både Swedenborg och Steiner var det viktigt att vara till nytta för sina medmänniskor och samhället. Steiner menar att om vi kan utveckla ett levande förhållande till olika yrken så

utvecklar vi också förståelse för var och en som arbetar, för generationerna som arbetade före oss, och för dem som kommer att arbeta för framtiden. Som lärare arbetar man på det själsliga planet med något som lever i och mellan människorna, men som kanske inte blir synligt förrän i nästa generation, då det jag som lärare givit kommer till uttryck i mina elevers handlingar: Tanken, Känslan och Viljan är de osynliga verktygen som tillsammans blir Konst.

16.6 Mikael och Mikaelihögtiden

Rudolf Steiner höll sitt absolut sista föredrag i Dornach på Mikaeliaftonen den 28 september 1924, ett föredrag som förefaller som ett testamente inför framtiden, och som tog upp det karmiska sammanhanget mellan de personer som varit viktiga för mänsklighetens utveckling, däribland Emanuel Swedenborg. Att det sista föredraget hölls just på Mikaeli var lika lite en slump som att Steiner intresserat sig för Swedenborg. Steiner menade att människorna inte längre förstod innebörden av helgerna och i synnerhet inte Mikaelhögtiden. Steiner såg som antroposofins uppgift att åter få människorna att uppleva Mikaelkraften. Om människan skulle leva intensivare med årstiderna skulle hon också utveckla ett starkt självmedvetande som en motkraft till naturens visnande och döende. Draken var enligt Steiner en metafor för andliga väsen som i förtid velat ta ödet i egna händer och befria sin vilja från det gudomliga, medan Mikael var metaforen för dem som även i fortsättningen ville orientera sig efter en gudomlig-andlig vilja. Draken kunde också symbolisera människorna och Mikael den gudomliga naturen.

Emanuel Swedenborg framlevde sitt liv i huvudsak under 1700-talet, och enligt Steiner levde fortfarande under detta århundrade en stark medvetenhet och känsla även hos de mest upplysta människorna, om den sinnliga yttre naturen som ett med människans inre. Ursprungligen hade människan inte själv känslan av att kunna framkalla tankar, utan såg dem som ingivelser från en andlig värld. Vid den tiden kallade människorna enligt Steiner den makt ur vilken tankarna kom för *Mikael*. Men så på 1700-talet uppkom ett spänningsförhållande mellan natur och människa, i berättelsens form kampen mellan Mikael och draken. Tankarna blev också olika, vetenskapens logiska tankegångar ställdes mot de andliga abstrakta. Fortfarande på 1700-talet såg många människor kampen mellan Mikael och draken som en kamp mellan högre och lägre ideal, de såg Mikaelkraften som en viktig beståndsdel i sina liv. (Steiner, 1967, Antroposofin och det mänskliga gemytet, s. 17-21).

Steiner höll ett föredrag om återinrättandet av höstens högtid (Mikaeli) i Wien 1923 där han återkom till den tidigare nämnda bergsbestigningen i Pennmaenmawr i Wales. På toppen av berget fanns två solcirklar av resta stenar där druidprästerna förättat sin kult och satt sig i förbindelse med världsalltet. På ort och ställe hade Steiner själv haft möjlighet att via imaginationen försätta sig tillbaka till en annan tid (Ibid. s.56-57).

Steiner betecknade Swedenborg som en gammal själ som kom ur en gången tid, en själ som hade kvar en gammal imaginativ tankeförmåga, där den översinnliga andliga världen levde i en människa som Swedenborg och utgjorde hans själ. (Steiner, 1978, Antroposofiska ledsatser s.52). Kanske möttes de där i de gamla druidernas solcirkel på den höga bergstoppen i Pennmaenmawr i Wales i augusti 1923, Rudolf Steiner och Emanuel Swedenborg?

16.7 Framtiden

Tyvärr tvingades nog Rudolf Steiner strax innan sin död konstatera att Mikael måste se på mänsklighetens utveckling med sorg och oro, eftersom mänskligheten i allmänhet bortser från det andliga betraktandet av tillvaron och därmed avstår från förbindelsen med Mikael. Men det finns också alltid de som aldrig ger upp, som oförtrutet arbetar vidare trots yttervärldens motgångar. De är vad Mikaelkraften vill av människan.

Det sociala livet har blivit annorlunda och allt mer omfattande i idag, genom de moderna medierna kan vi ha en social världsvid ”gemenskap”, utan att någonsin träffas ansikte mot ansikte. Men det finns också stora faror med den sortens gemenskap, det är svårt att begränsa sig, den tar tid från verkliga sociala möten och man kan stöta på människor och sätta igång krafter man inte förstår, och som blir mycket destruktiva. Framtiden tycks ge en större social kontakt över hela världen, men också ytligare och farligare...Steiner förutspådde att krigets outhärdliga verkningar och den sociala och andliga nöden år 1919 skulle bli ännu större i framtiden, vi måste nog tyvärr konstatera att han hade rätt på den punkten. Rudolf Steiners bidrag för att mildra nöden blev waldorfpedagogikens uppfostran och utbildning genom medveten konst. Min förhoppning är att Waldorfskolan och New Church Education kommer att leva vidare och vidga sina cirklar, behovet av en spirituellt och andlig pedagogik förefaller idag att vara större än någonsin tidigare.

Jag avslutar den här uppsatsen med att instämma i Johann Wolfgang von Goethes kloka och sanningsenliga uttalande:

På så sätt har jag bemödat mig att så klart och fullständigt som möjligt framlägga en mening, som för mig har mycket som är övertygande. Om den ändå inte bragts till full evidens, om den ändå innehåller många motsägelser och det tillämpade förklarings sättet inte överallt skulle vara användbart, så skall dess mer bli min plikt att uppmärksamma kritiken och i fortsättningen avhandla detta ämne noggrannare och utförligare för att göra detta betraktelsesätt åskådligare och däråt erövra ett mer allmänt bifall än det kanske för närvarande har att vänta.

Johann Wolfgang von Goethe ur Växternas Metamorfos

Referenser:

Ambjörnsson, Ronny (2012) *Ellen Key en europeisk intellektuell*. Albert Bonniers Förlag Stockholm

Arlebrand, Håkan (1992) *Det okända – om ockultism och andlighet i en ny tidsålder*. Bokförlaget Libris, Örebro.

Av Loyola, Ignatius (1981) *Pilgrimmens berättelse*. Katolska Bokförlaget, Uppsala.

Barol, Beth I. (2001) Learning from a person's biography: An introduction to the biographical timeline process. *Positive Approches* Vol.3 No. 4

Brock Russell, Rebekah, The Caring Paradigm. "New Church Teacher", Newsletter by General Church Education. www.newchurch.org/about/education/history.html

Bayes, Kenneth (1994) *Living Architecture*. Floris Books, Edinburgh

Bjarne Larsson, Gabriella (2011) *Forma Historia Metodövningar*. Studentlitteratur AB, Lund.

Bjurström, Patrik & Stålbom, Göran (2002) *Waldorfpedagogikens byggnader – En förstudie*. Kungliga tekniska Högskolan, Stockholm

Benade, William, Henry (1976) *Conversations on Education*. The Academy of the New Church. Bryn Athyn, Pennsylvania.

Benz, Ernst (2002) *Emanuel Swedenborg visionary savant in the age of reason*. Swedenborg Foundation, West Chester, Pennsylvania.

Bergquist, Lars (1999) *Swedenborgs hemlighet – Om Ordets betydelse, änglarnas liv och tjänsten hos Gud*. Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm.

Comenius, John, Amos (2006) *Orbis Sensualium Pictus*. HLS Förlag, Stockholm.

Comenius, John, Amos (1998) *The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart*. Paulist Press, New York.

- Clark, Irene L. (2006) *Writing the successful Thesis and Dissertation*. Prentice Hall, Pearson Education. USA
- Claxton, Guy (2007) Expanding Young People's Capacity to Learn. *British Journal of Educational Studies*. Vol. 55, No. 2 June 2007, page 115-134.
- De Charms, Georges (1953) *The growths of the mind*. The Academy Book Room, Bryn Athyn, Pennsylvania.
- Dunér, David (2004) *Världsmaskinen - Emanuel Swedenborgs Naturfilosofi*. Bokförlaget Nya Doxa.
- Dunér, David (2012) *Tankemaskinen – Polhems huvudverk och andra studier I tänkandets historia*. Bokförlaget Nya Doxa.
- Dunér, David (2013) *The Natural Philosophy of Emanuel Swedenborg*. Springer Förlag, Dordrecht.
- Egidius, Henry (1999) *Pedagogik för 2000-talet*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Ekman, Stig, Thullberg, Per & Åmark, Klas (1993). *Metodövningar i historia: historisk teori, metod och källkritik*. Studentlitteratur, Lund.
- Englund, Peter (1988) *Poltava. Berättelsen om en armés undergång*. Atlantis/Litteraturfrämjandet.
- Forsström, Margit & Gredvall, Hans, (2011) *Per Henrik Ling – Lingmuseet*. Stiftelsen Linggården, Ljungby.
- Gall, Meredith D. & Borg, Walter R. (2007) *Educational Research*. Pearson AB, Boston.
- Geels A. & Wikström O., (1999) *Den religiösa människan – en introduktion till religionspsykologin*. Bokförlaget Natur och Kultur.
- Glenn, Bruce, E. (?) *Bryn Athyn Cathedral the building of a church*. The Bryn Athyn Church of New Jerusalem.
- Goethe, J. W. v, (1959) *Växternas Metamorfos*, Kosmos Förlag, Falköping.
- Hagberg, Johnny, redaktör (2008) *Jesper Swedberg – en antologi*. Skara stiftshistoriskaskriftserie: 35

- Hanegraaf, Wouter J. (2006) *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*. Brill Academic Publishers, Leiden.
- Hansson, Lena, (1984) *Montessori och barns arbete*. Nordstedts Tryckeri, Stockholm.
- Heckscher, Eli F. (1963) *Svenskt arbete och liv*. Bokförlaget Aldus/Bonniers, Stockholm.
- Henriksson, Alf, Törngren, Disa & Hansson Lars (1981) *Hexikon en sagolik uppslagsbok*. Bokförlaget Bra Böcker, Höganäs.
- Hjern, Olle (1985) *Förord till Om Himlen och dess under och om Helvetet enligt vad jag hört och sett av Emanuel Swedenborg*. Proprius Förlag, Stockholm 1986
- Horn, T.C.R., & Ritter, H. (1986) *Interdisciplinary history: A historiographical review. The history teacher*.
- Kant, Immanuel (2008) *Om Pedagogik*. Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg
- Kant, Immanuel (2008) *Träume eines Geistersehers erläutert durch Träume der Metaphysik*. Reclams Universal-Bibliothek Nr 1320, Stuttgart.
- Kant, Immanuel (2004) *Kritik av det rena förnuftet*. Bokförlaget Thales, Stockholm.
- Keller, Helen (1960) *My Religion*. Swedenborg Foundation, New York
- Key, Ellen (1996) *Barnets Århundrade*. Informationsförlaget, Stockholm.
- Kiechle, Stefan (2007) *Ignatius Loyola - Mästare i andlig vägledning*. Artos & Norma Bokförlag, Skellefteå.
- Kjeldstadli, Knut (2008) *Det förflutna är inte vad det en gång var*. Studentlitteratur, Malmö.
- Koenig, H.G. (2005) *Faith and mental health*. Templeton Foundation Press, Philadelphia
- Kuhen, Manfred (2001) *Kant a Biography*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lachman, Gary (2007) *Rudolf Steiner. An introduction to His Life and Work*. Floris Books Edinburgh
- Lachman, Gary (2007) *The Arms of Morpheus – Essays on Swedenborg and Mysticism*. Journal of the Swedenborg House, London.

- Lachman, Gary (2009) *Into the interior: discovering Swedenborg*. The Swedenborg Society, Swedenborg House, London
- Larsson, Lars-Ove (2000) *Vem är vem i Svensk Historia från år 1000 till 1900*. Bokförlaget Prisma, Stockholm.
- Lejon, Håkan (1997) *Historien om den Antroposofiska Humanismen*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Lengborn, Thorbjörn (1977) *En studie i Ellen Keys pedagogiska tänkande främst med utgångspunkt från "Barnets århundrade"*. Doktorsavhandling vid Samhällsvetenskapliga Institutionen, Stockholms Universitet
- Liebendörfer, Christine & Örjan (2013) *Waldorfpedagogik*. Studentlitteratur AB, Lund.
- Lindenberg, Christoph (1997) *Rudolf Steiner 1861-1914 Eine Biographie*. Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart.
- Lindenberg, Cristoph (1997) *Rudolf Steiner 1915-1925 Eine Biographie*. Verlag freies Geistesleben, Stuttgart.
- Lodewyk, Ken & Chunlei, Lu & Kentel Jeanne (2009) *Enacting the Spiritual Dimension in Physical Education*.
- of Loyola, Ignatius (2000) *The Spiritual Exercises of St. Ignatius*. Random House Inc. USA
- Neill, alex & Ridley, Aron (1995) *The Philosophy of Art. Readings Ancient and Modern*. Mc Graw Hill.
- Molt, Emil (1926) *Rückblicke und Ausblicke zur Waldorf-Gründung. Rudolf Steiner in der Waldorfschule*. Waldorf-Spielzueg & Verlag, Stuttgart
- Myhre, Reidar (2009) *Grunnlinjer i pedagogikens historie*. Gyldendal Norsk Forlag AS, Oslo
- Möller, Hans, (2001) *Ellen Key och Förnyelsens pedagogik*. Antropos nr 1-2, 2001.
- Nobel, Agnes (1991) *Filosofens knapp. Om konst och kunskap och waldorfpedagogikens okända bakgrund*. Carlssons Bokförlag, Stockholm.
- Paltrini, Mario & Rader, Elena (1982) *Astrologi i Praktiken*, Liber Förlag, Stockholm

- Parker J. Palmer (1999) *Evoking the Spirit in Public Education*. Educational Leadership/Dec.1998-Jan.1999
- Pendleton, Willard D. (1985) *Education for use. Basic concepts*. Academy of the New Church, Bryn Athyn, Pennsylvania.
- Reason Peter & Bradbury, Hillary (2009) *The SAGE Handbook of Action Research, Participative Inquiry and Practice*. SAGE Publication, London.
- Resell, Helge (2011) *Organisasjon og ledelse i Steinerskolen*. Masteroppsats, Rudolf Steiner University College, Norway.
- Rogers, Jill H. Parents and Teachers: A Partnership in New Church Education. "Newsletter" by General Church Education.
- Rosborn, Sven & Schimanski, Folke (1996) *När hände vad i Nordens historia*. Historiska Media, Lund.
- Rousseau, Jean Jacques (1977) *Emile I*. Stegelands Förlag.
- Ruddock Beverly & Seán R. J. Cameron (2010) Spirituality in children and young people: a suitable topic for educational and child psychologists. *Educational Psychology in Practice*. Vol. 26, No. 1 March 2010, page 25-34.
- Sandén, Annika (2014) *Missdådare. Brott och människoöden I Sverige omkring 1600*. Bokförlaget Atlantis AB.
- Sandström, Carl Ivar (1997) *Utbildningens idéhistoria*. Svensk Facklitteratur AB, Hässelby.
- Sandström, Henning (2001) *Ellen Key och vördnaden för individen*. Nykopia Tryck AB, Stockholm
- Schiller, Friedrich (1995) *Schillers Esteiska Brev*. Kosmos Förlag, Södertälje.
- Shepherd, A.P. (1958) *En forskare på nya vägar- Rudolf Steiner och antroposofin*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Simons, Gail, The "Heavenly" Classroom: Creating a Spiritual Environment. "New Church Teacher" a Newsletter by General Church Education.
- Snoilsky, Carl (1894) *Svenska Bilder*. Hugo Gebers Förlag, Stockholm.

- Spear, W. (1956) *Emanuel Swedenborg den andlige Columbus*. Nykyrkliga bokförlaget, Stockholm
- Steffen, Albert (1925, 6 Dezember) Swedenborg I. Das Goetheanum - Internationale Wochenschrift für Anthroposophie und Dreigliederung.
- Steffen, Albert (1925, 13 Dezember) Swedenborg II. Das Goetheanum – Internationale Wochenschrift für Anthroposophie und Dreigliederung.
- Steffen, Albert (1944, 26 Nov.) Im Gedenken an die Begründung der Waldorfschule. Das Goetheanum – Wochenschrift für Anthroposophie.
- Steiner, Rudolf (1981) *Allmän Människokunskap som grundval för pedagogiken*. GA 293, Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1919) Ansprache Rudolf Steiners bei der Eröffnung der Waldorfschule am 7. September 1919. Rudolf Steiner in der Waldorfschule. Waldorf-Spielzeug & Verlag, Stuttgart.
- Steiner, Rudolf (1919) Ansprache Rudolf Steiners in einer Schulabschlussfeier am 11. Juni 1921. Rudolf Steiner in der Waldorfschule. Waldorf- Spielzeug & Verlag, Stuttgart.
- Steiner, Rudolf (1978) *Antroposofiska Ledsatser*. GA 26 Antroposofiska Bokförlaget, Stockholm.
- Steiner, Rudolf (1986) *Anthroposophie, ihre Erkenntniswurzeln und Lebensfrüchte*. GA 78 Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1967) *Antroposofin och det mänskliga gemytet*. GA 223 Antroposofiska Bokförlaget, Stockholm.
- Steiner, Rudolf , *Att fördjupa waldorfpedagogiken*, GA 296. Pedagogiska sektionen vid Fria Höskolan för Antroposofi, Stockholm.
- Steiner, Rudolf (1982) *Bausteine zu einer Erkenntnis des Mysterium von Golgata*. GA 175 Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1985) *Die Rätsel der Philosophie*. GA 18, Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (2008) *Engler*. Antropos Förlag Oslo.

- Steiner, Rudolf (1977) *Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge*, GA 236, Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1981) *Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge. Vierter Band*. GA 238, Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1986) *Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge. Sechster Band*. GA 240. Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (2008) *Fader Vår*. Antroposofiska Bokförlaget, Järna.
- Steiner, Rudolf (1986) *Gegenwärtiges Geistesleben und Erziehung*. GA 307 Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1962) *Gegenwärtiges und Vergangenes im Menschengeste*. GA 167. Verlag der Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1955) *Grundlinjer för en kunskapsteori enligt Goethes världsåskådning med särskilt avseende på Schiller*. Antroposofiska Bokförlaget, Stockholm
- Steiner, Rudolf (1982) *Initiations-Erkenntnis*. GA 227 Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1985) *Initiationswissenschaft und Sternenerkenntnis* GA 228, Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1961) *Kulturphänomene – drei perspektive der Anthroposophie*. GA 225, Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1987), *Lucifer-Gnosis*, GA 34. Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1981) *Mitt Liv*. Antroposofiska Bokförlaget, Järna.
- Steiner, Rudolf (1949) *Goethes Naturwissenschaftliche Schriften*. Novalis Verlag, Hamburg.
- Steiner, Rudolf (1989) *Probleme des Zusammenlebens in der Anthroposophischen Gesellschaft* GA 253, Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Steiner, Rudolf (1986) *Spirituelle Seelenlehre und Weltbetrachtung*, GA 52. Rudolf Steiner Verlag, Dornach.
- Stensmo, Christer (2007) *Pedagogisk Filosofi*. Studentlitteratur AB, Lund.

- Strakosch, Alexander (1944, 10 Sept.) Fünfundzwanzig Jahre Erziehungskunst Rudolf Steiners – Gedanken eines Waldorflehrers. *Das Goetheanum – Internationale Wochenschrift für Anthroposophie*.
- Swedberg, Jesper (1729) *Lefwernes Beskrifning*. Utgiven 1941 av Gunnar Wetterberg, Vetenskaps-Societeten, Lund.
- Swedenborg, Emanuel (1998) *Andlig Dag-Bok* (översättning av Eric Hermelin), Ellerströms Bokförlag.
- Swedenborg, Emanuel (1995) *Arcana Caelestia. Band I-IV*. Proprius Bokförlag, Stockholm
- Swedenborg, Emanuel (1952) *Den stora människan*. Bokförlaget Nova Ecclesia, Stockholm.
- Swedenborg, Emanuel (1995) *Drömboken*. Wahlström & Widstand, Stockholm.
- Swedenborg, Emanuel (1984) *Om andarnas värld och människans tillstånd efter döden*. Proprius Förlag, Stockholm
- Swedenborg, Emanuel (1986) *Om Himlen och Helvetet*. Proprius Förlag, Stockholm.
- Swedenborg, Emanuel (2013) *Regelkonsten*. Skandinaviska Swedenborgsällskapet, Stockholm. (Förord och kommentarer av Staffan Rodhe, Uppsala Universitet).
- Swedenborg, Emanuel (2012) *Sambandet mellan själ och kropp*. Swedenborgsbiblioteket och the Lord's New Church, Stockholm.
- Sällström, Pehr (1993) *Goethe och naturvetenskapen*. Carlssons Bokförlag, Stockholm.
- Tillhagen, Carl-Herrman, (1983) *Barnet i folktron*. LTs Förlag, Stockholm
- Tingström, Bertel (1995) *Stormaktstidens penningväsen*. Numismatiska meddelanden XL, Kungliga Myntkabinettet, Stockholm.
- Tullberg, Tomas (2006) *Sara Lisa von Linné – En biografisk studie*. Svenska Linnésällskapets årsskrift. Uppsala.
- Wachsmuth, Guenther (1964) *Rudolf Steiners Erdleben und Wirken*, Philosophisch-Anthroposofischer Verlag am Goetheanum, Dornach.
- Wessén, Elias (1979) *Våra ord deras uttal och ursprung*. Nämnden för svenska språkvård, Esselte Studium. Nacka.

Willmott, H. P. (2003) *First World War*. Dorling Kindersley Limited, London.

Von Goethe, Johann, Wolfgang (1981) *Växternas Metamorfos*. Kosmos förlag.

Von Heydebrand, Caroline (1927) *Rudolf Steiner in der Waldorfschule*. Waldorf-Spielzeug & Verlag, Stuttgart.

Zimmer, Erich (1970) *Rudolf Steiner als Architekt von Wohn- und Zweckbauten*. Verlag Freies Geistesleben.

Webbaserad information:

www.jesuiterna.se/ignatiansk-spiritualitet/ignatiansk-spiritualitet.

<http://newchurch.org/about/history.html>

<http://newchurchhistory.org/funfacts/?p=407>

<http://newchurch.org/about/education/history.html>

www.klassik-stiftung.de/en/institutions/goethe-national-museum/goethe-recidence/

www.authorama.com/famous-men-of-the-middle-ages-13.html

www.infed.org/mobi/johann-heinrich-pestalozzi-pedagogy-education-and-social-justice

www.ne.se/fredrika-bremer

http://en.wikipedia.org/wiki/Bryn_Athyn_Pennsylvania

Övrigt:

KB L 41:13 Kungliga Biblioteket, Stockholm.

Nordstedts (2001) *Latinsk-Svensk ordbok*.

Register zur Rudolf Steiner Gesamtausgabe. Personen Register (1988) Rudolf Steiner Verlag,
Dornach

Stockholms församling Jakob-Johannes 1680-89, C:10 Dopbok

Stockholms församling Jakob-Johannes 1690-1698, C:11 Dopbok

Svensk Uppslagsbok (1955) Förlagshuset Norden Boktryckeri, Malmö.